

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

ANDIJON MASHINASOZLIK INSTITUTI

“TEXNIKA” FAKULTET

“MASHINASOZLIK TEXNOLOGUYASI” KAFEDRASI

**“KASBIY KASBIY PEDAGOGIKA”
fanidan**

**5111025 - “Kasb ta'limi” (Mashinasozlik texnologiyasi va ishlab chiqarishni avtomatlashtirish)
bakalavriat yo'nalishi uchun**

MA'RUZALAR KURSI

K I R I SH

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti I.A.Karimov O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 17 yilligiga bag'ishlangan ma'ruzalarida: "Hamмамizga teran haqiqat ayon bo'lishi kerak – biz yurtimizning ertangi rivoji yo'lida qanday chuqur uylangan dasturlarni tuzmaylik, bu rejalarni bajarish uchun qanday moddiy baza va imkoniyatlarni yaratmaylik, buning qancha ko'p sarmoya sarf etmaylik, ularning barchasini amalga oshiriladigan, ruyobga chiqaradigan qudratli bir omil borki, u ham bo'lsa, yuqori malakali ish kuchi va yurtiizning ertangi kuni, taraqqiyoti uchun ma'suliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan etuk mutaxassis yoshlarimiz, desak, uylanmanki, xech xato bo'lmaydi", deb alohida ta'kidlaydilar. Bu vazifalar, birinchi navbatda kelajakning bunyodkorlari bo'lmish yosh avlodning bilim olish, yuqori malakali kadrlar bo'lib o'z yurti va xalkiga sitqidildan mehnat qilish, ozod yurt ravnaqi va baxt-saodati uchun halol mehnat qilishga o'rgatishni nazarda tutadi. Zero, mustaqillik aynan fidoiy, o'z Vatani manfaatlariga g'oyat sadoqatli, yuqori malakali kadrlarning jamiyatni boshqarishini taqozo etadi.

Inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi respublikada amalga oshirilayotgan o'zgartirishlarning bosh maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir.

Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi sharoitida Respublikamizda siyosiy, ma'naviy, ijtimoiy xamda iqtisodiy xayotning barcha bosqichlarida rivojlanish sari qo'yilgan xar bir qadam mamlakatimiz ijtimoiy xayotining barcha sohalarida, jumladan ta'lim – tarbiya sohasida ham chuqur o'zgarishlarga olib kelmoqda.

Mamlakatimiz Prezidenti I.A. Karimov, jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozini O'zbekiston sharoitida bartaraf etishning yo'llari va choralari xususida fikr – muloxaza yuritib: "Iqtisodiyotimizning jahon xo'jalik va moliyaviy – iqtisodiy tizimiga integratsiyalashuv jarayoni tobora chuqurlashib borayotganini inobatga oladigan bo'lsak, jahon moliyaviy inqirozi, avvalo uning oqibatlarini bizga ham salbiy ta'sir ko'rsatayotgani xaqida gapirib o'tishning xech qanday zarurati bo'lmasa kerak, deb o'ylayman"¹ deb alohida ta'kidladilar.

Zamonaviy iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarni rivojlantirish asosida kadrlar tayyorlashning takomillashgan tizimini yaratish mamlakatni taraqqiy ettirishning eng muhim sharti hisoblanadi. Tizimning amal qilishi kadrlarning istiqbolga mo'ljallangan vazifalarni hisobga olish va hal etish qobiliyatiga, yuksak umumiy va kasbiy madaniyatiga ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda yo'nalish ola bilish mahoratiga ega bo'lgan yangi avlodni shakllantirishni ta'minlaydi.

Insonni har tomonlama tarbiyalash insoniyatning azaliy orzusi bo'lib, ajdodlarimiz ma'rifat va madaniyatni qanday qilib yosh avlodlarga o'rgatish, ularni komillikka etaklash yo'llari, qonun-qoidalarini izlaganlar. Insonlarni ma'rifatli va ma'naviy komil bo'lishi - Kasbiy pedagogika fanini asosiy maqsadidir.

1. Karimov I. A "Jahon moliyaviy– iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari" T., "O'zbekiston". 2009. 8- bet.

Kasbiy pedagogikaning bosh masalasi, predmeti tarbiyadir. Tarbiyadagi keng ma'no ta'lim, rivojlanish, ma'lumot bilan bog'langan holda barkamol insonni voyaga etkazishdir.

Ma'lumki, Kasbiy pedagogika fani tarbiya va ta'limning inson rivoji, shaxs kamoli va mutaxassis shakllanishida ta'lim tizimi o'z ichiga olmaydigan etnik, antropologik, genetik, tarixiylik, mustaqillik, tabiiy-ekologik, ruhiy-hissiy bilish, rivojlanish, komillik omillariga ham suyanadi. Bundan tashqari Kasbiy pedagogika fani oldiga yangicha fikrlash, yangicha tafakkur, milliy mafkuraning keng qamrovli sifatlarini shakllantirish vazifalari qo'yiladi.

Kasbiy pedagogika ta'lim-tarbiyada hayot jarayonining barcha sohalarini, jabhalarini qamrab olmasa, u o'zining komil inson tarbiyasidagi juda katta asosiy imkoniyatlariga ega bo'lgan asosiy ijtimoiy fan mavqeini egallay olmagan bo'ladi. Shuning uchun ham yangi ta'lim kontseptsiyasida va mutaxassislar tayyorlash milliy dasturida ta'lim ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishi qilib belgilanadi.

Kasbiy pedagogika fanining metodologiyasida, mazmunida, tarbiya nazariyasida, ta'lim nazariyasida, ta'limning tashkiliy shakllarida komillik darajasi sifatlarini aniqlashda katta islohiy o'zgarishlar bo'ldi. Bu o'zgarishlar yangi pedagogik texnologiyalarda o'z asosini topishi lozim.

Kasbiy pedagogikaning milliy asosi ta'lim-tarbiya muammolarini har bir millatning milliy merosi bilan birga umumbashariy, umuminsoniy qadriyatlar bilan bog'langan holda amalga oshirishdir. Har bir millatning o'ziga xos meros va qadriyatlariga suyangan holda tarbiyashunoslik masalalarini milliy asosda yosh avlodga etkazish mazmuni, shakli, usul, metod va tamoyillarini milliylashtirishdir.

Ma'ruzalar matni iqtisodiyot yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlari, o'rta maxsus kasb-hunar kollejlari, akademik litsey talabalari va ta'lim-tarbiya bilan doimiy shug'ullanuvchi keng kitobxonlar ommasiga mo'ljallangan bo'lib, unda asosiy e'tibor «Ta'lim to'g'risida»gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablaridan kelib chiqqan holda, ta'limning mazmuni, ta'limning tashkiliy shakllar va metodlari, O'zbekistonda ta'lim tizimi, shaxsni shakllanishida ta'lim-tarbiyaning o'rni, sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari, o'z-o'zini boshqarish Kasbiy pedagogikasi, xorijiy mamlakatlar Kasbiy pedagogikasi kabilarga qaratilgan.

1-Mavzu. Kasbiy pedagogika fanining metodologik asoslari.

- 1.Kasbiy pedagogika fanini predmeti, maksadi va vazifalari.
- 2.Kasbiy pedagogika faning asosiy tarmoqlari.
- 3.Asosiy pedagogik kategoriyalar.
- 4.Kasbiy pedagogika fanini boshka fanlar bilan alokasi.
- 5.Kasbiy pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari.

Kasbiy pedagogika fanini predmeti, maksadi va vazifalari.

Kelajagi buyuk davlatni qurayotgan kishilarning tafakkuri, yangi iqtisodiy munosabatlarni tiklashga, moddiy ne'matlar ishlab chiqarishga astoydil kirishib doimo yonib yashash hissi bilan sug'orilgan bo'lishi lozim. Mana shunday ijobiy xislatlarga boy insonni tarbiyalash Kasbiy pedagogika o'quv yurtlarining, O'quv muassasasi, litsey, gimnaziya, kollej, institut va universitetlarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Buyuk alloma A.Avloniy ta'kidlaganlaridek: «Tarbiya biz uchun yo hayot. yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir». Haqiqatan ham inson hayotini saodatga, sof insoniy faoliyatga erishishda tarbiyaning roli nihoyatda muhim.

YOshlarni tarbiyalashda biz uchun qadrlı bo'lgan milliy urf-odatlarimiz, an'analarimiz, o'chmas merosimizga mehr-muhabbat ularga sodiqlik ruhini shakllantira olsak har birimiz uchun ijobiy natija bajarayotgan ishlarimizning mahsuli ekanligi bilinadi.

Buning uchun avvalo milliy g'urur, milliy ong, milliy g'oya, ma'naviyat, yuksak madaniyat egasi kabi tushunchalarni yoshlarning ongiga singdirishimiz lozim. CHunki tarixni bilmasdan, o'rganmasdan undan ruhiy, ma'naviy ozuqa olmasdan turib, kelajakni, kelajakdagi orzu umidlarga erishib bo'lmaydi.

Demak, Kasbiy pedagogika fanining predmeti, o'qitishning, ta'lim-tarbiyaning zamonaviy qonuniyatlari, mazmuni, usullari, vositalari bilan kishilarni, yoshlarni, mutaxassislarni qurollantiruvchi fan bo'lganligi uchun ham uning metodologik asoslari maqsad va vazifalari dunyoning moddiy-ma'naviy rivojida shaxs kamoloti uyg'unligi qonuniyatlari va davlatning zamonaviy siyosatidan kelib chiqadi.

Tarbiya jamiyatning vazifasi bo'lib, u faqat ishlab chiqarish munosabatlari ta'sirida emas, balki turli tarixiy davrlarda ilgari suriladigan u yoki bu tarbiya nazariyasining g'oyalari ta'sirida aniq shaklga ega bo'ladi, shuning uchun ham ko'p jihatdan ma'rifatchi va pedagoglar faoliyatining natijasini ifodalaydi. Agar tarbiya alohida mustaqil vazifa sifatida kishilik jamiyati paydo bo'lishi bilan birga tarkib topgan bo'lsa, ta'lim nazariyasi fan sifatida bir muncha keyinroq shakllangan.

Tarbiya jamiyat hayotida sezilarli rol o'ynaydi. Jamiyatda tarbiya jarayonida to'plangan tajribani umumlashtirish ehtiyoji tug'ilib, o'sib kelayotgan yosh avlodni hayotga tayyorlash imkonini beradigan maxsus o'quv yurtlarini ochish zaruriyati paydo bo'lishi bilan birga, ta'lim nazariyasi ham fan sifatida rivojlana boshladi.

Ibtidoiy jamoa davrida ham ijobiy tarbiya tajribasini ommalashtirishga urinish kurtaklari bo'lgan. Masalan, kattalar va yoshlar o'rtasidagi munosabatlar bilan, keyinroq turli odat va marosimlar bilan bog'liq o'zini tutishning ba'zi bir ko'rinishlari shakllana boshlagan.

Qadimiy va O'rta Sharq adabiyoti namoyondalari orasida nazariy-pedagogik tusga ega qator ilmiy qarashlar mavjud bo'lgan. Ular orasida Al-Farobiy, Alisher Navoiy va boshqalarning asarlarini misol keltirish mumkin.

Feodalizm davrida tarbiya asosan din ta'sirida bo'lgan. Shuning uchun ham ta'lim nazariyasining asosiy g'oyalari diniy ilm orqali ifodalangan.

Tarbiya nazariyasining g'oyalari ancha oldindan ilgari surilgan bo'lishiga qaramay pedagogik ilmiy bilim-fan sifatida bir oz keyin shakllangan.

Kasbiy pedagogikaning fan sifatida shakllanishi buyuk chex pedagogi YAn-Amos Komenskiy (1592-1670) nomi bilan bog'liqdir. Komenskiy tomonidan taklif etilgan tamoyillar, ta'lim jarayonining shakl va uslublari «Kasbiy pedagogika»ning oltin fondiga kirgan. Uning mashhur «**Buyuk didaktika**» asari Kasbiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti sohasida birinchi muhim ilmiy asar hisoblanadi.

O'quv muassasasidagi o'quv jarayonida ta'lim, tarbiya va ma'lumot o'zaro bog'liq ravishda amalga oshiriladi. Har qanday fan o'rgatilishi mobaynida pedagog tarbiyalanuvchilar dunyoqarashini shakllantiradi, madaniy xulq-atvorini tarbiyalaydi.

«Kasbiy pedagogika» atamasi qadimiy YUnonistondan kelib chiqqan. Bu erda quldorlar farzandlarini O'quv muassasasiga kuzatib qo'yadigan, olib boradigan odamlarni «pedagog» deb atashgan. Keyinchalik bu atamaning ma'nosi birmuncha o'zgardi. Maxsus tayyorgarlik ko'rgan va tarbiya bilan shug'ullangan shaxslar «pedagog» deb atala boshlagan. Ko'p vaqtlar Kasbiy pedagogika ilmiy fan sifatida faqat o'sib kelayotgan yosh avlodning tarbiyasini o'rganadi, deb qaralgan. Ammo hayot amaliyoti tarbiyasiga emas, balki kattalar tarbiyasiga ham taalluqli ekanligini ko'rsatdi. Shuning uchun ham keyingi paytlarda Kasbiy pedagogikani yosh avlodni va katta yoshdagi odamlarni tarbiyalash va o'qitish, ularga ma'lumot berish qonuniyatlarini o'rganuvchi fan, deb belgilash odatga aylandi.

Oldiniga tarbiya jarayoni kattalar tomonidan bevosita mehnat faoliyatida amalga oshirilgan bo'lsa, jamiyat rivojlana borgan sari bunday yo'l talabga javob bermay qo'ydi. Endi tarbiya bilan bilimdon, tajribasi etarli odamlar shug'ullana boshladi. Mashg'ulotlar tobora tashkiliy shakllarga, ko'rinishlarga ega bo'lib bordi va sekin-asta O'quv muassasalari paydo bo'ldi.

Kasbiy pedagogika uzoq taraqqiyot yo'lini bosib o'tib, hozirgi vaqtda ilmiy bilimlarning yaxshi shakllangan, katta nazariy va amaliy materiallarni o'z ichiga olgan tarmog'iga aylandi. Bularning barchasi Kasbiy pedagogikaning tabaqalanishi, ya'ni uning alohida tarmoqlarga ajralishiga sabab bo'ldi.

Har bir mustaqil fan o'zining predmeti va metodik asosiga ega bo'lgani kabi Kasbiy pedagogika fani ham fan sifatida shakllanib, o'z predmetiga ega bo'ldi. Barcha ijtimoiy fanlar kabi jamiyatdagi o'zgarishlar, inqiroz, yuksalishlar Kasbiy pedagogika fanining metodologiyasi, o'qitish jarayoni, g'oyalar rivojiga ham o'z

navbatida ta'sirini ko'rsatadi. Lekin insoniyat tarixiga nazar tashlar ekanmiz, hamma davrlarda pedagogik faoliyat, tarbiyaviy jarayon mavjud bo'lgan. Shu sababli ham tarbiya jarayonini ijtimoiy hayotning ajralmas qismi deb qarash, hamda oldin tarbiyaviy ishlarni olib bormasdan turib, insoniyat hayotidagi buyuk o'zgarishlarni, jamiyatni rivojlanishini, farovon turmush tarzini tasavvur qilish qiyin.

Kasbiy pedagogika fanining ilmiy-tadqiqot ishlar, pedagogik g'oyalar, ilmiylikka asoslangan natijalar jamlanmalari, ilmiy ishlanmalar, tajribalar, tavsiyalar asosida bir qator ilmiy pedagogik qo'llanmalar, darsliklar chop etilgan.

Xozirgi zamon Kasbiy pedagogika fani jahon Kasbiy pedagogikasining etakchi bir qismi bo'lib, Kasbiy pedagogika fani tarixi bilan mustahkam bog'liqdir. Kasbiy pedagogika fanining tarixi esa, Kasbiy pedagogikaning qismlaridan biri, uning maxsus tarmog'i hisoblanadi.

Kasbiy pedagogikaning bosh masalasi tarbiyadir. Tarbiyadagi keng ma'no ta'lim, rivojlanish, ma'lumot bilan boglangan xolda barkamol insonni voyaga etkazishdir.

Kasbiy pedagogika fanining maksadi:

- Respublikamizda komil insonni voyaga etkazishning bir butun xolatdagi muammolarini xal qilish;
- Ta'lim-tarbiya samaradorligini tinmay oshirish va Dune talablari darajasiga olib chikish masalalariga ijodiy yondashish;
- Umuminsoniy kadriyat va milliy madaniyatning asoslarini e'tiborga olib, ta'lim-tarbiya mazmunini, milliy mafkurani shakllantirib borish imkonini yaratish;
- Kasbiy pedagogika-tarbiyashunoslik koida, konunlarni ilgor tajribalar asosida boyitib borish va yangi ish shakllarini izlashga tadbirlar belgilash;
- Uzlaksiz ta'lim tizimini yanada rivojlashtirish muammolarini xal qilish;
- "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ni amalga oshirish.

Kasbiy pedagogika fanining vazifalari:

- Shark va Garbda xalk yaratgan xalk ogzaki ijodiyoti, Kasbiy pedagogikasi, mutafakkir, ma'rifatparvar, pedagog va olimlarning tarbiyashunoslikka doir ilgor goyalarini urganib, taxlil kilib, komil insonni tarbiyalash jarayonini urganish;
- Komil insonni tarkib toptirishning konuniyat, koida va zaruriy sifatlarini aniqlash;
- Kasbiy pedagogikadagi ta'lim-tarbiya nazariyasini xozirgi darv xususiy metodikasi bilan uzviylik muammolarini ishlab chikish va yangi pedagogik texnologiya konunlariga amal qilish;
- Ta'lim-tarbiya nazariyasidagi koida, konun, tamoyil, metod va usullarini maktab amaliy xayoti bilan boglab, bulajak O'qituvchilarga urgatish;
- Xalk ta'limini boshkarish va raxbarlik masalalarini chukur urganib bulajak O'qituvchilarni kanday tayyorlash muammolarini xal qilish.

Kasbiy pedagogika fanining mazmuni, maksadi, vazifalari, tamoyil, usul va vositalari umuman, xar bir inson uchun zarur bulgan tarbiyaviy ta'sirlar yangicha asosga ega bulishi kerak.

Prezidentimiz I.A.Karimov bu borada shunday degan edilar:

“Uzbekistonning yangilanish va rivojlanish yuli turtta asosiy negizga asoslanadi:

- Umumiy kadriyatlarga sodiklik;
- Xalkimizning ma'naviy merosini mustaxkamlash va rivojlantirish;
- Insonning uz imkoniyatlarini erkin namoyon kilish;
- Vatanparvarlik.” (I.A.Karimov. “Uzbekistonning uz istiklol va tarakkiyot yuli”. Toshkent. «Uzbekiston” 65-bet)

Kasbiy pedagogika tarixi pedagogik ta'limotning tarixi va tarbiyaning rivojlanish masalalarini ijtimoiy hodisa sifatida tadqiq etuvchi pedagogik g'oyalarning salbiy pedagogik g'oyalarga qarshi kurashi tarixini, hukmron tabaqalarning demokratiyaga qarshi siyosatini ochib tashlaydi, ilg'or pedagogik g'oyalar, hur fikrlar, ta'lim qonuniyatlarining ayrim olingan tarixiy davrdagi rivojlanish tamoyillarini tahlil qiladi, muhim umumiy hulosalar chiqaradi va bugungi kun uchun dolzarb muammolarni o'rta tashlaydi.

Kasbiy pedagogika faning asosiy tarmoqlari.

Tarixiylik tamoyili har qanday fan rivojlanishining zarur tamoyili hisoblanadi. Zero o'tmishni hozirgi davr bilan qiyoslash faqat hozirgi hodisalarning asosiy rivojlanish bosqichlarini yaxshi kuzatib borishga yoki o'tmishning bebaho tajribasi hamda erishilgan yutuqlardan foydalanishga yordam berib qolmay, shu bilan birga, bu sohada xatolarga yo'l qo'yishdan saqlaydi va kelajakka yo'naltirilgan amaliy takliflar, maqsadli izlanishlarni amalga oshirishga ko'p darajada asos bo'ladi. Jamiyat hayotini qayta qurish, o'sib kelayotgan yosh avlodni shuningdek, hamma mehnatkashlar tabaqalarini tarbiyalashni kuchaytirishni talab etadi. Bunday sharoitda Kasbiy pedagogikaning tadqiqot sohalari doirasi kengayadi. Xozirgi kunda Kasbiy pedagogikani asosiy tarmoqlari sifatida kuyidagilarni keltirib utamiz.

YOsh davrlari Kasbiy pedagogikasi mazkur guruhlar bilan olib boriladigan tarbiyaviy-tashkiliy ishlarning qonuniyligini tadqiq etadi hamda eng avvalo ularni tarbiyalanuvchilarning O'quv muassasalari shart-sharoitlarida amalga oshirish dasturini ishlab chiqadi.

Katta yoshdagilar Kasbiy pedagogikasida oliy o'quv yurti shart-sharoitlarida yoshlarni tarbiyalashning nazariy masalalari va metodikasini ishlab chiqadigan Kasbiy pedagogika tarmog'i sifatida oliy O'quv yurti Kasbiy pedagogikasining shakllanayotganligi, uning aniqlashib borayotganligi ko'zga tashlanadi.

Milliy armiyamiz uchun mutaxassislar tayyorlaydigan harbiy o'quv yurtlarida yoshlarga ta'lim berish hamda tarbiyalash muammolari bilan **harbiy Kasbiy pedagogika** sohasi shug'ullanadi.

Bulardan tashqari **oila Kasbiy pedagogikasi** bugungi kundagi dolzarb vazifalardan birini tashkil etib, oilalarda, oila markazlarida, mahallalarda, jamoat tashkilotlarida, oila-nikoh muassasalarida amalga oshirilayotgan tadbirlarda namoyon bo'ladi.

Umumiy Kasbiy pedagogikada tarbiyalanuvchilar orasida mafkuraviy targ'ibot va madaniy ma'rifiy ishlar ham o'ziga xos tarmoqlariga egadir. Bu mehnatkashlarni tarbiyalash ishlariga munosib hissa qo'shadi va belgilangan pedagogik g'oyalarga suyanadi. Kasbiy pedagogika fanining hamma tarmoqlari o'zining turli rivojlanish, taraqqiyot bosqichlariga egadir: ularning ayrimlari aniq shakllanib bo'lgan va etarli darajada keng ishlab chiqilgan boshqalari o'zining shakllanish jarayonini boshdan kechirmoqda (masalan, oliy O'quv yurti muassasasi Kasbiy pedagogikasi, ishlab chiqarish Kasbiy pedagogikasi) ba'zi bir tarmoqlar Kasbiy pedagogikasining ajralib chiqishi endigina boshlanmoqda. Umumta'lim O'quv yurtlarida emas, balki yordamchi O'quv yurtlarida shug'ullanishlari mumkin bo'lgan shaxslar ya'ni, ko'rish, eshitish, so'zlash a'zolarida kamchiliklari bo'lgan shaxslarni mehnat faoliyatiga tayyorlash, tarbiyalash va ta'lim berishning o'ziga xos tomonlarini tadqiq etuvchi fanlar Kasbiy pedagogika fanining maxsus guruhini tashkil etadi. Kasbiy pedagogikaning bu maxsus tarmoqlari defektologiya yoki maxsus guruhga birlashtirilgan.

Defektologiya fanlari o'z navbatida alohida mustaqil bo'lgan tarmoqlarga bo'linadi:

SurdoKasbiy pedagogika - kar va gung tarbiyalanuvchilar ta'lim-tarbiyasi masalalari bilan;

TifloKasbiy pedagogika - ko'zi ojiz tarbiyalanuvchilar ta'lim-tarbiyasi bilan;

OligofrenoKasbiy pedagogika - aqli ojizlar ta'lim- tarbiyasi bilan shug'ullanadi.

Bunday ilmiy ishlar bilan shug'ullanadigan institutlar Respublikamizda turli tavsiyalar berish, metodikani ishlab chiqish bilan bir qatorda ilmiy izlanishlar, tajriba almashinish bilan ham samarali tadbirlarni olib borishadi.

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Kasbiy pedagogika universitetida maxsus tashkil etilgan Defektologiya fakul'tetida munosib mutaxassislar tayyorlanayotganligi fikrimizning dalilidir.

Asosiy pedagogik kategoriyalar.

Bizga yuqoridagi fikrlardan ma'lum bo'ldiki, Kasbiy pedagogika Fani ta'lim-tarbiya maqsadini jamiyat talablariga va o'quvchilarning yosh xususiyatlariga qarab mazmunan o'zgarishini o'rgatadi, tarbiyaning tarkibiy qismlarini va ular o'rtasidagi boxlanishlarni ochib beradi. Shu asnda ta'lim va tarbiya sohasidagi tajribalarni umumlashtiradi, tarbiyaning kelgusidagi rivojlanish istiqbollarini, yo'llarini ko'rsatib beradi. Kasbiy pedagogikaning asosiy kategoriyalariga tarbiya, ta'lim, ma'lumot kiradi. Lekin, xozirgi Kasbiy pedagogikani taraqqiy etib borishida, asosiy pedagogik kategoriyalar qatoriga rivojlanish va shakllanishni xam kiritsa bo'ladi.

Tarbiya–O’sib kelayotgan avlodda hosil qilingan bilimlar asosida aqliy kamolot – dunyoqarashni, insoniy e’tiqod, burch va ma’suliyatni, jamiyatimiz kishilariga xos bo’lgan axloqiy fazilatlarni yaratishdagi maqsadni ifodalaydi.Tarbiya bola tug’ilgandan boshlab umrining oxirigacha oilada, maktabda va jamoatchilik ta’sirida shakllanib boradigan jarayondir.

Kasbiy pedagogikada «tarbiya» tushunchasi keng va tor ma’noda qo’llanishi mumkin.

Keng ma’noda qo’llanishi deganda – katta avlod vakillari o’zlari to’plagan xayotiy tajribalarini yosh avlodga qoldirishlarini tushunish mumkin.

Tor ma’noda qo’llanishi deganda – maxsus ta’lim muassasalari orqali shaxsda aniq bilim, dunyoqarash, ichki xisssiyotlarini,umuman xayotga tayyorgarligini rivojlantirish tushuniladi. Shu erda savol tug’iladi: qaysi ta’lim muassasasi boshqasiga nisbatan tarbiya taqdiriga ko’proq ta’sir ko’rsatadi? Bola tarbiyasini buzilishiga faqat tarbiya muassasalari va pedagoglar ko’proq sababchimi? Degan savollar insoniyatni doimo qiziqtirib keladi.²

Ta’lim – maxsus tayyorlangan kishilar raxbarligida o’tkaziladigan, o’quvchilarni bilim, ko’nikma va malakalar bilan qurollantiradigan, bilim, qobiliyatlarini o’stiradigan, ularning dunyoqarashini tarkib toptiradigan jarayondir.Ta’lim jarayoni o’qituvchi bilan o’quvchilarning birgalikdagi faoliyati bo’lib, ikki tamonlama xarakterga egadir.O’qituvchining faoliyati tufayli ta’lim puxta o’ylab chiqilgan maqsad, mazmun va dasturlar asosida olib boriladigan jarayonga aylanib, kutilgan natijani beradi. Ta’lim jarayonini mazmunini bilim, ko’nikma va malaka tashkil qiladi.

Bilim – bu o’quvchilar o’qish orqali bilim bilan qurollanadilar. Bilimni xayotda ko’p unum beradigan qilib qo’llay olish uchun bilim bilan birga ko’nikma va malaka hosil qilish lozim.

Ko’nikma – mashq qilish natijasida beriladigan xarakatlar yig’indisidir.

Iqtidor va ko’nikma mashq qilish va takrorlash orqali **malakaga** aylanadi.

Bilim asosida ko’nikma va malaka paydo bo’ladi. Bilim baxsda kerak bo’lsa, ko’nikma mexnatda, dunyoni o’zlashtirishda zarur.

Ma’lumot – ta’lim –tarbiya natijasida olingan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko’nikma va malakalar hamda shakllangan dunyoqarashlar majmuidir.

Kasbiy pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi

Kasbiy pedagogika insonlar orasidagi munosabatlarni va ijtimoiy muhitning insonga ta’sirini tadqiq etuvchi fan sifatida iqtisodiyot, madaniyat rivojlanishining o’ziga xosligi hamda ularning inson shaxsi shakllanishiga ta’sirini o’rganadi. Shu bilan birga, Kasbiy pedagogika O’quv muassasasi tizimining tashkiliy jihatlaridagi ko’pgina masalalarni hal etishga, shaxslarni tarbiyalashda O’quv muassasasi, oila va jamoatchilikning o’zaro hamkorlikda ish olib borishiga yordam beradi.

«Kasbiy pedagogika» tarbiya jarayonini ijtimoiy hodisa sifatida o’rganar ekan, tabiiy ravishda jamiyatdagi barcha fanlar bilan bog’liqdir. «Falsafa» fan

²1.I.P.Podlasiy.Pedagogika.Vlados.2003.25-str.

sifatida insoniyat jamiyati, tabiat rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini tashkil etadigan, ya'ni Kasbiy pedagogikaning taraqqiy etib borishiga imkon beradigan ilmiy manbaidir. Shu bilan birga, faylasuflar va Kasbiy pedagogika fanlari vakillari tomonidan ishlab chiqilgan bir qator umumiy masalalar falsafada ham, Kasbiy pedagogikada ham barobar mavjuddir.

Bular jumlasiga tarbiya bilan boshqa ijtimoiy xodisalar orasidagi o'zaro aloqalar; dunyoqarashni, ahloqiy, mehnat va estetik tarbiyani shakllantirish masalalari; shaxs va jamoa munosabatlari; ta'lim jarayoni mohiyatini tushunish hamda bilishning dialektik nazariyasini ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lgan gneseologik masalalar va boshqa muammolar kiradi.

Kasbiy pedagogikaning aniq masalalarini ishlab chiqishda falsafaning sotsiologiya, etika, estetika kabi tarmoqlari katta ahamiyatga egadir.

Etika falsafaning ahloqiy va tarbiya masalalari bilan bevosita bog'liqdir. Ularni xal etishda Kasbiy pedagogika ahloqning umuminsoniy qadriyatlariga suyanadi.

Estetika (nafosat tarbiyasi) insonning estetik ideallarini shakllantirish, madaniyatga va voqelikka estetik munosabatlari umumiy qonuniyatlarini o'rganadi va estetik tarbiyani ilmiy jihatdan asoslash uchun xizmat qiladi. Bu asoslarni Kasbiy pedagogika fani ishlab chiqadi, yoshlarni go'zallikni xis qila olish, tushunishga o'rganish vositalari va yo'llari belgilab beradi.

Kasbiy pedagogikaning falsafa va boshqa ijtimoiy fanlar bilan bog'liqligini, hal etadigan ilmiy masalalarning umumiylikini Kasbiy pedagogikaning ijtimoiy hususiyati, uning mafkuraviy yo'nalishga ega ekanligini ta'kidlab turadi. Tarbiyaning hamma muammolarini boshqa siyosiy, ijtimoiy masalalar bilan bir qatorda hal etish zaruriyatini ko'rsatib beradi.

Jamiyatimiz rivojlanishining hozirgi bosqichida Kasbiy pedagogikaning iqtisodiyot fanlari bilan aloqasi mustahkamlanib bormoqda. Ijtimoiy fanlardagi ma'lumotlarga suyanib, Kasbiy pedagogika jamiyatning tarbiyaga bo'lgan ob'ektiv ehtiyojini va ularni amalga oshirish shart-sharoitlarini o'rganadi.

Insonning aqliy rivojlanishi qirralarini, jihatlarini o'rganadigan boshqa fanlardan farqli o'laroq, Kasbiy pedagogika inson shaxsi, uning taraqqiyot bosqichlari bilan shug'ullanadi.

Kasbiy pedagogika psixologiya va fiziologiya bilan ham bevosita va bilvosita bog'liqdir. Fiziologiya Kasbiy pedagogika hamda psixologiyaning tabiiy ilmiy bazasi hisoblanadi. Kasbiy pedagogika fiziologiyaning oliy asab (nerv) faoliyatining rivojlanishi, asab sistemasining o'ziga xosligi, birinchi va ikkinchi signal sistemalar haqidagi, shuningdek sezgi organlarining, tayanch harakat apparatlarining, yurak. kon-tomir hamda nafas olish sistemalarining faoliyati, rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarga suyanadi.

Psixologik hodisalarning fiziologik asoslarini bilish Kasbiy pedagogika uchun tarbiya va ta'limning ba'zi bir omillarini yaqqol, aniq bilib olish, tushunish imkoniyatini yaratadi hamda ta'lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshirishning ko'pgina muammolarini muvaffaqiyatli hal etishga yordam beradi.

Psixologiya Kasbiy pedagogikaning boshqa fanlar tomonidan aniqlangan bilimlar, o'sib kelayotgan insonning shaxsini shakllantirish, ichki jarayonlarini yuz berish omillari va shart-sharoitlari haqidagi bilimlar bilan qurollantiradi.

Keyingi vaqtlarda Kasbiy pedagogika boshqa yangi rivojlanayotgan fanlar bilan, jumladan, murakkab dinamik tizimlarni rejali boshqarish haqidagi fan bo'lgan kibernetika bilan mustahkam aloqada rivojlanmoqda. Bularning barchasi Kasbiy pedagogika o'zining predmeti va tadqiqot sohasiga ega bo'lib, boshqa bir qator fanlar bilan juda mustahkam bog'liqlikda ekanligini ko'rsatadi.

Hozirgi mustaqillik sharoitida o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasida umuminsoniy qadriyatlarni, umuminsoniy ijobiy xislatlarni rivojlantirish O'zbekiston hukumati qarorlarida mustaqil O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Abdug'anievich Karimov asarlarida, nutqlarida o'z aksini, tasdig'ini topgan.

O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida tutgan o'z yo'li, tamoyillari tarbiya jarayonida hali avvalgi keksa avlod oldida turmagan yangi masala va muammolarni echish uchun zarur bo'ladigan xislat va sifatlar shakllantirilishini taqozo etadi.

O'zbekistonda milliy istiqlol mafkurasi asta-sekin shakllanib borayapti. Kasbiy pedagogika ilmidagi tushunchalar ta'riflar milliy istiqlol mafkurasiga mos umuminsoniylik ruhida tushuntirilmog'i maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Albatta ta'lim va tarbiyada umuminsoniy qadriyatlar bilan birga milliy o'ziga xoslik nisbati, muvozanati alohida ahamiyatga ega. Yana bir tomondan ta'lim nazariyasini, ta'lim - tarbiya mazmunini, shaklini va uslublarining asosiy jihatlari Sharqda ishlab chiqilib, Ovrupo orqali o'zgarib, rivojlanib yana Sharqqa qaytib kelganini va dunyo pedagogik jarayonini bir butunligini hisobga olinsa, quyida keltiriladigan tushunchalarda xususiy milliylikdan ko'ra, umuminsoniylik jihatlarning ko'pligi ko'zga tashlanib turadi.

Kasbiy pedagogikaning ilmiy-tadqiqot metodlari.

Kasbiy pedagogika fani o'z mazmunini boyitishda yangilashda mavjud bo'lgan pedagogik hodisa va jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan usullari bilan o'rganadi. Kasbiy pedagogika fanining ilmiy tadqiqot usullari qanchalik to'g'ri qo'llansa, ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yuksaladi. Lekin ilmiy tadqiqot metodlarining aniq chegaralangan tizimi hozirgacha fanda yaratilgan emas. Pedagog pedagogik jarayonda o'z auditoriyasi tarbiyalanuvchilari xarakter-hususiylaridan kelib chiqqan, ularni psixologiyasini chuqur o'rganib bir qator metodlarni qo'llash mumkin. Chunki pedagogning asosiy maqsadi dars jarayonini tarbiyaviy ta'sirini oshirish hisoblanadi. Buning uchun quyidagi pedagogik ilmiy tekshirish metodlarni keltirib o'tish lozim bo'ladi.

1. Pedagogik kuzatish metodi.

2. Suhbat usuli (yakka tartibda, guruh bilan)

3. Bolalar ijodini o'rganish usuli.

4. Test usuli

5. Ma'lumotlarni tahlil qilish usuli.

6. Eksperiment-tajriba-sinov usuli.

7. Statistika ma'lumotlarini taxlil qilish usuli.

8. Matematika va kibernetika usuli.

Ta'lim usullarini tanlash bilan bir katorda O'qituvchi darsdagi talabalarni yosh va individual xarakter hususiyatlarini urganishi xamda taxlil kilishi shart.

Bu kabi metodlardan foydalanib ta'lim va tarbiya ishlarini olib borish faqatgina pedagog uchun emas, iqtisodiyot jabxalarida faoliyat yuritayotgan boshqaruvchi xodimlar, oilada farzand tarbiyasi bilan shug'illanuvchi ota-onalar uchun ham, jamoa bilan ishlaydigan ma'suliyatli shaxs uchun xam zaruriy shart bo'lgan usullardan biridir. Zero, inson tarbiyasidek murakkab jarayonga hech qachon e'tiborsiz bo'lmaslik zarur.³

Mavzu bo'yicha qisqacha hulosa

Ushbu ma'ruzada Kasbiy pedagogika fanining predmeti, hozirgi zamon Kasbiy pedagogikasining maqsad va vazifalari, Kasbiy pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi, asosiy pedagogik kategoriyalar kabi mavzular yoritilgan va shu bilan birga Kasbiy pedagogika fanining metodlari va ularni kullanilishi xakidagi fikrlar xam keltirib utilgan.

Tayanch iboralar

Tarbiya, ta'lim, ma'lumot, umumiy Kasbiy pedagogika, yoshlar Kasbiy pedagogikasi, O'quv muassasasigacha tarbiya Kasbiy pedagogikasi, oila Kasbiy pedagogikasi, maxsus Kasbiy pedagogika, Kasbiy pedagogika tarixi, kuzatish, suhbat, eksperiment, O'quv muassasasi hujjatlarini o'rganish, testlar.

³ Asadov F. «Ma'ruza matnlarini tayyorlash va ukitish uslubiyotini takomillashtirish» Bitiruv malakaviy ishi. 2007 yil 78-bet.

2-mavzu: O'rta maxsus kasbiy ta'lim didaktikasi

1. Mehnat bozoriga bog'liq amallarni bajarishga yo'nalgan o'qitish. Kasbiy o'qitishda mashg'ulotlarni rejalashtirish bo'yicha bazaviy bilimlar: o'quv-nazariy didaktika; kasbiy ta'limda mashg'ulotni rejalashtirish modellari. Ishlab chiqarish har xil strukturalarining xarakteristikalarini: Teylorizm; ishlab chiqarishning zamonaviy strukturalari; ishlab chiqarish strukturalarini kasbiy o'qitishga qo'yiladigan talablar nuqtai-nazaridan taqqoslash.

2. Kasbiy o'qitish va amallarni bajarish haqidagi bilimlar. Ehtiyoj – motiv – faoliyat va amallarni bajarish orasidagi o'zaro bog'liqliklar. Mehnat faoliyatlarini boshqarish nazariyasi: Miller, Galanter, Pribram; Gal'perin; Xaker va G'yoki boshqa nazariy yondoshuvlar. Kasbiy o'qitish nuqtai-nazaridan amallarni bajarishni boshqarish.

3. Kasbiy o'qitish jarayonining modellari. Modellarning fikrlash faoliyati uchun ahamiyati. An'anaviy didaktik uchburchak. Asosiy didaktik nisbat. Kasbiy o'qitishda o'quv jarayonining soddalashtirilgan modeli. Modelda tashkiliy G'strukturaviy o'zaro bog'liqliklar. Amallarni bajarish kasbiy kompetentsiyasini rivojlantiruvchi komponentlar.

4. Kasbiy o'qitishda asosiy tushunchalar tizimi. Talabalar kundalik hayotidagi (hayotiy ongidagi) tushunchalar. Kasbiy pedagogika asosiy tushunchalarining mehnat bozoriga nisbatan qisqa tarixiy obzori. Tayanch malakalar – ishni bajarish uchun ularning ahamiyati. Malaka, amallarni bajarish kompetentsiyasi, kasbiy, ijtimoiy va metodik kompetentsiyalar.

“O'z mustaqil fikriga ega bo'lgan, o'z kuchiga, o'zi tanlagan yo'lning to'g'riligiga ishongan inson doimo kelajakka ishonch bilan qaraydi. U jamiyatdagi fikrlar xilma-xilligidan cho'chimaydi, balki zamonaviy bilim va falsafiy qarashlarga, hayot haqiqatiga suyangan holda har qanday g'arazli niyat, tahdid va intilishlarni fosh qilishga qodir bo'ladi”.

I.A.Karimov

Ta'lim jarayonining ilmiy, nazariy uslubiy va amaliy asoslarini, ya'ni ta'lim, bilim berish, o'qitish nazariyasi bilan pedagogikaning mustaqil bo'limi didaktika shug'ullanadi. **Didaktika** – grekcha so'z bo'lib, "didasko", ya'ni o'qitish, o'rgatish ma'nolarini beradi. Ta'lim qonuniyatlarini o'rganish, tahlil qilish jarayonida ta'lim tushunchasi uning mohiyati mazmun va vazifalari, o'qitish printsiplari, shakllari haqidagi bilimlarni bayon etiladi.

Ta'lim – inson bilish faoliyatining eng murakkab turlaridan biri bo'lib, individual psixik rivojlanishni va bilimlarni o'zlashtirishni ancha tezlashtiradi. O'qituvchi ta'lim jarayonida faqat bilim berish bilan chegaralanmaydi, balki bu jarayonda o'quvchi, talabaga ta'sir ko'rsatadi, bu esa ularning bilim olishlarini yanada faollashtiradi, natijada o'quvchi ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Ta'limdagi yutuqlar, avvalo o'qituvchiga bog'liq. Mutaxassis sifatida o'z

fanini chuqur bilishi, pedagogik muloqot ustasi bo'lishi, psixologik-pedagogik va uslubiy bilim va malakalarni egallagan bo'lishi, har xil pedagogik vaziyatlarni zudlik bilan o'rganish va baholash, pedagogik ta'sir ko'rsatishning maqbul usul va vositalarini tanlab olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Ta'limning asosiy vazifasi shaxsni ilmiy bilimlar, ko'nikma va malakalar bilan qrollantirishdan iborat. Ta'lim inson bilish faoliyatining bir turi sifatida bir necha ma'noni bildiradi. YA'ni: ta'lim oluvchilarda bilim, ko'nikma va malakalar hosil qilish, ularda dunyoqarash, fikr va e'tiqodlarni shakllantirish hamda ularning qobiliyatlarini o'stirishdir.

Ta'lim orqali yosh avlodga insoniyat tajribasi orqali to'plangan bilimlar beriladi, zaruriy ko'nikma va malakalar hamda e'tiqodlar shallantiriladi.

Ta'lim o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati bo'lib, u ikki tomonlama xarakterga ega, ya'ni unda ikki tomon o'qituvchi va o'quvchi faol ishtirok etadi. O'qituvchi aniq maqsadni ko'zlab, reja va dastur asosida bilim, ko'nikma va malakalarni singdiradi, o'quvchi esa uni faol o'zlashtirib oladi. Bildirish, bilish murakkab, qiyin, ziddiyatli jarayondir. Bu jarayonda inson psixikasiga tegishli sezgi, idrok, tasavvur va tafakkur kabi jarayonlar faol ishtirok etadi va muhim rol o'ynaydi.

Ta'lim berish, yoshlarga bilim berish, ularda ko'nikma va malakalarni hosil qilish, yangi haqiqatlarni ocha olishga qodir bo'lgan ijodiy mantiqiy tafakkurni tarbiyalashdir. Ta'lim o'quvchi-talabalarning o'zlashtirish, o'zida bilish qobiliyatlarini hamda fikrlash operatsiyalari va harakatlarini hosil qilish jarayonidir. Bu passiv jarayon emas, balki o'quvchiga noma'lum faol, ijodiy faoliyat, mehnat jarayonidir. Ta'lim jarayonida ta'lim oluvchi bilmaslikdan bilishgacha, noto'g'ri va noaniq bilishdan tobora to'liqroq va aniqroq, chuqurroq bilishgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tadi.

Bilimlarni o'zlashtirish jarayonida sezgi, idrok, tasavvur, tafakkur kabi psixik jarayonlar faol ishtirok etadi va amaliyotda sinab ko'riladi.

O'qituvchi, o'quvchi va talabalardagi fikrlash jarayonni to'g'ri yo'lga solish uchun amaliyot har qanday bilishning negizidir, degan qoidani hisobga olishi zarur.

O'quvchi va talabalarning erkin fikrlash qobiliyatini o'quv va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish yo'li bilan o'stirish lozim. O'quvchi, talaba tafakkur jarayonida voqelikni tahlil qilishni va taqqoslashni, bilimlarning o'zlari uchun tushunarli sohalaridagi sabab-xulosalar chiqarishni o'rganadilar, ya'ni oddiy, so'ngra esa ancha murakkab tushuncha hamda fikr-mulohazalar hosil qilishni bilib oladilar.

Ta'limda o'qituvchi bilim berish bilan cheklanmaydi, u o'quvchilarning fikrlash faoliyatiga ham rahbarlik qiladi, o'quvchilarda ishdagi mustaqillik, ijodkorlik qobiliyatlarini o'stiradi va shu tariqa o'rganilayotgan narsaning ongli ravishda o'zlashtirib olinishga erishiladi. Materialni idrok qilishlari va tushunib olishlari bilan birga, uni puxta esda saqlab qolishlari to'g'risida ham g'amho'rlik qiladi.

O'qituvchi o'quvchi-talabaning bilish faoliyatlarini tashkil qilish maqsadida o'quv ishlarini olib borar ekan, avvalo ta'lim jarayoni orqali uch vazifani, ya'ni bilim berish orqali uch maqsadni hal qilishi lozimligini unutmasligi kerak. Bu maqsadlar o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini birlashtiradi.

1) Ta'limiy maqsad – o'quv materiallarining mazmunini bilish, ya'ni ushbu fanga tegishli ilmiy bilimlarni o'zlashtirish va amaliyotga tadbiiq qila olishdir.

2) Tarbiyaviy maqsad – fan asoslarini o'zlashtirish orqali uning mazmunida yotgan g'oyalar, dunyoqarashlar ta'sirida o'zining shaxsiy sifatlarini, imon-e'tiqodlarini shakllantirishdir.

3) Rivojlantiruvchi maqsad – ta'lim jarayoni ta'sirida shaxsning aqliy kamolotini bilish qobiliyatini, o'qishga, mehnatga bo'lgan munosabatini rivojlantirishdan iborat.

Bu maqsadlarni amalga oshirish natijasida o'quvchi- talabada mustaqil ishlash iste'dodi paydo bo'ladi. Uni o'ylashga o'rgatadi, ta'lim jarayonida tafakkur hukmronlik qiladi. Ta'lim turli bosqichlarda amalga oshadi.

Birinchi bosqich – o'quv materiallarini idrok qilishdan iborat. Bunda o'quvchi-talaba ta'limning mazmuni bilan tanishib, o'zining bilish vazifalari nimalardan iborat ekanini tushunib oladi. Bunda sezgi, idrok, tasavvur kabi jarayonlar faol ishtirok etadi.

Ikkinchi bosqich – ular o'quv materiallarini tushunib oladilar, uning mohiyatini anglaydilar va umumlashtiradilar. Natijada ularda yangi bilimlar paydo bo'ladi. Buning uchun ular analiz, sintez, taqqoslash, xulosa chiqarishdan foydalanadilar.

Uchinchi bosqich – yangi bilimlar, mashqlar, mustaqil ishlar, o'qituvchining qo'shimcha izohlari orqali mustahkamlanadi.

To'rtinchi bosqichda – ular o'zlashtirib olgan bilimlarini imkoniyatga qarab amaliyotga tadbiiq qiladilar.

Bularni bilish orqali o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonini samarali boshqarishi mumkin. Shuning uchun o'quv jarayonining hamma bosqichlarida o'qituvchi etakchilik va boshqaruvchilik rolini o'ynaydi. YUqoridagi fikrlardan xulosa chiqaradigan bo'lsak, o'qitish jarayoni bilish faoliyatining muhim tarmog'i sifatida qator vazifalarni bajaradi. Jumladan:

1) o'quvchi va talabalarda bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qiladi;

2) ularda dunyoqarashni, ishonch va e'tiqodlarini o'stiradi;

3) yoshlarni muayyan darajada o'qimishli, madaniyatli, tarbiyali kishilar bo'lib etishishlariga, qobiliyat va iste'dodlarini o'stirishga erishiladi.

Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal etish uchun o'qituvchida o'z kasbiga layoqat bo'lishi lozim. Layoqatlilik pedagogik mehnatni muvaffaqiyatli bajarishga qodir bo'lishdir. Bu avvalo, pedagogik kasbning ijtimoiy roli va zaruriyatini yaqqol tasavvur qila olishida ko'rinadi. Bundan tashqari o'qituvchi, o'quvchiga o'z

faoliyatining ob'ekti sifatida qiziqib qarashi, uning ehtiyoj va xususiyatlarini tushuna bilishi lozim.

Bundan tashqari o'qituvchi ta'lim jarayonida har bir o'quvchi-talabanning bilimi va tarbiyalanganlik darajasini aniqlay olishi va hisobga olishi, o'quv materiallarini to'g'ri tanlay bilishi, tahlil qila olishi va umumlashtira bilishi pedagogik mahorat uchun zarur bo'lgan ta'lim usullari, vositalari va shakllarini mukammal bilish, o'quvchiga nisbatan talabchan bo'lish pedagogik vaziyatga qarab ulardan o'rinli foydalana olish, ta'lim natijalarini dastlabki va keyingi ko'rsatkichlar bilan taqqoslash, tahlil qilish va xulosalash kabilar. Xullas, o'qituvchi keng ko'lamdagi didaktik bilimlarga, pedagogik mahoratga ega bo'lishi lozim.

Shundagina o'qituvchi, kadrlar tayyorlash Milliy dasturi talablari darajasida ta'lim jarayonini tashkil qiladi va boshqaradi.

1997 yil 29 avgustda O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" qonuni qabul qilindi. Bu qonunda ta'kidlanishicha, ta'limning mazmuni: har bir o'sib kelayotgan yosh avlodni hayotga va dunyoviy demokratik jamiyat baxt-saodati yo'lidagi yuqori unumli mehnatiga barkamol avlod qilib tayyorlash bilan belgilangan.

Ushbu qonun fuqarolarga ta'lim, tarbiya berish, kasb-hunar o'rgatishning huquqiy asoslarini belgilash va har kimning bilim olishdan iborat konstitutsiyaviy huquqini ta'minlashga qaratilgan.

Ta'limning asosiy mazmunini uning vazifalarida oydinlashtiriladi. Asosiy vazifalarga aqliy tarbiya bilan bog'liq bo'lgan vazifalar kiradi. Bu vazifalar ichida ilmiy va texnikaviy bilimlar, hamda ular bilan bog'liq bo'lgan malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish, ajdodlarimiz qoldirgan tarixiy va madaniy qadriyatlarda hayotning ma'nosi, jamiyatda insonning tutgan o'rni, ta'lim-tarbiyasi, odob -axloqi haqidagi hikmatli fikrlar borki, bular bugungi xalq ta'limi taraqqiyoti uchun va milliy maktab yaratish borasida yoshlarimizda insonparvarlik, poklik, imon-e'tiqod, muruvvat, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, millatlararo do'stlik munosabatlari, qahramonlik, mardlik singari tuyg'ularini tarbiyalaydi.

Yangi demokratik jamiyat qurishda ta'limning mazmuni bu jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqib va quyidagilarga amal qilgan holda belgilanadi:

- ilmiy bilimlarning etakchi roli to'g'risidagi qoidaga;
- insoniyatning madaniy-ma'rifiy merosi boyliklarini, umuminsoniy qadriyatlarini egallab olish haqidagi "Milliy dastur" ko'rsatmalariga;
- tarbiyalanuvchi shaxsni barkamol avlod qilib rivojlantirish, iymon-e'tiqodini, ilmiy dunyoqarashini tarkib toptirish;
- ilmiy hayot bilan, yangi demokratik jamiyat qurilishi tajribasi bog'liqligi haqidagi qoidaga;
- ta'limning bir maqsadga qaratilganligi (umumiy yoki kasbiy ta'lim);
- ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy printsiplariga va didaktik printsiplariga muvofiqligiga amal qilinadi.

Ta'limning mazmuni o'zgaruvchan, u doimo yangilanib turadi. YAngi demokratik jamiyat qurayotgan hozirgi kunlarda fan va texnikaning, pedagogik texnologiyalarning jadal rivojlanishi, xalqimizning madaniy-ma'rifiy yuksalishi tufayli bu jarayon ayniqsa tezlashdi. Biroq material tanlash va ta'limning mazmunini yangilash didaktik muammolar bo'lib qolmay, balki etarlicha murakkab muammodir. Paydo bo'layotgan yangi bilimlar oqimi uchun eng muhim, xalq ta'limi vazifalarini hal etishda asosiy ahamiyatga ega bo'lgan vazifalarni ajratib ko'rsatish va ayni vaqtda qanday o'quv materiallarini chiqarib tashlash hisobiga ular dasturlarga kiritilishini hal etish kerak.

“YAngi demokratik jamiyat qurayotgan bizning mamlakatimizda ta'limning mazmunini quyidagi yo'llar bilan takomillashtirishni nazarda tutiladi:

- fan va tajribadagi eng yangi muvaffaqiyatlarni aks ettirish;
- ikkinchi darajali va ortiqcha murakkablashtirilgan materialdan qutulish;
- o'rganilayotgan fanlar ro'yxatini va materiallar hajmini aniqlash hamda o'quvchi-yoshlar, albatta, o'zlashtirib olishi kerak bo'lgan malaka va ko'nikmalarning optimal hajmini belgilash;
- o'quv fanlariga oid asosiy tushunchalarni va etakchi g'oyalarni juda ham aniq bayon qilish;
- o'quvchilarning pedagogik texnologiyalar: komp'yuter, kserks, elektron pochta va shu kabi boshqa bilimlar bilan qurollantirish hamda ularda shu texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalari hosil qilish.

Biror maqsadga qaratilganligi bo'yicha umumiy ta'limni politexnika ta'limi, kasbiy ta'limdan farq qilish kerak.

Umumiy ta'lim – bu o'quvchilarning har tomonlama umumiy tayyorgarligini va rivojlanishini ta'minlovchi fan asoslarini egallab olishdir.

Kasbiy ta'lim – insonni o'zi tanlagan, nisbatan tor yo'nalishdagi mehnat faoliyatiga xizmat qiladi.

Politexnika ta'limi – o'quvchilarni hozirgi zamon ishlab chiqarishi asoslari, uning energetikasi haqidagi bilimlar sistemasi bilan qurollantirishni ta'minlaydi, hamda inson faoliyatining turli sohalaridagi ish operatsiyalarini o'zlashtirib olish uchun baza (asos) ahamiyatiga ega bo'lgan bir qator mehnat ko'nikma va malakalarini egallab olishni nazarda tutadi.

Umumiy politexnik va kasbiy ta'limning birga qo'shib olib borishigina yangi demokratik jamiyat qurishga qodir bo'lgan yuqori malakali, ongli va faol zahmatkashni tayyorlashga imkon beradi.

Ta'lim mazmuni quyidagi davlat xujjatlari va rasmiy hujjatlarda o'z aksini topadi:

1. O'quv rejasi.

2. O'quv dasturi.

3. Darslik.

O'quv rejasi – davlat hujjatidir. Unga barcha umumta'lim maktablari so'zsiz amal qiladi. Bu hujjatda sinflar bo'yicha o'rganilishi lozim bo'lgan o'quv fanlari va shu fanlar uchun ajratilgan o'quv soatlari ko'rsatiladi. Bu hujjat maktabning yagona o'quv rejasi hisoblanib, u xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanadi. Alohida aniq bir fanning o'quv rejasi - shu fanni o'qitish uchun ajratilgan soatlar va o'quv yilining tuzilishini belgilab beruvchi davlat hujjatidir.

O'quv rejasini tuzishda quyidagi omillarga asoslanadi:

1. O'quv tarbiya ishining maqsadi, o'quvchilarga aniq ilmiy bilim berish, olgan bilimlarini ko'nikmaga aylantirib, uni hayotda qo'llay olishga o'rgatish.

2. Maktab o'quvchilariga bilim berish yoshiga qarab tizimga solinadi va qoidalarga asoslanadi:

a) Boshlang'ich ta'lim- I-IV sinflar

b) Umumiy o'rta ta'lim - V-IX sinflar.

v) O'rta maxsus kasb-hunar ta'limi, akademik litseylar, kasb-hunar kolleji.

Ta'lim to'g'risidagi qonunga asosan akademik litsey va kasb-hunar kollejining maqomi tenglashtirilgan. Ularning o'quvchilari va bitiruvchilari oliy o'quv yurtiga kirishda yoki tanlangan yo'nalish bo'yicha faoliyat ko'rsatishda konstitutsiyaviy haq-huquqlarini amalga oshirishda teng huquqlidirlar. Shu bilan birga akademik litsey va kasb-hunar kolleji o'z oldiga qo'ygan maqsadlari bilan bir-biridan ma'lum ma'noda farq qiladi.

Akademik litseylar – o'quvchilarning qiziqishlari va qobiliyatlarini hisobga olgan holda ularning jadal intellektual rivojlanishini, chuqurlashtirilgan, ixtisoslashtirilgan holda o'qitishni ta'minlaydi. Akademik litseylarda o'quvchilar o'zlari tanlagan yo'nalishi bo'yicha bilimlarini oshirish va muayyan fanlar asoslarini chuqur mukammal o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladilar. Akademik litseylar asosan oliy o'quv yurtlari qoshida tashkil etiladi.

Inson tafakkuri, aqliy salohiyati ijtimoiy boylik hisoblanadi. Ular har qanday jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilaydigan omillardir. Shunday farzandlarimiz borki, ular umumiy o'rta maktab ta'lim jarayonida ma'lum yo'nalish bo'yicha o'zlarining iqtidorini, iste'dodlarini namoyon qiladilar. Bu boylikdan oqilona foydalanish, uni to'g'ri yo'naltirish katta ahamiyat kasb etadi. Akademik litseylar aynan shu maqsadni amalga oshirishga, iqtidorli, iste'dodli bolalarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Kasb-hunar kollejlari esa o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligini, layoqatlarini, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish, ularning tanlagan yo'nalishlari bo'yicha bir yoki bir necha zamonaviy kasb egallash imkonini beradi.

Kasb -hunar kollejlari oldingi bilim yurtlaridan ham mazmunan, ham shaklan tubdan farq qiladi.

Bu farq nimalardan iborat?

Bular eng avvalo o'quvchilarni o'qishga qabul qilishdan boshlab, o'quv jarayonining tashkil etilishi, mazmuni bilan mezoni va bir nechta kasb-hunar egasi, ustasi, kichik_mutaxassis bo'lib o'qishni tamomlashidan iboratdir. O'quv jarayoni jahon talablariga mos keluvchi davlat ta'lim standartlari, ya'ni zamon talablariga javob beruvchi, istiqbol va kelajakni ko'zlab ishlab chiqilgan o'quv reja va dasturlari asosida tashkil etiladi.

Kasb-hunar kollejlari o'quv dasturlari oldingi o'quv bosqichi - umumta'lim maktablari va keyingi pog'onada turgan oliy o'quv yurtlarining o'quv dasturlari bilan o'zaro mutanosiblikda bo'lib, ta'limning uzluksizlik va izchillik printsiplariga amal qiladi. Shu bilan birga kollej pedagoglarining saviyasi yuqoriligi va pedagogik texnologiyalarining yangiligi bilan farq qiladi. Zamonaviy bilim berish uchun o'qituvchilarning o'zi ana shunday bilimga ega bo'lishi kerak. Shuning uchun pedagog kadrlarning obro'-e'tiborini, ijtimoiy maqomini, mas'uliyatini, malakasini oshirishga va zamon talablariga mos holda tayyorlashga e'tibor qaratilgan.

Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari o'quvchilarni qabul qilish qanday amalga oshiriladi?

Bu umum o'rta maktabning 9 sinfi bitiruvchilarining yakuniy davlat attestatsiyasi natijasiga binoan o'quvchi tomonidan yig'ilgan Reyting ko'rsatkichlari hamda pedagog psixologik tashhis markazlari tavsiyalari asosida o'quvchi akademik litseyda yoki kasb-hunar kollejining ma'lum yo'nalishida o'qishni davlom ettirish huquqiga ega bo'ladi.

O'quv rejasida ayrim tabiiy fanlar, ayniqsa, matematika, informatika, fizika fanlari, ayrim gumanitar fanlar bo'yicha o'quvchilarning qiziqishi va xohishlarini qoniqtirish, qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida o'tkaziladigan fakul'tativ mashg'ulotlar ko'rsatilgan bo'ladi.

O'quv dasturi – har bir alohida fan uchun o'quv dasturi tuziladi. Dastur o'quv rejasiga asoslanadi. Fanning maqsadidan, o'quv rejasi bo'yicha ajratilgan soat va bilim hajmi uning tizimi mavjud jamiyatning g'oyaviy- siyosiy yo'nalishini o'zida aks ettiradigan davlat hujjatidir.

O'quv dasturida bir sinfda alohida fanlar bo'yicha o'quvchilarga beriladigan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarning hajmi belgilab beriladi. Dasturda fanning mazmuni, mavzu ketma-ketligi ikkinchi mavzu birinchini to'ldirishi, izchillik bilan yoritiladi va ma'lum mavzular orqali ko'rsatiladi. O'quv dasturida shu fan bo'yicha o'quvchilarga berilishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar kichik mavzularda ifodalanib, mavzu maqsadi qisqacha izohlanadi.

Fanning maqsadi va vazifasidan kelib chiqqan holda yo'nalishlari ajratiladi. Ular boblarga bo'linadi. Boblar katta-katta mavzularga, katta mavzular esa kichik mavzularga bo'linib, shu mavzu yuzasidan o'quvchi qanaqa bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishi lozim bo'lsa, shu qisqacha ifodalanib beriladi. O'quv dasturining o'zini amal qilinishi kerak bo'lgan qoidalar mavjud.

1. Dasturni aniq bir g'oyaga asoslanganligi.

Mustaqil jamiyatimiz taraqqiyotining tamoyillariga asoslangan holda isloh qilingan har bir sohasidagi fan, texnika, ishlab chiqarish, ijtimoiy munosabatlar qirralaridagi erishilgan yutuqlar darajasini ilmiy asosda aks ettirishi lozim. Dastur uzoqni ko'ra bilish qoidalariga asoslanishi kerak.

2. Dastur ilmiylik printsiplariga asoslanadi.

Har bir ta'lim va tarbiya g'oyalari, ilmiy jihatdan tekshirilgan, ishonchli dalillar, kuzatishlar, manbalar va materiallar asosida kiritiladi.

3. O'quv dasturi aniq mazmun va mantiq g'oyalarini o'zida aks ettirishi lozim.

Dasturda fanning maqsad va vazifalari undagi bilim asoslari misollar va masalalar orqali o'rgatiladi. Aks holda o'rgatilayotgan bilim asoslarini nazariy jihatdan tushunish qiyin bo'ladi.

4. Nazariyot bilan amaliyotning birligi printsipli.

Talabalar nazariy olgan bilimlarini, amalda qo'llay olish ko'nikmasini shakllantirishi nazarda tutiladi.

5. O'quv dasturini tuzishda fanning tarixiy saboqlari inobatga olinadi.

Vaqt o'tishi bilan fan olamida yangi-yangi kashfiyotlar, ma'lum bir ilmiy qonun-qoidalar paydo bo'lib, fan takomillashib boradi. Dastur fanning kelajakdagi istiqbolini o'zida qisqacha ifodalaydi.

6. O'quv dasturi hujjatlar isloh qilingan ta'lim, davlat tomonidan tasdiqlangan reja asosida bakalavr, magistr, litsey, gimnaziya, kollejlarga alohida-alohida tuziladi.

Darslik.

Darslik o'quv jarayonining asosi. Darslik o'quvchining uydagi muallimi, har bir fanning mazmuni, maqsadi, vazifasi darslikda yoritiladi. Darslik, ya'ni fan ob'ektiv borliq o'rtasidagi muhim qonuniyatli bog'lanishlarni aks ettiradi. Darslikdagi bilimlar tizimi o'zaro ichki, mantiqiy bog'lanishlarga ega bo'lib, ular didaktika talabiga muvofiq ravishda bayon qilingan. Darslik quyidagi talablarga amal qilgan holda yaratiladi:

1. Darslikda aks etgan ilmiy bilimlar sinf o'quvchilarining yosh xususiyatiga mos kelishi kerak.

2. Darslikda bayon qilingan ilmiy bilimlarning nazariy asosi, g'oyalari tizimli va izchil bo'lishi talab qilinadi. Ular hayotdan olingan, ishonarli bo'lishi lozim. Shu holdagina o'quvchilardagi ilmiy dunyoqarash, eng yaxshi insoniy fazilatlar tarkib toptiriladi.

3. Nazariy bilimlar ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog'langan bo'lishi kerak.

4. Darslikda mavzu sodda, ravon tilda yozilishi, hamda tegishli qoida va ta'riflari berilishi kerak. Darslik ichidagi va muqovasidagi chizilgan rasmlar va bezatilishi o'quvchining yoshiga mos, fanning xarakteriga monand bo'lmog'i zarur.

5. Mavzulardagi fikrlar aniq va qisqa bo'lishi, ilmiylikka asoslanishi kerak.

Ta'limning maqsadi – mustaqil jamiyatimiz ravnaqiga nazariy va amaliy hissa qo'sha oladigan “Barkamol avlod”ni tarbiyalash.

Ta'limning vazifasi - yosh avlodni ilmiy bilimlar, ko'nikma va malakalar tizimi bilan qurollantirish.

Darsning maqsadi – o'qituvchining rejalashtirgan aniq bir mavzusini o'quvchilarga bildirish va o'quvchilar o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirib ko'rish hamda yangi mavzuga zamin yaratish.

Darsning mazmuni – uni o'qituvchi tomonidan rejalashtirilgan tugal ma'noga ega matn tashkil etadi. Uni o'quvchilar ongiga singdirish jarayonida manbaa, xulosa va hikoyalardan foydalaniladi.

Dars – o'z oldiga qo'ygan aniq maqsadi va tugal mazmundan iborat. Shu maqsad va mazmun o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos belgilanganligi, metod va tuzilishi bo'lgan, qat'iy dars jadvaliga muvofiq, o'qituvchi rahbarligi ostida, sinf o'quvchilarining hammasi bilan yoki har biri bilan individual ravishda o'tkaziladigan ilmiy muloqotning tashkiliy formasiga aytiladi.

Dars pedagogik protsessning asosiy ko'rinishi. Dars aniq maqsad tugal mazmuniga ega bo'lishi bilan birga, o'zidan oldingi va keyingi darslar bilan uzviy ravishda bog'langan bo'lishi shart.

Dars turlari - darsning maqsadi, mazmuni va o'quvchilarning yosh xususiyatiga qarab, darsning tuzilishi har xil bo'ladi. Endi biz darsning nimaligini yanada ravshanroq ko'rsatib berish maqsadida darslarni turlarga ajratamiz, saralaymiz va ularning tuzilishi bilan tanishamiz.

Ular quyidagilarga asosan turlarga ajratiladi:

1. Darslarni asosiy maqsadi va mazmuniga qarab turlarga bo'lish;
2. Darslarni o'qitish protsessining analiziga qarab turlarga bo'lish;
3. Darslarni tuzilishiga qarab turlarga bo'lish.

Darslarni turlarga ajratishda birinchi qoida eng ob'ektiv va ma'quldir. Darsning mazmuni dasturda ko'rsatilgan bo'ladi. Darsning maqsadi esa, ana shu mazmunni bildirishdan va bildirilgan narsamizga asoslanib, o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalar hosil qilishdan iborat. Bir darsning maqsadi dastur materiallaridan o'tish bo'lsa, boshqa bir darsning maqsadi xuddi shu o'tilgan materiallarni qaytarishdan? yana birining maqsadi esa, o'quvchilarning uni qanday o'zlashtirganliklarini aniqlashdan iborat bo'lishi mumkin.

Tajribadan bizga ma'lumki, darsning maqsadi bilan mazmuni o'rtasida ma'lum bog'lanish bo'lib, asosan ular darsning usulini va tuzilishini belgilaydi. Shuning uchun darsni turlarga ajratganda, saralaganda darsning maqsadi va mazmunini asos qilib olish eng to'g'ri yo'ldir. Har bir dars turiga qarab o'ziga xos tuzilishga ega bo'ladi.

Darslarni saralash, dars tuzilishini bilishimizga, o'rganishimizga yordam beradi. Shunday ekan, darsning tuzilishini o'rganish uchun darslarni asosiy 3 turga ajratsak bo'ladi:

- 1. Yangi mavzuni o'tish darsi;*
- 2. O'tilgan mavzuni qaytarish, mashq o'tkazish darsi;*
- 3. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish va ularga baho berish darsi.*

1. Bu dars turlarining birinchisida, ya'ni yangi mavzuni o'tish darsida faqatgina yangi mavzu o'tilar ekan, bunday darsda ilgari o'tilgan mavzuni qaytarish, mashq qildirish yoki o'quvchilar bilimini tekshirish kabi ishlarni qilish mumkin emas, deb o'ylash noto'g'ri.

Yangi mavzuni o'tish darsida yangi mavzuni o'rganishdan boshqa ishlarni ham qilish mumkin. Lekin bu ishlar o'sha darsning asosiy o'rnini egallamasligi, bu darsning bosh maqsadi bo'lgan yangi mavzuni o'rganishni qulaylashtiradigan yordamchi vosita bo'lib xizmat qilishi lozim.

Bunda faqato'tiladigan mavzuni emas, balki amaliy suratda (laboratoriya ishlari, tajriba uchastkalari va boshqa amaliy joylarda) o'rgatiladigan, bildiriladigan bilimlar majmuasini o'tishni ko'zda tutadi. Mavzu maqsadiga ko'ra olingan nazariy bilim, amaliyot jarayonida ko'nikma, malakaga aylantiriladi. o'quvchilarning bu bilish kategoriyalarini aniqlash va takomillashtirish uchun tajriba uchastkalarida, ishlab chiqarish korxonalarida, bilim maskanlarida, laboratoriya xonalarida amalga oshiriladi.

O'quvchilarga biron nazariy mavzuning amaliyotga tadbiqini o'rgatganimizda, shu ishni qanday bajarilishini ko'rsatamiz. So'ng bu ishni qanday bajarishni o'quvchilarning o'zlariga taklif etamiz. Bu ishlarni bir necha bor o'zlari sekin-asta shu ishni bajarishga ko'nikma hosil qiladilar. Shunday qilib, oxirgi tegishli natijaga erishamiz.

2. O'tilgan mavzuni qaytarish, mashq qildirish darsi.

Bu dars o'tilgan mavzuni qaytarish va mashq qildirish darslari o'qitilgan bilimlarnigina takrorlashdan, ular ustida mashq o'tkazishdangina iborat bo'lmay, o'rgatilgan ishni qaytarish, mehnat malakalarini beradigan mashqlar o'tkazishdan ham iborat bo'lmog'i lozim.

3. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish va ularga baho berish darsi.

Bunday dars turida o'quvchilarning nazariy bilimlarini qanchalik o'zlashtirganligi va uni qay darajada amaliyotda qo'llay olish malakasi tekshiriladi va baholanadi, o'quvchilarni olgan bilimlarini amalda qo'llay olish darajasinigina emas. Balki biz ularni inson sifatida qanday tarbiyalanayotganligi, ularda inson fazilatlari qay darajada shakllanib borayotganligini ham e'tibordan xoli qoldirmasligimiz kerak. O'quvchi aqliy va axloqiy bilimlarni puxta egallab, uni hayotga tadbiq eta bilmasa, bu egallagan bilimlari ularni amaliy jihatdan ma'naviy boyitsa, o'sha holatdagina biz "Barkamol avlodni tarbiyalash" dek bosh maqsadimizga erishib boramiz.

YUqoridagi uch asosiy turdan boshqacha bo'lgan yana bir xil qo'shma darslar turi ham mavjud. Bu dars turida yuqoridagi saralash nuqtai nazaridan olganda, o'quvchilarning o'zlashtirishini tekshirish, yangi mavzuni o'tish va uni pishqirtirish uchun qaytarish kabi turli ishlar qo'shilsa ham lekin qo'shma darslarning asosini bu ishlarning bittasi, qo'shma darslarning maqsadiga to'laroq javob bera oladigan tashkil etadi, qo'shma darsdagi boshqa ishlar esa, shu asosiy ishga yordamchilik vazifasini bajaradi.

3-MAVZU: KASBIY O'QITISH METODLARI

1. O'quv maqsadlari taksonomiyasi. Kasbiy ta'lim o'quv rejaları va o'quv hujjatlari mazmunining tahlili va ularning amalga oshirilishiG' bajarilishi mumkinligini tekshirish.

2. O'qitishning an'anaviy metodlari va bilish yo'llarining oddiy strukturali metodlari.

3. O'qitishning innovatsion metodlari va bilish yo'llarining kompleks strukturali metodlari. Texnika va texnologiya rivojlanishiga ilova qilingan holda kasbiy ta'limni tashkil qilishning tipik shakllari uchun metodlardan foydalanish bo'yicha takliflarni tanlash va ishlab chiqish.

Texnologiya- bu bir ishda, mahorat va san'at qo'llaniladigan usullar yig'indisidan iborat.

Pedagogik texnologiya-ta'lim shakli, usuli, uslublari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'ilishini aniqlovchi psixologik-pedagogik ko'rsatmalarning majmuidir.

Pedagogik texnologiya-bu o'quv jarayonini amalga oshirilishining sermazmun texnikasidir. (G. Bepal'ko)

Pedagogik texnologiya-o'qitishning rejalashtirilgan natijalariga erishish jarayonining tavsiflaridir.

Texnologiya- bu san'at, mahorat va qobiliyat, ishlov uslublarning majmuidir. (Shepel')

Pedagogik texnologiya-bu o'quv jarayonining loyihalashtirilishi, tashkil etilishi, o'tkazilish bo'yicha barcha tavsilotlari bilan o'ylab chiqilgan jamoa pedagogik faoliyatining modeli hisoblanadi. U talaba va pedagoglarga qulay sharoitlar yaratishi shart. (Monaxov)

Pedagogik texnologiya-bu ta'lim shakllarini optimizatsiyasini o'ziga maqsad qilib olgan inson va texnik resurslari va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda o'qitish jarayonini tashkil etish, qo'llash va aniqlashning hamda bilimlarni o'zlashtirishning uslublari⁴. (YUNESKO)

Pedagogik texnologiya-pedagogik maqsadlarga erishish uchun qo'llaniladigan shaxsiy, intellektual, uslubiy vositalarning amal qilish tartibidir. (Klarin)

Pedagogik texnologiya tushunchasiga bir kator pedagog olimlar tomonidan turlicha ta'riflar berilgan, masalan U.Tolipovning "Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot" nomli monografiyasida kuyidagicha ifodalanganligini 7-rasmda keltirib utdik.

Pedagogik texnologiya aspektlari.

Pedagogik texnologiya tushunchasi 3 aspektda namoyon bo'lishi mumkin:

⁴ I.Mamajonov «Bo'lajak iqtisodchi-o'qituvchilarni tayyorlashda yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish» Magistrlik dissertatsiyasi. T., 2001.

1. Ilmiy aspekt-pedagogik texnologiya pedagogik fanning qismi sifatida ta'lim uslublari, tarkibi va maqsadlarini ishlab chiqadi va o'rganadi, hamda shu bilan birga pedagogik jarayonlarini loyihalashtiradi.

2. Protsessual-tavsifiy aspekt - ta'limda rejalashtirilgan natijalarga erishish uchun jarayonni tasvirlash, maqsad, tarkib, uslub va vositalar majmuidir.

3. Protsessual-amaliy aspekt - pedagogik (texnologik) jarayonning amalga oshishi, barcha pedagogik metodologik (uslubiy), instrumental vositalarning amal qilish.

Shunday qilib, pedagogik texnologiya fan sifatida amal qilib, ta'limning yanada ratsional yo'llarini tadqiq etadi.

Bu esa ta'limda qo'llaniladigan usullar, tamoyillar va regulativlar tizimi sifatida hamda ta'limning real jarayoni sifatida bajaradi.

«Pedagogik texnologiya» tushunchasi ta'lim tajribasida 3 darajada qo'llaniladi:

1. Umumiy pedagogik daraja:

Umumpedagogik (umumdidaktik, umumtarbiya) texnologiya berilgan hududdagi ta'lim maskanida ta'limning ma'lum darajasidagi to'liq umumta'lim jarayonini tavsiflaydi.

Bunda pedagogik texnologiyaning pedagogik tizimida farqlar mavjud: unga ta'lim maqsadlari, tarkibi, vositalari va uslublarning majmui, jarayonda sub'ekt va ob'ektlarning faoliyat algoritmi kiradi.

2. Qisman pedagogik daraja:

Qisman predmetli pedagogik texnologiya «qisman metodika» tushunchasini beradi, ya'ni bir fan doirasida tarbiya va ta'lim, uslub va vositalar majmuidir.

3. CHegaralangan daraja:

CHegaralangan texnologiya-ta'lim-tarbiya jarayonning alohida qismlarini ifodalab, xususiy didaktik va tarbiya masalalarini echadi. (faoliyatning alohida turlarini texnologiyasi, tushunchalarning shakllanishi, yangi bilimlarni o'zlashtirish, materialni nazorat qilish va qaytarish texnologiyasi)

Shuningdek texnologik tarkiblar farqlanadi: Usullar texnologik zanjirga birikib yaxlit pedagogik texnologiya (texnik jarayon)ni tashkil etadi.

Texnologik jadval- texnologik jarayonning shartli tasviri, uning alohida funksional elementlariga bo'linishi va ular o'rtasidagi mantiqiy aloqalarning belgilanishi.

Texnologik xarita- jarayonni bosqichma-bosqich usulda ifodalash, bunda maqbul bo'lgan vositalar ko'rsatiladi (bu odatda grafik shaklda ifodalanadi).

Texnologik nuanslar- adabiyotda odatda pedagogik tizim tushunchasi pedagogik texnologiya sifatida ko'rsatiladi. Lekin pedagogik texnologiya kengroq ma'nodagi tushuncha bo'lib, o'ziga xos pedagogik faoliyatning ob'ekt va sub'ektlarini oladi.

Qo'llanilishiga ko'ra texnologiyalarni 3 sinfga ajratish mumkin:

- a) umumiy pedagogik texnologiyalar;
- b) xususiy pedagogik texnologiyalar;
- v) kichik pedagogik texnologiyalar, modellar;

Falsafiy jihatdan texnologiyalar:

- a) materialistik;
- b) idealistik;
- v) ilmiy;
- g) diniy;
- d) gumanistik;
- e) majburiy.

Psixik rivojlanish omili bo'yicha:

a) biogen, ya'ni insonning jipslangan rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi texnologiya; bu texnologiya asosan jismoniy tarbiya kabi fanlarda qo'llaniladi.

b) sotsiogen, ya'ni shaxsning sotsiologik ongini rivojlantirishga qaratilgan texnologiya, bular qatorida jamiyatshunoslik, huquqshunoslik, sotsiologiya, siyosatshunoslik kabi fanlarni sanab o'tish mumkin.

v) psixogen, ya'ni insoning psixologik rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi texnologiya; bular jumlasiga psixologiya, etika, estetika, ma'naviyat, ruhiyat, dinshunoslik kabi fanlarni kiritishimiz mumkin.

Ilmiy tajribani o'rganish bo'yicha:

a) refleksiv, ya'ni ayrim tajribalarning shartli refleks tarzida yoki odatiy holda bir avloddan ikkinchisiga o'tishi;

b) rivojlantiruvchi, ya'ni oldingilar tajribalarini umumlashtirib, o'z tajribalaridan kelib chiqqan holda mavjud texnologiya bilan uyg'unlashtirish;

v) geshtal't, ya'ni ushbu texnologiya talabaning his tuyg'ularini qamrab oladi;

g) bixevioristik, bu texnologiya talabalarning tashqi hatti-harakatlariga asoslangan bo'ladi.

a) axborot texnologiyalar (bilim, malaka, ko'nikmani shakllantirishga qaratilgan texnologiya);

b) operatsion texnologiya (fikrlash malakasini shakllantirishga qaratilgan texnologiya);

v) estetik-ahloqiy texnologiya.

g) boshqaruvchilik hususiyatini shakllantiruvchi texnologiya;

d) evristik texnologiya (ijodiy yondashuvni shakllantiruvchi texnologiya);

e) amaliy hatti-harakatlarni shakllantiruvchi texnologiya.

Pedagogik texnologiyalar pedagogning talabaga nisbatan munosabatiga qarab bir qancha turlarga bo'linadi:

1) avtoritar texnologiya; bunda pedagog asosiy sub'ekt sifatida boshqaruvchi, tekshiruvchi, talab qiluvchi bo'lib maydonga chiqadi, talaba esa tobe sifatida tan olinadi.

2) didaktik texnologiya, bunda pedagogning o'rni ma'lum yuqori bo'lib, bu texnologiya markazida ta'lim jarayoni turadi va tarbiyadan ustunlik qiladi.

3) shaxsga yo'naltirilgan texnologiya, bunda tizimning markazida talaba shaxsi turadi, talabaning rivojlanishida sog'lom psixologik hususiyatni tashkil qilish, imkoniyat va qobiliyatlarni o'stirish asosiy bo'lib hisoblanadi. Bu yo'nalish ham o'z navbatida 3 guruhga bo'linadi:

a) insoniy (shaxsiy) texnologiya, bu texnologiya o'zining psixoteraptik hususiyati bilan ajralib turadi.

b) hamkorlik, bu o'zaro tenglik, demokratizmga asoslangan texnologiya;

v) erkin tarbiya, talabaga bunda tanlash, erkinlik, mustaqillik beriladi;
g) ekzoterik, ongdan tashqari bilimlarni o'rganishga qaratilgan texnologiyadir.

Hulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda ta'limda zamonaviy didaktika va ta'lim tarkiblarining samaradorligini oshirish imkoniyatlari, yangi g'oya va texnologiyalarning ilmiy ishlab chiqilishi va amaliy asoslanishi qo'llanilmoqda. Zamonaviy texnologik mutaxassis bo'lish uchun ta'lim texnologiyalarining barchasini, shu jumladan pedagogik komponentlarini chuqur o'rganib, tahlil qilish lozim.

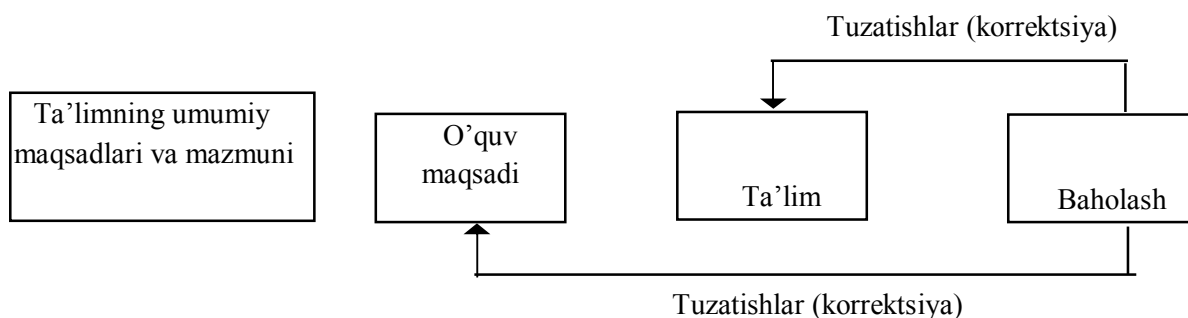
Pedagogik lug'atda pedagogik texnologiya tushunchasiga turli xil yo'llar bilan yondashilgan, shuning uchun bizning tushunchada pedagogik texnologiyalar har xil mualliflarning ta'riflarini umumlashtiruvchi sarmazmun yig'imidir. Pedagogik texnologiya ko'proq sifatli natijaga erishishga qaratilgan. Qo'llanadigan pedagogik texnologiya natijasi esa, birinchi navbatda, pedagogning mahoratiga, pedagogik klassifikatsiya turlaridan mohir foydalana olishiga, ilmiy-kasbiy tajribasiga, shaxsiy hususiyat hamda insoniy fazilatlariga bog'liq.

Pedagogik texnologiyaning o'ziga xos hususiyati.

Pedagogik texnologiya paydo bo'lguncha qadar ta'lim tizimi doirasida ta'lim jarayonini etarli samarali loyihalash qoidasi ishlab chiqilmadi. Pedagogik texnologiyani o'ziga xos hususiyati shundan iboratki, unda o'quv maqsadlariga kafolati erishishda o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv, eng avvalo, yuzalikda emas, balki rejalashtirilgan natijasi olish imkonini beruvchi konstruktiv, ko'rsatmali sxemada o'z ifodasini topadi.

Maqsadga yo'naltirilganlik, jarayon natijalarini tashhisli tekshirish, ta'limni alohida o'rgatuvchi qismlarga bo'lib tashlash o'quv jarayonining qirralarini bugungi kunda ta'limni qayta ishlab chiqish tsikli g'oyasiga birlashtirish imkonini beradi. U asosan o'z ichiga quyidagilarni oladi.

- * ta'limda umumiy maqsadning qo'yilishi;
- * tuzilgan umumiy maqsaddan aniq maqsadga o'tish;
- * pedagoglarning bilim darajalarini dastlabki baholash;
- * bajariladigan o'quv ishlarni majmuasi;
- * natijani baholash.
- * Bundan ko'rinadiki, o'quv jarayoni «modulli» ko'rinishga kelib, turli mazmun bilan to'ldirilgan, umumiy tizimga mos holda ishlab chiqariladigan bloklar qismlardan iborat.

O'quv jarayoni pedagogik texnologiya asosida tashkil etishning rejalashtirishda pedagogdan yuksak malaka talab etadi, materiallar tayyor bo'lgach, pedagog asosan tashkili va konsul'tativ vazifalarni bajaradi. Umumiy ko'rinishda pedagogik texnologiya tarkibiga quyidagilar kiradi:

1. fanning identifikatsiyalashgan o'quv maqsadlarini ishlab chiqish;
2. o'quv maqsadli shajarasi;
3. o'quv maqsadlarini nazorat topshiriqlariga aylantirish;
4. maqsadga erishish usullari;
5. erishilgan o'quv maqsadlarini baholash.

Bu tarkibiy qismlarning har biri ma'lum yo'nalishdagi pedagogik operatsiyalar tizimini tashkil etadi. (Sxemaga qarang)

Pedagogik texnologiyalar va ularning tavsifi

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga kuyiladigan muxim talablardan biri ortikcha ruxiy va jismoniy kuch sarf etmay, kiska vakt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qiska vakt orasida muayyan nazariy bilimlarni O'quvchilarga etkazib berish, ular da ma'lum faoliyat yuzasidan kunikma va malakalarni xosil kilish, shuningdek, O'quvchilar faoliyatini nazorat kilish, ular tomonidan egallangan bilim, kunikma xamda malakalar darajasini baxolash O'qituvchidan yuksak pedagogik maxorat xamda ta'lim jarayoniga nisbatan yangicha yondoshuvni talab etadi.

Bugungi kunda bir kator rivojlangan mamlakatlarda bu borada katta tajriba tuplangan bulib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmokda. Ihuyida ta'lim amaliyotida foydalanilayotgan interfaol metodlardan bir nechtasining mox.iyati va ulardan foydalanish borasida suz yuritamiz

«Fikrlar hujumi» texnologiyasi

Mazkur metod O'quvchilarning mashg'ulotlar jarayonidagi faolliklarini ta'minlash, ularni erkin fikr yuritishga ragbatlantirish xamda bir xil fikrlash inertsiyasidan ozod etish, muayyan mavzu yuzasidan rang — barang goyalarni tuplash, shuningdek, ijodiy vazifalarni xal etish echish jarayonining dastlabki boskichida paydo bulgan fikrlarni engishga urgatish uchun xizmat kiladi. «Fikriy hujum» metodi A.F.Osborn tomonidan tavsiya etilgan bulib, uning asosiy tamoyili va sharti Mashg'ulot (baxs)ning xar bir ishtirokchisi tomonidan urtaga tashlanayotgan fikrga nisbatan tanki dni mutlako ta'kiklash, xar kanday lukma va xazil — mutoyibalarni rarnatlantirishdan iboratdir. Bundan kuzlangan maksad O'quvchilarning Mashg'ulot (baxs) jaraenidagi erkin ishtirokini ta'minlashdir. Ta'lim jarayonida ushbu metodldn samarali va muvaffakiyatli foydalanish O'qituvchining pedagogik maxorati va tafakkur kulamining kengligiga boglik buladi. «Fikriy hujum» texnologiyasidan foydalanish chogida O'quvchilarning soni 15 nafardan oshmasligi maksadga muvofikdir. Ushbu metodga asoslangan Mashg'ulot bir soatga kadar tashkil etilishi mumkin.

«Yalpi fikrlar hujumi» metodi

Ushbu metod J.Donal'd Filips tomonidan ishlab chikilgan bulib, uni bir necha un (20-60) nafar O'quvchilar dan iborat sinflarda kullash mumkin.

Metod O'quvchilar tomonidan yangi royalarning urtaga tashlanishi uchun

sharoit yaratib berishga xizmat qiladi. Har biri 5 yoki 6 nafar O'quvchilarni o'z ichiga olgan guruhlariga 15 daqiqada ichida ijobiy xal etilishi lozim bo'lgan turli xil topshiriqlar yoki ijodiy vazifalar beriladi. Topshiriqlar va ijodiy vazifalar belgilangan vaqt ichida ijobiy xal etilgach, bu xalida guruh a'zolaridan biri axborot beradi.

Guruh tomonidan berilgan axborot (topshiriqlar yoki ijodiy vazifaning echimi) O'qituvchi va boshqa guruhlar a'zolari tomonidan muxokama qilinadi va unga baxsh beriladi. Mashg'ulot yakunida O'qituvchi berilgan topshiriqlar yoki ijodiy vazifalarning echimlari orasida eng yaxshi va o'ziga xos deb topilgan javoblarni e'lon qiladi. Mashg'ulot jarayonida guruh a'zolarining faoliyatlari ularning ishtiroklari darajasiga kura baxshlab boriladi.

«6x6x6» metodi

Ushbu metod yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar O'quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriqlar yoki masalani xal etish, shuningdek, guruhlarining har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. «6x6x6» metodi asosida tashkil etilayotgan Mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh O'qituvchi tomonidan urtaga tashlangan muammo (masala)ni muxokama qiladi. Belgilangan vaqt oxirasiga etgach O'qituvchi 6 ta guruhni kayta tuzadi. har yadadan shakllangan guruhlarining har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil buladi. YAni shakllangan guruh; a'zolari o'z jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo (masala) echimi sifatida takdim etilgan hulosani bayon etib beradilar va mazkur echimlarni birgalikda muxokama qiladilar.

«6x6x6» metodining afzallik jihatlari quyidagilardir:

- 1) guruhlarining har bir a'zosini faol bulishga undaydi;
- 2) ular tomonidan shaxsiy qarashlarining ifoda etilishini ta'minlaydi;
- 3) guruhning boshqa a'zolarining fikrlarini tinglay olish kunikmalarini xosil qiladi;
- 4) ilgari surilayotgan bir necha fikrni umumlash — tira olish, shuningdek, o'z fikrini himoya qilishga urgatadi.

Eng muhimi mashg'ulot ishtirokchilarining har biri kiska vaqt (20 daqiqada) mobaynida xam munozara katnashchisi, xam tinglovchi, xam ma'ruzachi sifatida faoliyat olib boradi.

— Ushbu metodni 5, 6, 7 va xatto 8 nafar O'quvchidan iborat bo'lgan bir necha guruhlarda xam kullash mumkin. Biro1\$ yirik guruhlar urtasida «6x6x6» metodi kullanilganda vaqtini kupaytirishga turri keladi. CHunki bunday Mashg'ulotlarda munozara uchun xam, axborot berish uchun xam bir muncha kup vaqt talab etiladi. Suz yuritilayotgan metod kullanilayotgan Mashg'ulotlarda guruhlar tomonidan bir yoki bir necha mavzu (muammo)ni muxokama qilish imkoniyati mavjud.⁵

«6x6x6» metodidan ta'lim jarayonida foydalanish O'qituvchidan faollik, pedagogik maxorat, shuningdek, guruhlarini maksadga muvofiq shakllantira olish layokatiga ega bulishni talab etadi. Guruhlarining turri shakllantirilmassligi topshiriqlar

⁵⁵ Tolipov U. "Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot" Toshkent, "Fan" 2005 yil, 125 bet.

yoki vazifalarning turri xal etilmasligiga sabab bulishi mumkin. «6x6x6» metodi yordamida Mashg'ulotlar kuyidagi tartibda tashkil etiladi:

1. O'qituvchi mashg'ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofiga 6 tadan stol kuyib chikadi.

2. O'quvchilar O'qituvchi tomonidan 6 ta guruhga bulinadilar. O'quvchilarni guruhlarga bulishda O'qituvchi kuyidagicha yul tutishi mumkin: 6 ta stolning xar bi — riga muayyan ob'ekt (masalan, kema, tulkin, balik, del'fin, kit, akula) surati chizilgan lavxani kuyib chikadi. Mashg'ulot ishtirokchilariga kema, tulkin, valik, del'fin, kit xamda akula surati tasvirlangan (jami 36 ta) varakchalardan birini olish taklif etiladi. har bir O'quvchi uzi tanlagan varakchada tasvirlangan surat bilan nomlanuvchi stol atrofiga kuyilgan stuldan joy egallaydi.

3. O'quvchilar joylashib olganlaridan sung O'qituvchi Mashg'ulot mavzusini e'lon kiladi xamda guruhlarga muayyan topshiriqlarni beradi. Ma'lum vakt belgilanib, munozara jarayoni tashkil etiladi.

4. O'qituvchi guruhlarning faoliyatini kuzatib boradi, kerakli urinlarda guruh a'zolariga maslaxatlar beradi, yul —yuriklar ko'rsatadi xamda guruhlar tomonidan berilgan topshiriqlarning turri xal etilganligiga ishonch xosil kilganidan sung guruhlardan munozaralarni yakunlashlarini suraydi.

5. Munozara uchun belgilangan vakt nixoyasiga etgach, O'qituvchi guruhlarini kaytadan shakllantiradi. Yangidan shakllangan xar bir guruhda avvalgi 6 ta guruhning xar biridan bir nafar vakil bulishiga alohida e'tibor qaratiladi. Uquvchilar uz urinlarini almashtiri' olganlaridan keyin belgilangan vaqt ichida guruh a'zolari avvalgi guruhlariga topshirilgan vazifa va uning echimi xususida guruhdoshlariga so'zlab beradilar. Shu tartibda yangidan shakllangan guruh avvalgi guruhlar tomonidan qabul qilingan hulosalar (topshiriq echimlari) ni muhokama qiladilar va yakuniy hulosaga keladilar.

«Bumerang» texnologiyasi

Bu texnologiya bir mashg'ulot davomida uquv materialini chuqur va yaxlit holatda o'rganish, ijodiy tushunib etish, erkin egallashga yo'naltirilgan. U turli mazmun va xarakterga (muammoli, munozarali, turli mazmunli) ega bo'lgan mavzularni o'rganishga yaroqli bo'lib, u ichiga og'zaki va yozma ish shakllarini qamrab oladi. Har bir mashg'ulot davomida talabalarning turli topshiriqlarni bajarishi, navbat bilan uqituvchi yoki talaba, iqtisodchi yoki tadbirkor rolda bo'lishi, kerakli ballni to'plashiga imkoniyat yaratadi.

«Bumerang» texnologiyasi tanqidiy fikrlash, mantiqni shakllantirishga imkoniyat yaratadi hamda g'oya va fikrlarni yozma va og'zaki shakllarda bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi, ya'ni; bo'lajak iqtisodchilarda jamoa bilan ishlash mahorati, muomalalik, xushfe'llik, o'zgalar fikriga hurmat, rahbarlik sifatlarini shakllantirish, ishga ijodiy yondashish, o'z faoliyatini samarali bo'lishiga qiziqish, o'zini xolis baholash kabilar.

«Veer» texnologiyasi

Bu texnologiya murakkab, ko'ptarmoqli, mumkin qadar muammo xarakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan. Texnologiyaning mohiyati shundan iboratki,

bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha axborot beriladi va ularning har biri alohida muhokama etiladi. «Veer» texnologiyasi tanqidiy, tahliliy, aniq va mantiqiy fikrlarni rivojlantirishga hamda o'z g'oyalari va fikrlarini yozma va og'zaki shaklda bayon etish hamda himoya qilishga imkoniyat yaratadi.

«Iqtisodchi-rahbar» texnologiyasi

Bu usul talabalarni ijodiy, mustaqil, obrazli fikrlashga o'rgatadi. Ish rejasini tuzish, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, «O'zini-o'zi boshqarish», «Rahbarning tashkiliy qobiliyatlari», «Zamonaviy tadbirkor shaxsi», «Zamonaviy iqtisodchining shaxsi» deb nomlanuvchi mavzularning yakunida «Iqtisodchi-rahbar» degan yangi usuldan foydalaniladi. Har bir talabaga varaqlar tarqatiladi, ularda «Men firma direktori», «Men fermer», «Men bankir», «Men tadbirkor», «Men oddiy ishchi» kabi savollar yozilgan. Har bir guruh talabasi o'ziga tushgan faoliyatni ta'riflab, mazmunini ochib beradi.

«Skarabey» texnologiyasi

«Skarabey» interaktiv texnologiya bo'lib, u talabalarda fikriy bog'liqlik, mantiq va xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi. Talabalarda muammoni hal qilishda o'z fikrini ochiq va erkin ifodalash mahoratini shakllantiradi. Mazkur texnologiya mustaqil ravishda bilimning sifati va saviyasini xolis baholash, o'rganilayotgan mavzu haqidagi tushuncha va tasavvurlarini aniqlash imkonini beradi hamda turli g'oyalarni ifodalash va ular orasidagi bog'liqliklarni aniqlashga imkon yaratadi.

“Aqliy hujum” («Mozgovaya ataka») texnologiyasi

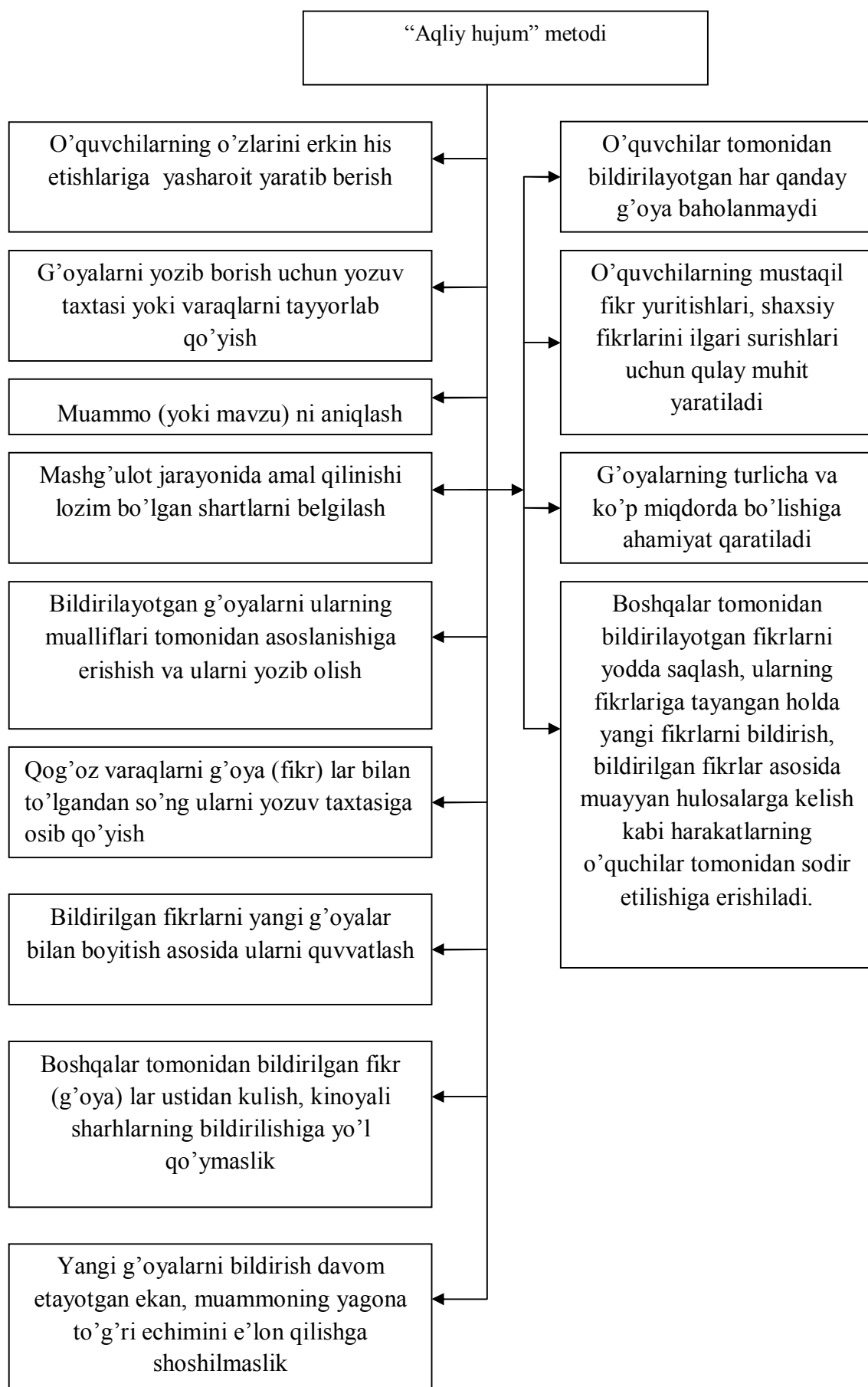
Mazkur metod muayyan mavzu yuzasidan berilgan muammolarni hal etishda keng qullaniladigan metod sanalib, u mashqulot ishtirokchilarini muammo xususida keng va har tomonlama fikr yuritish, shuningdek, uz tasavvurlari va qoyalaridan samarali foydalanish borasida ma'lum kunikma hamda malakalarni hosil qilishga raqbatlantiradi. Ushbu metod yordamida tashkil etilgan mashqulotlar jarayonida ixtiyoriy muammolar yuzasidan bir necha original echimlarni topish imkoniyati tuqiladi. “Aqliy hujum” metodi tanlab olingan mavzular doirasida ma'lum qadriyatlarni aniqlash, ayni vaqtda ularga muqobil bulgan qoyalarni tanlash uchun sharoit yaratadi. Mashg'ulotlar jarayonida “Aqliy hujum” metodidan foydalanishda bir necha qoidalarga amal qilish talab etiladi. ushbu qoidalar quyidagilardir:

1. Mashg'ulot ishtirokchilarini muammo doirasida keng fikr yuritishga undash, ular tomonidan kutilmagan mantiqiy fikrlarning bildirilishiga erishish.

2. Har bir uquvchi tomonidan bildirilayotgan fikr yoki qoyalar miqdori raqbatlantirilib boriladi. Bu esa bildirilgan fikrlar orasidan eng muqbullarini atnlab olishga imkon beradi. Bundan tashqari fikrlarning raqbatlantirilishi navbatdagi – yangi fikr yoki qoyalarning

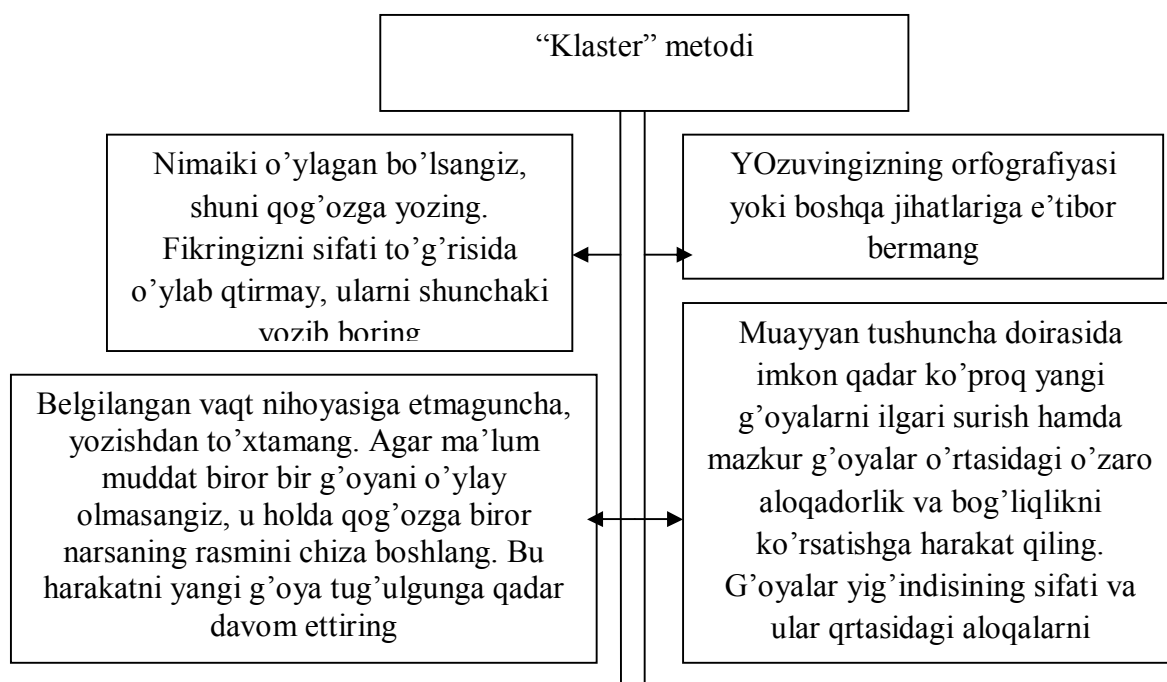
3. Mashg'ulot jarayonida uquvchilarning har qanday faoliyatlarini standart talablar asosida nazorat qilish, ular tomondan bildirilayotgan fikrlarni baholashga yul quyilmaydi. Agarda ularning fikr (qoya) lari baholanib boriladigan bulsa, uquvchilar uz diqqatlarini shaxsiy fikrlarini himoya qilishgqaratadilar, oqibatda ular yangi fikrlarni ilgari surmaydilar. Mazkur metodni qullashda kuzlangan asosiy maqsad uquvchilarni muammo xususida keng va chuqur fikr yuritishga

raqbatlantirish ekanligini e'tibordan chetdan qoldirmagan holda ularning faoliyatlarini baholab borishning har qanday usulidan voz kechish maqsadga muvofiqdir

“Klaster” metodi

Klaster metodi pedagogik, didaktik strategiyaning muayyan shali bulib, u uquvchilarga ixtiyoriy muammolar xususida erkin, ochiq uylash va shaxsiy fikrlarni bemalol bayon etish uchun sharoit yaratishga yordam beradi. Mazkur metod turli xl qoyalar urtasidagi aloqalar tuqrisida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilmani aniqlashni talab etadi. “Klaster” metodi aniq ob’ektiv yunaltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan boqliq ravishda amalga oshiriladi. Ushbu metod muayyan mavzuning uquvchilar tomonidan chuqur hamda puxta uzlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bulishini ta’minlashga xizmat qiladi. Stil va stil qoyasiga muvofiq ishlab chiqilgan “Klaster” metodi puxta uylangan strategiya bulib, undan uquvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashqulotlar jarayonida foydalanish mumkin. Guruh asosida tashkil etilayotgan mashqulotlarda ushbu metod guruh a’olari tomonidan bildirilayotgan qoyalarning majmui tarzida namoyon buladi. Bu esa guruhning har bir a’zosi tomonidan ilgari surilayotgan qoyalarni uyqunlashtirish hamda ular urtasidagi aloqalarni topa olish imkoniyatini yaratadi.

3. Auditoriya bilan ishlashning ijtimoiy-psixologik shartlari

Ma’lumki, har qanday pedagogik jarayonning asosiy maqsadi - ta’lim oluvchida bilim, malaka va ko’nikmalar hosil qilishdir. Bu narsa ma’lumotlar almashinuvi orqali ro’y beradi. Pedagogik muloqot jarayonidagi ma’lumotlar almashinuvi asosan uch shaklda amalga oshiriladi:

1. Monolog;
2. Dialog;
3. Polilog.

Monolog - ma’ruzachi yoki o’qituvchining tinglovchilar yoki o’quvchi - talabalar qarshisiga chiqib nutq so’zlashi, darsni bayon etishidir. Ayni shu usul ta’lim-tarbiya jarayonidagi asosiy vosita ekanligi to’g’risida ongimizga o’rnashib

qolgan tasavvur mavjud. Bu holatda gapiruvchi ma'lumotlarning asosiy tayanch manbai hisoblanadi va faqat undagina faollik talab qilinadi. Monolog egasi o'zi mustaqil tarzda ma'lumot mazmunini tinglovchilarga etkazish va o'z mavqeini ta'kidlash imkoniga ega bo'ladi. Lekin auditoriya, ya'ni tinglovchilar unga nisbatan ancha passiv mavqeda bo'ladilar va bu narsa ma'lumotning faqat kichik bir qisminigina idrok qilish va eslab qolishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ham o'qituvchi bu kamchilikning oldini olish uchun auditoriyani faollashtirishning boshqa yo'llarini qidirishga majbur bo'ladi.

Dialog - o'quv mavzusi yoki muammoni guruh sharoitida o'qituvchi bilan birgalikda va hamkorlikda muhokama qilish yo'lidir. Shuning uchun bu usul tinglovchilarni nafaqat faollashtiradi, balki auditoriyada ijodiy muhitning bo'lishi va fikrlar almashinuvidan har bir ishtirokchining manfaatdorligini ta'minlaydi. YA'ni, tinglovchilar o'quv jarayonining ob'ektidan **uning sub'ektiga** aylanadilar.

Dialog jarayonida o'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasida fikrlar almashinuvi, bilimlarni o'zaro muhokama qila olish uchun real sharoit yaratiladi. Lekin dialogni tashkil etishdan avval o'qituvchi auditoriyaning u yoki bu xususda bilimlar va tasavvurlarga ega bo'lishini inobatda olishi zarur, aks xolda o'zaro muloqot samarasiz va mazmunsiz tortishuvga aylanib ketishi mumkin. Dialog jarayonida uni tashkil etgan shaxs auditoriyaning u yoki bu muammo yuzasidan bilimlarini diagnostika qilish va shunga mos tarzda o'zishini tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Aynan shu holat dialogning eng muhim psixologik ahamiyatidir.

Polilog - guruh ichidagi munozaradir. U tinglovchilar yoki o'quvchilarning faolligini yanada oshirish, ulardagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish maqsadida ishlatiladi. Polilog jarayonida guruh a'zolarining har biri muhokama qilinayotgan masala yuzasidan o'z fikrini bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi, o'qituvchi esa ushbu jarayonning tashkilotchi sifatida o'quvchilar yoki talabalar faoliyatiga bevosita aralashmaydi. Bu usul dars mavzusi ko'prok nazariy xarakterli bo'lib, yangi g'oyalardan ularning amaliy jihatlari keltirib chiqarilishi zarurati bo'lganda qo'l keladi. Lekin bu usul mashg'ulotlar yoki muloqot darslari endi boshlangan paytda o'tkazilishi maqsadga muvofiq emas, chunki polilog uchun o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlash tajribasidan tashqari yoshlarga o'sha soha yuzasidan ma'lum bilimlar majmui hamda hamkorlikda ishlash tajribasi zarur. Dialog va polilog texnikasini yaxshi egallagan muallim munozara yoki bahsni samarali tashkil etishga layoqatli bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, munozarani samarali tashkil etish qobiliyati o'z-o'zidan shakllanmaydi, buning uchun o'qituvchi umuman munozara metodikalarining mohiyati va uni tashkil etish yo'llarini ilmiy-amaliy jihatdan bilishi kerak.

Faol o'qitish metodlari va ularni tashkil etish

Bahsning samarali bo'lishi eng avvalo bahslashuvchilarning bir-birlariga nisbatan fazoviy joylashuvlariga bog'liq. Tinglovchi va muzokarada qatnashuvchilarning fazoviy joylashuvlari va ularning psixologik mavqelarining mohiyati muhim bo'lganligi bois biz ushbu xolatlarni keltiramiz:

- Sinf sharoiti. Bu - an'anaviy dars o'tkazish shakli bo'lib, tinglovchilar bir-birlarining yuzlarini ko'rish imkoniyati cheklangan va doska oldidagi o'qituvchiga va u bayon etayotgan mazmunga nisbatan tinglovchilarning

mavqelari, mas'uliyati turlicha. Bu sharoitda bahs o'tkazish mumkin emas. Chunki sinfda oxirgi qatorda o'tirgan bola bilan birinchi qatorda o'tirganning darsga munosabati keskin farq qiladi. Tinglovchining psixologik mavqei - **«Men» - o'yindan tashqarida»**.

- **«Men» - o'yinda»** deb ataluvchi holat: tinglovchilar doira shaklidagi stol atrofida joylashadilar va o'rtaga tashlangan mavzu yuzasidan erkin fikr almashish, hattoki, ayrim ijtimoiy rollarga ham kirish imkoniyatiga ega bo'ladi, hatto boshlovchi ham «qatorda» o'tiradi. «Ishchanlik o'yinlar» va boshqa rolli o'yinlar ana shunday sharoitda o'tkazilishi mumkin.

- **«Men»- munozarada»** deb ataluvchi bu holat ayni bahs - munozaralar o'tkazish uchun qulay, chunki unda shaxs o'z fikrini dadil aytish uchun imkoniyatni his qiladi. Odatda bunday bahslar to'rtburchak stol atrofida uyushtiriladi.

- **«Men» - hamkorlikdaman»** degan bu holat kattaroq guruhlar tarkibida tashkil etiladi. Munozara a'zolari to'rt-besh kishidan bo'lib alohida stollar atrofida o'tirib, har bir guruh o'z qarorini chiqaradi. «Munozara» klublari» faoliyati shu tarzda tashkil etiladi.

Bu keltirilgan har bir xolat baxs qatnashuvchilarida o'ziga xos ruhiy tayyorgarlik va mas'uliyat xissini keltirib chiqaradi.

Demak, dars mobaynida o'qituvchi mavzuning xarakteri va u shakllantirish lozim bo'lgan bilim, malaka va fazilatlariga mos tarzda munozara sharoitini tanlashi va shunday keyingina mashg'ulotni boshlashi kerak. Ko'rinib turibdiki, an'anaviy sinfda tashkil etiladigan mashg'ulotlarning samaradorligi deyarli yo'q, chunki ular oldingi qatorlarda utirgan tinglovchilarning faolligigagina yo'naltirilgan, qolganlar «o'yindan tashqari» holatda, bu narsa ularning dars mazmuniga munosabatlarida bevosita aks etadi.

Kichik, tor doiralardagi kompakt guruhlarda uyushtirilgan munozaralarning ***erkin mavzuli, yo'naltirilgan va aniq stsenariyli disput*** turlari mavjud bo'lib, bu tanlangan mavzuga va munozara guruhlarining muloqot tajribasiga bog'liqdir («disput» so'zining lug'aviy ma'nosi - «fikrlayapman», «tortishayapman», degan ma'noni bildiradi). Kichik guruhlardagi munozaralardagi asosiy narsa - guruh a'zolarining tanlangan mavzu hususiyatiga qarab, har biri o'z fikr mulohazalarini oxirigacha bayon etish imkoniyatlarining borligidir. Bunday guruhda boshlovchi ham qatorda o'tirib, mavzuning echimini batamom hal bo'lmaguncha faol muloqotlarning ishtirokchisi bo'lishi mumkin. Lekin asosiy rol guruhning a'zolariga yuklanganligini va bevosita ajralib chiqqan norasmiy lider asosiy bahs yurituvchi bo'lishi mumkinligini unutmasligi zarur. Bunday guruhlar turli sharoitda ko'pincha bahs ishtirokchilari uchun tabiiy sharoitlarda (masalan, sinfda, talabalar auditoriyalarida, ish xonalarida va b.k.) o'tkazilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Agar baxslashuvchilar guruhi odatdagidan kattaroq hajmda (masalan, 30 kishigacha) bo'lsa, unda munozarani uyushtirishning o'ziga xos tomoni bor. Bu xolda bahs guruhi shartli ravishda uchga bo'linadi. Birinchi guruh - **«fikrlarni jamlovchilar» - generatorlar** guruhi deyiladi; ikkinchisi - **«tanqidchilar»** va uchinchi guruh - **«fikrlarni tezlatuvchilar» - katalizatorlar»** deb ataladi. Har bir

ajralgan guruhning o'ziga xos funksiyalari bor: «generatorlar» o'rtaga tashlagan muammo yoki bahs mavzusi bo'yicha o'zlaridagi barcha fikrlarni o'rtaga xolis tashlaydilar. Guruh a'zolaridan biri - lider - ularni jamlab, fikrlar ikkiga bo'lingan taqdirda ham ularni umumlashtirib bayon etadi. So'ngra o'yinga «tanqidchilar» kirishadi. Ularning vazifasi - eshitgan fikrlariga tanqidiy munosabat bildirish, ya'ni tanqidiy nuqtai nazardan ular ichidagi «mag'zini» va «puchak» fikrlarni saralash. Shundan keyin vaziyatga qarab, yana so'z «generatorlar» ga yoki «katalizatorlar» ga berilishi mumkin. Bildirilgan fikr va takliflarda mabodo hisobga olinmay qolgan jihatlar yoki noo'rin fikr bo'lsa, yoki mohiyatan shu mavzuga aloqador bo'lgan, lekin ikkala tomon hisobga olmagan biror jihat aniqlansa, tomonlar diqqatini aynan shunga qaratishi kerak. So'ngra «tezlatuvchilar» bahsni davom ettirishga ruhsat berib, agar uni yakun qilish taqozo qilinsa, ikkala guruhning o'yiniga xolis baho bergan xolda munozarani to'xtatishi mumkin. Ular ko'pincha ikkala guruh uchun xolis orbitolar - «hakamlar» rolini o'ynaydilar.

Maktabda bir sinf doirasida yoki talabalar guruhida axloqiy ma'naviy mavzuda bahs uyushtirganda, yuqoridagi usulni qo'llash imkoniyati bo'lsa, suhbatdoshlarning *uchburchak shakldagi berk stol* atrofiga o'tirishlari mumkin. Demak, bahslashuvchilarning joylashishlari ham bu o'rinda ma'lum ahamiyat kasb etadi.

Katta guruhlarda bahs yoki munozara uyushtirilganda, boshlovchining roli ayniqsa kattadir. Chunki u har bir guruhdagi tortishuvlar va fikr almashinuvlarning boshida turmog'i kerak bo'lsa, ular faoliyatini maqsadga muvofiq tarzda yo'naltirib turmog'i lozim. Kichik guruhdagidan farqli ularoq, katta guruhlarda boshlovchi u yoki bu ichki guruhga yon bosmasligi yoki ularni o'zining shaxsiy fikriga majburan ergashtirmasligi kerak. Aks xolda, u o'zining faoliyati bilan boshqalar tashabbusiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va bahsning yo'nalishini buzib qo'yishi mumkin. Shuning uchun katta guruhlar uyushtiriladigan munozaranning mavzusi oldindan tanlangan va unga boshlovchi ma'lum ma'noda tayyor bo'lishi shart.

Darsda munozara, breynshtorming va treninglar o'tkazish texnologiyasi

Munozaralar yuritishning yana bir shakli borki, uning nomini rus tilida «mozgovaya ataka», inglizchasiga «brain storming» deb ataladi. Bizning tilimizda bu tushunchaning aniq analogik tarjimasini yo'q, lekin uni «miyaga hujum» yoki «fikrlar to'qnashuvi», «fikrlar jangi maydoni» deb atash mumkin. Metodning psixologik mohiyati shundaki, oddiy munozarada bahslashuvchilar ko'proq ongli, asosli fikrlarni bayon etishga harakat qiladilar. Bunda esa bahslashuvchilarga miyaga qanday fikr qo'yilib kelsa, uni tanqidsiz va asoslamay erkin, «tilga nima kelsa», lekin navbatma-navbat aytish imkoniyati beriladi. Bu narsa ko'proq muammo ancha notanish, savol murakkab yoki noaniq bo'lgan sharoitlarda qo'l keladi. Ya'ni, bunda «erkin assotsiatsiyalar»ga imkon beriladi va oxir oqibat guruhning o'zi ma'lum ratsional «mag'izni» ajratib oladi.

Bu usulni birinchi marta amerikalik olim **A.Osborn** 30-yillardayoq taklif etgan va bu usul yordamida yirik loyihalarni rejalashtirish va oldindan uning natijalarini bashorat qilishda ma'lum yutuqlarni qo'lga kiritgan edi. Lekin keyinchalik mutaxassislar uni faqat nostandart, o'ziga xos echimi bo'lgan

vazifalarni muhokama qilgandagina qo'llash mumkin, degan fikrni bildirib boshladilar. Birok to'g'ri tashkil etilgan breyshtormingning amaliy afzalliklari ko'p. Faqat bunda quyidagi qoidalarga rioya qilish kerak:

1. Jumlar juda qisqa bo'lishi kerak, ularning asoslanishi shart emas.
2. Har qanday jumla yoki fikr tanqid qilinishi mumkin emas, ya'ni fikrlar tanqiddan xolidir.
3. Mantiqiy fikrlardan ko'ra, fantastik yoki qo'qqisdan, tasodifan miyada paydo bo'lgan fikr muhimroq.
4. Fikr yoki bildirilgan qisqa mulohaza qayd etiladi.
5. Bildirilgan fikr yoki g'oyalar u yoki bu ishtirokchiliki, deb ajratilmaydi, ya'ni ular - muallifsizdir.
6. Fikr yoki yaxshi g'oyalarni tanlash alohida «tanqidchilar» yoki guruhning norasmiy liderlari tomonidan amalga oshiriladi.

Yuqoridagi ta'kidlangan guruh katta bo'lgan sharoitda bahs uyushtirishda ham generator, ya'ni fikrlarni birlamchi jamlovchilarga ushbu usulda ishlashga imkon berish tajribada yaxshi natija beradi. Chunki o'tkazilgan tekshiruvlar va ko'plab sinov mashg'ulotlarining ko'rsatishicha, aynan shu guruhda breyshtorming usulining qo'llanilishi turli-tuman va qarama-qarshi fikrlarning bayon etilishiga sharoit yaratadi. Aks xolda muhim muammolar bo'yicha munozarani boshlash va unda fikrlar rang-barangligiga erishish juda qiyin bo'ladi. Bu usul ayniksa, kattalar auditoriyasida juda yaxshi samara beradi.

Bahsda ishtirok etish va undan manfaatdorlik hissi har bir ishtirokchida shakllanishi shart va bunda boshlovchi - o'qituvchining roli katta. Amaliy mashg'ulotlarni bahs-munozara shaklida o'tkazilishi bolalarga oldindan aytilishi va ularning tayyorgarlik ko'rishlari uchun savollar berilib qo'yilishi maqsadga muvofiqdir. Bahs ishtirokchilari hayajonlanmasliklari uchun mashg'ulot boshlanishidan avval ularning o'zlarini erkin tutishlari uchun ayrim **engillashtiruvchi mashqlar**, boshqacha qilib aytganda, **psixogimnastik mashqlar** o'tkazish tavsiya etiladi. Masalan, ana shu maqsadda o'tkaziladigan psixogimnastik mashqlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. O'qituvchi guruhni aylana shaklida turishlari so'raydi va a'zolari navbatma-navbat o'rtaga chiqib, guruh bilan xohlagan tarzda, lekin samimiy salomlashishni so'raydi. Keyin guruhdan kimning salomi ko'proq yoqqanini so'raydi.
2. Guruh a'zolari o'qituvchi atrofida yarim aylana shaklida turishadi. Navbat bilan guruh a'zolari o'rtaga chiqib, xohlagan a'zo bilan so'zsiz, lekin ochiq yuz bilan mimika vositasida salomlashish va biror fikrni bildirishi so'raladi.
3. Hamma doira shaklida o'tiradi va o'qituvchi olib kelgan koptok navbat bilan muloqot katnashchilariga otiladi, faqat kimga otilsa, o'sha odamning kuchli, yaxshi bir sifati aytilib, so'ngra yana otiladi. O'qituvchi koptokning albatta har bir kishiga tegishini nazorat qiladi.

Bu kabi mashqlar munozara katnashchilari o'rtasida o'zaro tanglikning bo'lmasligi va o'z fikrini bayon etayotganda o'qituvchidan tortinmasligi uchun o'ziga xos trening hisoblanadi.

O'qituvchi munozarani boshlar ekan, ishtirokchilar ongiga quyidagilarni etkaza olishi kerak:

- a) mashg'ulot har bir ishtirokchiga albatta foydali bo'ladi va ular bir-birlariga yordam berish uchun kelganlar;
- b) munozara o'zaro muloqotning bir shakli bo'lib, har bir ishtirokchi bir-biriga ochiq va samimiy munosabatda bo'lsin;
- v) munozara ishtirokchilarning o'zaro tajribalarini almashinishlari uchun qulay sharoitdir;
- g) fikr bayon etishda kerak bo'lsa tavakkal qilaylik, lekin indamaslik shiorimiz bo'lmasin;
- d) munozara paytida ko'p yozish shart emas;
- e) agar biror narsa tushunarli bo'lmasa, uni so'rashdan tortinmang;
- j) bilgan bilimlarimizni bir-birimizdan ayamaymiz, chunki boshqalar ham bundan manfaatdor bo'lsinlar, «yashiringan bilim - bilim emas» ligini unutmaylik!

«**Tarmoqlar**» (Klaster) metodi pedagogik strategiya bo'lib, u o'quvchi-talabalarni bir mavzuni chuqur o'rganishlariga yordam beradi. O'quvchi-talabalarni mavzuga taalluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq ravishda ketma-ketlik uzviy bog'langan holda tarmoqlashlariga o'rgatadi. Bu usul bilan mavzuni chuqur o'rganishdan avval o'quvchi-talabalarning fikrlash faoliyatini jadallashtirish hamda kengaytirish uchun xizmat qiladi. Shuningdek, o'tilgan mavzuni mustahkamlash, umumlashtirish hamda o'quvchi-talabalarni shu mavzu bo'yicha tasavvurlarini chizma shaklida ifodalashga undaydi. "Klaster" metodi aniq ob'ektiv yunaltirilmagan fikrlash shakli sanaladi. Undan foydalanish inson miya faoliyatining ishlash tamoyili bilan boqliq ravishda amalga oshiriladi. Ushbu metod muayyan mavzuning o'quvchilar tomonidan chuqur hamda puxta o'zlashtirilguniga qadar fikrlash faoliyatining bir maromda bo'lishini ta'minlashga xizmat qiladi.

"Klaster" metodi puxta o'ylangan strategiya bo'lib, undan o'quvchilar bilan yakka tartibda yoki guruh asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlar jarayonida foydalanish mumkin. Guruh asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotlarda ushbu metod guruh a'zolari tomonidan bildirilayotgan g'oyalarning majmui tarzida namoyon bo'ladi. Bu esa guruhning har bir a'zosi tomonidan ilgari surilayotgan fikrlarni uyg'unlashtirish hamda ular o'rtasidagi aloqalarni topa olish imkoniyatini yaratadi.

«**Bumerang**» texnologiyasi bir mashg'ulot davomida o'quv materialini chuqur va yaxlit holatda o'rganish, ijodiy tushunib etish, erkin egallashga yo'naltirilgan. U turli mazmun va xarakterga (muammoli, munozarali, turli mazmunli) ega bo'lgan mavzularni o'rganishga yaroqli bo'lib, o'z ichiga og'zaki va yozma ish shakllarini qamrab oladi.

«Bumerang» texnologiyasi tanqidiy fikrlash, mantiqni shakllantirishga imkoniyat yaratadi hamda g'oya va fikrlarni yozma va og'zaki shakllarda bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi, ya'ni; bo'lajak iqtisodchilarda jamoa bilan ishlash mahorati, muomalalik, xushfe'llik, o'zgalar fikriga hurmat, rahbarlik sifatlarini shakllantirish, ishga ijodiy yondashish, o'z faoliyatini samarali bo'lishiga qiziqish, o'zini xolis baholash kabilar.

«**Veer**» texnologiyasi murakkab, ko'ptarmoqli, mumkin qadar muammo

xarakteridagi mavzularni o'rganishga qaratilgan. Texnologiyaning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha axborot beriladi va ularning har biri alohida muhokama etiladi. «Veer» texnologiyasi tanqidiy, tahliliy, aniq va mantiqiy fikrlarni rivojlantirishga hamda o'z g'oyalari va fikrlarini yozma va og'zaki shaklda bayon etish hamda himoya qilishga imkoniyat yaratadi.

Ushbu texnologiya mavzuni o'rganishning turli bosqichlarida qo'llanilishi mumkin: bilimlarni erkin faollashtirishda; mavzuni o'rganish jarayonida uning asoslarini chuqur fahmlash va anglab etishda; yakunlash bosqichida olingan bilimlarni tartibga solishda.

6. Bahs turlari. YOzma bahs o'tkazish usullari

Agar mashg'ulotlar bir-birlarini yaxshi tanimaydigan boshlangich guruhlarda boshlangan bo'lsa, «tanishish» mashqlarini o'tkazish, albatta ishini kichik guruhlardan boshlash lozim. Bunda **erkin yunaltirilmagan bahs** shaklini qo'llash o'rinni o'ralmas. Bunda o'qituvchi ishtirokchilarga bir-birlarini yaxshi tanib olsalar, birgalikda harakat qilsalar, umumiy ish uchun manfaatli bo'lgan natijalarga erishish mumkinligini tushuntirishi lozim.

Agar ishtirokchilar biror *yangi ma'lumotlarga ega bo'lish*, murakkabroq masala yuzasidan umumiy nuqtai nazarga ega bo'lish va mantiqiy hulosalarga erishishni maqsad qilgan bo'lsalar, unda dars avvalida o'qituvchi yoki oldindan tayyorgarlik ko'rgan guruh a'zosi ma'ruza qilishi, ma'ruza yuzasidan keyin bahs uyushtirilishi, dars oxirida imkon bo'lsa, o'qituvchi o'zi tayyorlagan tarqatma materiallarini har bir a'zoga berishi kerak. Faollashtiruvchi usullar materiallar kulga berilgach, ishga solinadi.

Agar darsning yoki amaliy mashg'ulotning maqsadi tinglovchilardagi *aniq qobiliyatlarni rivojlantirish*, malakalarni oshirish va yangi tajribadan foydalanish bo'lsa, unda bahsning predmeti avvalo tajriba almashinuvga qaratilishi, bunda ayrim mashqlar ham bajarilishi, ularning natijalari tahlil qilinishi, rolli o'yinlarni bajarishgacha olib borilishi kerak. Bunda o'qituvchining roli ancha mas'uliyatli bo'lib, u mashg'ulotgacha konkret yo'riqnomalarni o'quvchilarga berishi va guruh ishini muntazam kuzatib, nazorat qilib turadi.

Agar munozara darslarining maqsadi - ishtirokchilarning *yangi, mustaqil fikrlarga kelishi*, ularni shaxsiy tajriba va vaziyatlarga bog'lab aytib berishlariga olib kelish bo'lsa, unda o'qituvchi «Men» - munozaradaman» holatida guruhli bahsni kichik guruhlarda tashkil etishi, ularda alohida holatlar va vaziyatlarning tahliliga barchaning diqqatini qaratishi, ishtirokchilarni turli rollarni tasavvur qilishga majbur qila olishi va oldindan tayyorlab qo'yilgan savolnomalarni dars oxirida tarqatib, shakllangan yangi g'oyani ajratib olishi kerak. Demak, bu shakldagi ish har bir ishtirokchidan puxta tayyorgarlikni va aniq ko'nikmalarni talab qiladi.

Bahs shaklida mashg'ulot o'tkazganda, qabul qilinadigan qarorlarning ahamiyati katta. Qarorlarning samarali bo'lishi uchun quyidagilarni yodda tutish kerak:

- mashg'ulot boshlanishidan oldin o'qituvchi tahlil qilinishi lozim bo'lgan muammoni belgilaydi va unga qay tarzda munosabat bildirilishi lozimligini tushuntiradi;

- qisqa bo'lsa-da, bu muammoning oldingi darslarga bog'liqligi, uyga berilgan vazifa, muhokama qilinadigan masalaga oid muhim faktlar esga tushiriladi;

- bahs katnashchilari kichik guruhchalarga (4-5 kishi) bo'linib, mashg'ulot oxirida fikrlar umumlashtirilishi uchun kog'ozlar taxt qilib qo'yiladi;

- guruhda ishlash mobaynida bildirilgan fikrlarning afzal va kamchilik tomonlari haqidagi o'z mulohazalarini og'zaki yoki yozma tarzda qarorlar shaklida bayon etadilar;

- ish yakunida guruhning vakillari o'z guruhining ishi to'g'risida gapirib, ularni boshqalarniki bilan qiyoslaydi. Zarurat bo'lsa, o'qituvchi har bir guruhning qarorlarini o'zaro qiyoslab, savollarga javob beradi, noaniqroq qarorlarga o'z munosabatini bildiradi.

Pedagogik amaliyotda bahsning mohiyati ko'pincha faqat og'zaki dialoglar va tortishuvlar tarzida tasavvur qilinadi. Lekin og'zaki bahslarning yanada samarali va ta'sirchan bo'lishi uchun yozma bahs shakli ham qo'llaniladi. Bu usul o'quvchilarning berilgan mavzu sohasidagi bilimlarini yanada chuqurlashtirish, munozara madaniyatini oshirish va har bir fikrni asoslash qobiliyatini rivojlantiradi. O'qituvchi esa o'quvchi yoki talabalarning bilimlarini asosli baholash va bilimdonlikni to'la ma'noda tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu usul ayniksa, milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantiruvchi fanlar - ijtimoiy-gumanitar fanlar yuzasidan o'tkazilsa yanada samarali bo'ladi.

O'quvchilar oldindan mavzu bilan tanishtiriladilar, uyga berilgan topshiriqlar orasida qay biri yozma tarzda o'tkazilishi ma'lum qilinadi. YOzma bahs o'tkaziladigan kuni o'qituvchi uni quyidagi tarzda amalga oshiradi:

- 1.O'qituvchi guruhni ikkiga bo'ladi va ularni alohida qatorlarga o'tkazadi. Har bir guruh mavzu bo'yicha qaysi nuqtai nazarni himoya qilishini ma'lum qiladi. Masalan, birinchi guruh bolalarning aqliy darajalarini muntazam o'lehab turish va shu orqali ta'lim muassasalariga jalb etishni himoya qilsa, ikkinchi guruh - bu fikrni asosli tarzda inkor qiladi.

- 2.Shundan so'ng o'qituvchi qarama-qarshi guruh a'zolarini juftlaydi va ularga nomeri yozilgan varoqlarni tarqatadi. Har bir ishtirokchiga biror fikrni yozma asoslashga 5 daqiqadan beriladi. YOzma dalillar ravon tushunarli tilda, asosli tarzda yozilishi kerak.

- 3.YOzilgan varakchalar qarama-qarshi sheriklarga beriladi. Ular o'z «raqiblari» fikriga qarshi fikrni 8-10 daqiqa mobaynida o'ylab, yozishlari kerak bo'ladi va narigi tomondagi sherigiga beradi.

- 4.YOzma dalillar almashinuvining bunday tartibi 2-3 marta takrorlanadi, har safar har bir o'quvchi sherigining dalil-isbotini diqqat bilan o'rganib chiqib, javob qaytaradi. Oxirgi raundda o'quvchilarning o'zlariga yakunlash imkoni beriladi va yozma ishlar yig'ib olinadi.

- 5.O'qituvchi yozma baxlarni yakunlashda tomonlarga «Qarshi tomonning eng yaxshi dalil-isboti qaysilar bo'ldi?» deb so'raydi va o'quvchilar bilan oldindan kelishgan xolda ular bilimlarini yakka-yakka yoki guruhiy baholaydi.

YUqorida keltirilgan yozma bahslarni o'tkazish tamoyillari Fred N'yumen materiallari asosida tayyorlandi. Uylaymizki, bizning sharoitimizda ham bu usullar ancha samara beradi.

Hulosa qilib shuni aytish mumkinki, bugungi kunda ta'limda zamonaviy didaktika va ta'lim tarkiblarining samaradorligini oshirish imkoniyatlari, yangi g'oya va texnologiyalarning ilmiy ishlab chiqilishi va amaliy asoslanishi qo'llanilmoqda. Zamonaviy texnologik mutaxassis bo'lish uchun ta'lim texnologiyalarining barchasini, shu jumladan pedagogik komponentlarini chuqur o'rganib, tahlil qilish lozim.

Pedagogik lug'atda pedagogik texnologiya tushunchasiga turli xil yo'llar bilan yondashilgan, shuning uchun bizning tushunchada pedagogik texnologiyalar har xil mualliflarning ta'riflarini umumlashtiruvchi sarmazmun yig'imdir. Pedagogik texnologiya ko'proq sifatli natijaga erishishga qaratilgan. qo'llanadigan pedagogik texnologiya natijasi esa, birinchi navbatda, pedagogning mahoratiga, pedagogik klassifikatsiya turlaridan mohir foydalana olishiga, ilmiy-kasbiy tajribasiga, shaxsiy hususiyat hamda insoniy fazilatlariga bog'liq.

Auditoriya bilan ishlashning ijtimoiy psixologik shartlari, o'quv faoliyatini samarali bo'lishi uchun faol o'qitish metodlari va ularni tashkil etish usullarini bilish muhim bo'lib, yangi pedagogik va didaktik texnologiyalarni joriy etishning o'z psixologik qonuniyatlari mavjud. Dars mobaynida munozara, breynshtorming va treninglarni o'tkazish, dars samarasini oshiradi. Har qanday muammoni echish uchun qo'llash mumkin bo'lgan bahs turlari va asosan yozma bahsni o'tkazish qoidalari bor. "Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi" va "Ta'lim to'g'risidagi Qonun" da o'qitishning yangi texnologiyalari va o'qituvchi-pedagoglarga qo'yilgan yangi talablar ham ta'lim sifatini oshirishga, ham o'qituvchining kasb mahoratini yuksak bo'lishiga xizmat qiladi.

4-MAVZU: O'QITISH VOSITALARI

1. O'qitish didaktik vositalari tushunchasi va funktsiyalari.
2. Talabalarning o'quv adabiyotlari bilan ishlashi.

Ta'lim jarayonida texnik vositalarning o'rni.

Iqtisodiy fanlarni o'qitishda texnik vositalardan foydalanish alohida o'rin tutadi. Texnik vositalardan foydalanish usuliga ko'ra universal va texnik vositalarga bo'linadi.

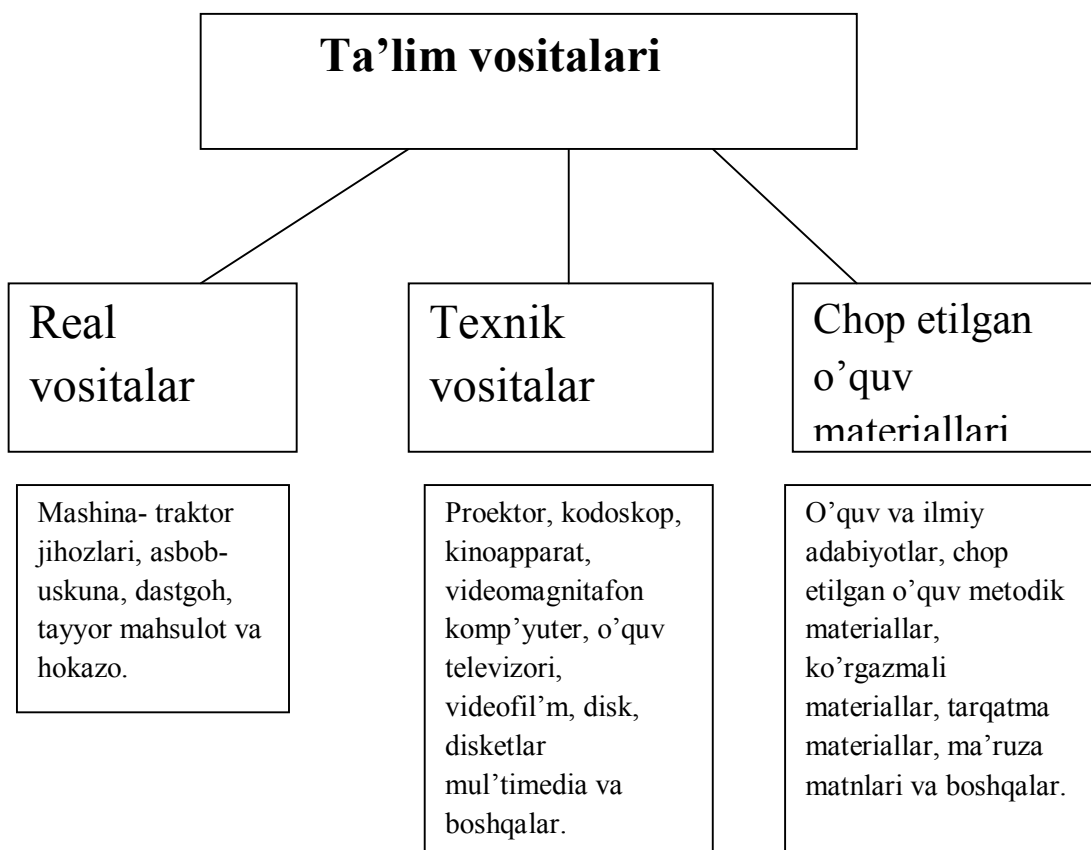
Universal vositalarga doska, diaskop, kodoskop, magnitafon, videomagnitafon, komp'yuter. Televizor kirishi mumkin.

Maxsus vositalar, ma'lum bir masalani, mavzuni yoritishiga qaratilgan maket, videofil'm, kasseta, disk, disket kabilarni o'z ichiga oladi.

Axborotni uzatish, tasvirlash nuqtai nazaridan texnik vositalarni tasvirlovchi (kodoskop, proektor, diaprotsessor), tovushli (magnitafon, radio, audio kabilar), audio-video kompleksi, videomagnitafon, komp'yuter kabilarga bo'lish mumkin.

Ta'lim jarayonini amalga oshirishda yordam beruvchi vositalar ta'lim vositalari deb ataladi.

Ta'lim vositalari real va texnik vositalar, hamda chop etilgan o'quv materiallarini o'z ichiga oladi. Uning tarkibi quyidagicha bo'ladi:

Real ta'lim vositalari, odatda, iqtisodiy yo'nalish bo'yicha ta'lim olish jarayonida kam ishlatiladi. Lekin texnik va chop etilgan o'quv materiallari juda keng qo'llaniladi.

Ta'lim vositalari bir-birini to'ldiradi va dars jarayonida uyg'unlashadi. Ta'lim vositalari talabalarning darsni tushunishi, o'quv jarayoniga faol qatnashishiga ko'maklashadi.

Kodoskop, proektor shaffof plyonkadagi tasvir (slydlarni) ekranga tushirish, akc ettirish uchun qo'llaniladigan jihoz hisoblanadi. U foydalanish uchun qulay, moslashuvchan vosita bo'lib, bir marta tayyorlangan plyonkadan ko'p marta foydalanish mumkin. Doska bo'lmaganda zarur bo'lgan narsalarni flomaster yordamida to'ppa-to'g'ri yozib ko'rsatiladi.

O'qituvchi qaysi vositadan qachon foydalanishi, qanday vositani qo'llashini darsning maqsadi, mazmunidan kelib chiqqan holda oldindan belgilab olishi kerak.

Dars o'tishda doskaning va boshqa texnik vositalarning tutgan o'rni.

O'quv jarayonida eng ko'p qo'llaniladigan va eng kam chiqim talab qiladigan vosita oddiy doska hisoblanadi.

Doskadan turli maqsadlarda foydalanish mumkin:

- notanish so'z, iboralarni yozish;
- turli chizmalar, diagramma, sxemalar chizish;
- rasmlar yordamida illyustratsiya qilish;
- misollar echish;
- formulalar yozish va boshqalar.

Doska har bir auditoriyada bo'lishi kerak. Dars paytida doskadan foydalanish uchun uni darsga tayyorlash lozim. Agarda o'qituvchi ilgari dars o'tmagan auditoriyada dars o'tadigan bo'lsa, drskaning o'lchamlari, uning qandayligi bilan tanishishi kerak. Darsda doskadan optimal darajada foydalanishga harakat qilish lozim:

*zarur jummalarni yozish, grafiklar chizish, bir-biridan ajratish, chiziqlarni rangli bor bilan chizish;

*agarda murakkab chizmalar chizilishi kerak bo'lsa, avval xomaki nusxasini chizib ko'rish;

*doskadagi tasvir iloji boricha tushunarli, taassurot qoldiradigan bo'lishi kerak;

Doskaga aniq, talabalar o'qiy oladigan qilib yozish kerak. YOzayotganda tushuntirishni to'xtatib, yozib bo'lgach, gapirish kerak. CHunki auditoriyada talabalarga orqa o'giran holda doskaga qarab yozib turib, gapirilgan fikrni ilg'ash qiyin.

Doskada ishlashning o'ziga hos afzalliklari va kachiliklari mavjud.

Doskaning afzalliklariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ishlitishning osonligi, tayyorligi;
- o'zgartirishlar kiritishning osonligi;
- darsni o'tishga qarab mos holda ishlatish mumkinligi;
- qo'shimcha misollar berilgan savollarga qarab, misollarini moslashtirish;
- murakkab nisbatlarni ko'rgazmali ifodalash mumkin;
- chizmalar, formulalar va boshqalarni yozib ko'rsatish, qabul qilish va

tushunishni osonlashtiradi;

- yaxshi yodda qoladi;

-doskadan kanspektga ko'chirilgan misol va rasm, chizma, grafiklar kelgusi darslarga yaxshi tayyorlanishga yordam beradi.

Kamchiliklari:

- Doskaga yozayotganda talabalarga orqa o'girib turiladi.

- Auditoriya bilan ko'z qarash kontaktini yo'qotiladi;

- bir marta yozilgan narsa o'chiriladi;

- yozish, chizishga vaqt ketadi.

Doska-stend mashg'ulotlarda o'quv munozaralari boshqa turli muhokamalarning guruh, ishlari natijalarini xujjatlashtirishda foydalaniladigan o'qitish vositasi.

Stendga o'sha kattalikdagi qog'oz qo'yiladi, turli rangdagi va shakldagi kartochkalar yopishtiriladi. Stenddagi kartochkalar yordamida sxemalar, tuzilmalar, sharhlar va shu kabilarni tuzish mumkin.

Doska-stendning afzalligi shundaki, unda kartochkalar, sxema, grafik, izoh-sharhlar va hokazo kartochkada aks ettirilgan ma'lumotlar, joylashuvini xohlagan vaqtda o'zgartirish imkoniyati mavjud. Qisqa vaqt ichida barcha tinglovchilarning fikr mulohazalarini qamrab olish, qayd etish imkoniga ega bo'ladi.

Doska-bloknat bu varaqlanadigan qog'ozli doska bo'lib, unga marker bilan yoziladi. U turli muhokama yakunlari va natijalarni yaqqol namoyish etishda, eng muhim axborotlarni qayd etishda qo'llaniladi. Uning afzalligi, xohlagan vaqtda oldingi materiallarga qaytish o'quv xonasiga osib qo'yish mumkin.

Ko'rgazmali qurollar darsni qiziqarli va turlicha bo'lishiga ta'sir ko'rsatadi. Ana shu ko'rgazmalilikni ta'minlashda kodoskop, proektor va boshqa texnik vositalardan keng foydalanish mumkin.

Oddiy doska yoki varaqlanadigan (bir tomondan ikkinchi tomonga o'tkazib qo'yiladigan varaqlardan iborat) doska bilan birgalikda qo'llaniladigan texnik vositalardan kodoskop, proektordir. Ular yozish uchun vaqtni tejashda eng qulay vositalardan biri bo'lib, darsda ko'rgazmalilikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Dars o'tishda keng qo'llaniladigan nisbatan oddiy, bir auditoriyadan ikkinchisiga olib o'tish oson texnik vosita kodoskop va proektor hisoblanadi. Hozirgi paytda kodoskopga nisbatan proektor ko'proq ishlatiladi. Boshqa vositalar kabi proektorning ham o'ziga hos afzalliklari va kamchiliklari mavjud.

Proektor bilan ishlashning afzalliklari:

- *dars jarayonida doimiy tasviriyl kontakt yuz beradi;

- *plyonkalar dars boshlanishiga qadar tayyor bo'lishi mumkin;

- *turli tarzda foydalanishni tashkil qilish mumkin;

- *bir necha marta qaytadan foydalanish mumkin;

- *kerak bo'lmagan qismini yopib qo'yish mumkin.

Proektor bilan ishlashning kamchiliklari:

- *talabalar butun diqqatni tasvirga qaratishadi;

- *plyonkaga yozish, shuningdek, uni darsga tayyorlash ko'p vaqt talab qiladi;

- *proektor bilan ishlaganda auditoriya nim qorong'i bo'lishi kerak. Buning

natijasida ayrim noqulayliklar kelib chiqishi mumkin.

Dars jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish.

Hozirgi paytda o'quv materiallari, axborotni ekranda ko'rsatish imkoni vujudga kelishi va rivojlanishi bilan o'quv jaraynida erishilgan yutuqdan foydalanish keng yoyilib bormoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalarini o'quv jarayniga tatbiq etilishi, iqtisodiy samara berish bilan birga ta'limda yangicha o'quv metodlarini keng ravishda qo'llashga imkoniyat yaratib beradi. Mahsus ixtisoslashtirilgan auditoriyalar, chunonchi, komp'yuter, televizor, videomagnitafon bilan ta'minlangan auditoriyalarda dars o'tish borgan sari ommalashib bormoqda. Hatto uni alohida videometod sifatida talqin etilmoqda. Ayniqsa, o'quv jarayoniga komp'yuterning kirib kelishi barcha didaktik funktsiyalarni muvaffaqiyatli bajarish imkoniga ega videometodni keng qo'llash imkonini beradi. Buning natijasida uni kopleks didaktik texnologiya deb ham atalmoqda. U:

- *o'quvchi talabalarga o'rganayotgan mavzusi, hodisa, jarayon, faoliyat bo'yicha to'liq, ishonchli axborot berish;

- *o'quv jarayonida ko'rgazmalilikning rolini oshirish;

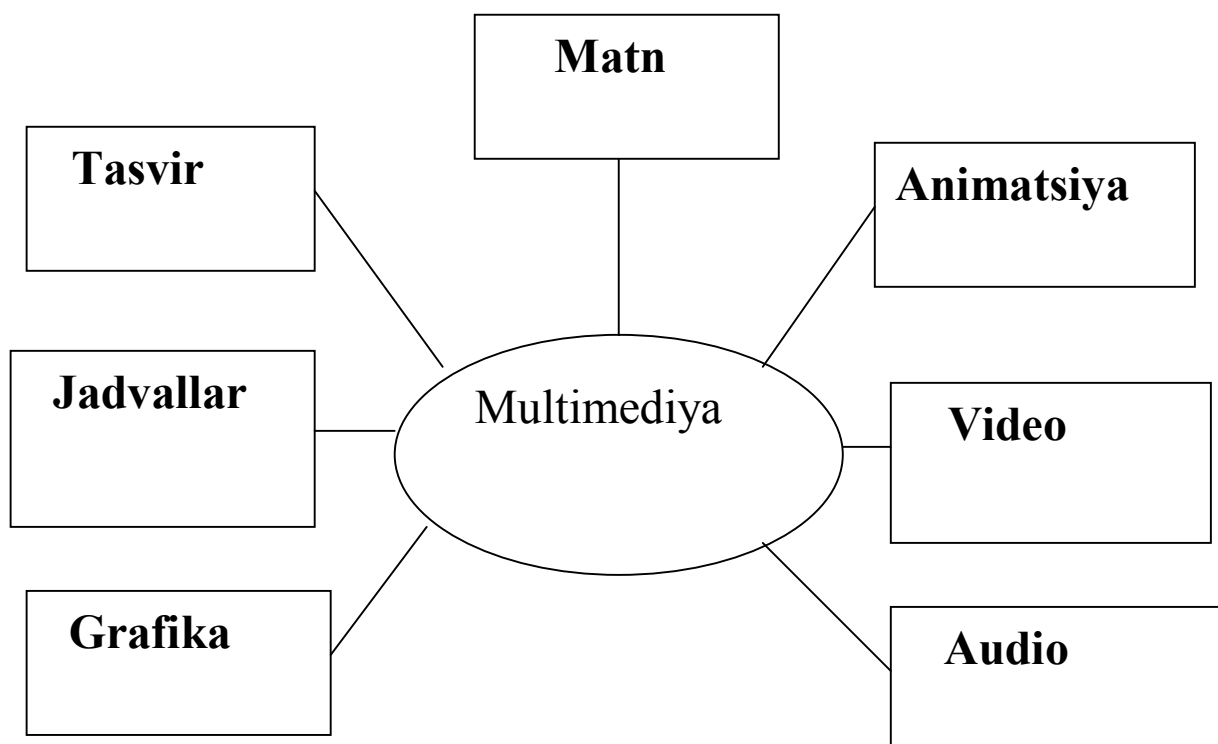
- *talaba, o'quvchilarni xohish, talab, ehtiyojlarini, qiziqishlarini qondirish;

- *o'qituvchining o'quvchi, talabalarning bilimini, ko'nikmalarini sinash bilan bog'liq texnik ishlardan ozod qilish, samarali aloqa o'rnatish;

- *talaba-o'quvchilarni o'zlashtirishi bo'yicha ob'ektiv xisobot, to'la va uzluksiz nazoratni tashkil etish imkonini beradi.

Dars jaraynida axborot texnologiyalaridan foydalanishda asosiy o'rinda mul'timediya turadi.

Mul'timediya informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika, animatsiya (ob'ektlarning fazodagi, ekrandagi xarakati) jadvallari asosida o'quv materiallarini o'quvchi, talabalarga etkazib berishning mujassamlashgan holdagi ko'rinishidir.

Mul'timedia rivojlanayotgan zamonaviy axborot texnologiyasidir. Uning ajralib turuvchi belgilariga quyidagilar kiradi:

Axborotning xilma-xil turlari: an'anaviy: matn, jadvallar, bezaklar, grafiklar, diagramma va boshqalar. Orginal turlar: nutq, musiqa, videofil'mlardan parchalar, telekadrlar, animatsiya va boshqalarni bir dasturiy mahsulotda integratsiyalaydi. Bunday integratsiya turli qurilmalar yordamida amalga oshiriladi.

Mul'timediada ishlashning quyidagi afzalliklari bor:

- *berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammalroq o'zlashtirish imkoni yaratiladi;

- *ta'lim olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa yanada ortadi;

- *ta'lim olish vaqtining qisqarishi natijasida vaqtni tejash imkoni yaratiladi;

- *olingan bilimlar nisbatan kishi hotirasida uzoq muddat saqlanib, kerak bo'lganda amaliyotda qo'llash imkoniga erishiladi.

POWER POINT dasturi mul'timediya tayyorlashda juda katta imkoniyatlarga ega. Ulardan foydalanib, turli mavzularda mul'timedia tayyorlash va dars jarayonida qo'llash keng yoyilib bormoqda. Natijada keyingi paytda alohida videometod sifatida pedagoglar tomonidan ajratib ko'rsatilmoqda.

Mul'timediya o'quv jarayonida foydalanishning rivojlanishi turli-tuman mul'timedia mahsulotlarini, ohir-oqibatda elektron darsliklar paydo bo'lishiga olib keladi. Ikkinchi tomondan, axborot texnologiyalarni rivojlanishi internet tarmoqlaridan keng foydalanishga yo'l ochadi. Shu bilan birga, mul'timedia vositalaridan keng foydalanishda ayrim ob'ektiv muammolar ham mavjud. Ulardan eng asosiysi, zarur komp'yuter dasturlarining etishmasligidir.

Qator mavzularni qamrab olgan, real xayotga yaqinlashtirilgan RUSE (AQSh), MEKOM(rossiya) va dasturlar mavjud. Ulardan foydalanib,

komp'yuterlarda ishlash, talabalar o'rtasida konkurslar o'tkazish mumkin. Lekin xali bizda ana shu dasturlarga o'xshash iqtisodiyotni o'rganadigan, qo'llangan chora-tadbirlarning natijasini qanday bo'lishi mumkinligini tahmin qilish imkonini beradigan dasturlar yaratilgani yo'q.

Undan tashqari, hozircha bizda iqtisodiy fanlardan dars o'tishda qo'llash mumkin bo'lgan o'quv videofil'mlari juda kam. Lekin ularni talabalar bilan ishlashni yaratish mumkin. Keyingi paytda masofadan o'qitishning borgan sari yoyilib borishi, darslik, qo'llanmalarning elektron versiyalarini yaratilishi, o'qitish jarayonida komp'yuterlardan yanada kengroq foydalanishga olib keladi.

5-MAVZU: LABORATORIYA MASHG'ULOTLARINI DIDAKTIK TASHKIL QILISH

1. Bilish jarayoniga ko'maklashuvchi eksperimentlar (tabiiy-ilmiy va texnikaviy eksperimentlar). Ish yuritish aspektini rejalashtirish va tashkil qilish: materiallar bilan ishlashning huquqiy asoslari; eksperimental priborlarni tanlab olish; laboratoriya ishida ishlashning asosiy metodlari. Psixofizik aspektni rejalashtirish va tashkil qilish: effektlar va ularning taqsimlanishi; effektlarni qabul qilish qonunlarini kuchaytirish uchun. Bilish nazariy aspektni rejalashtirish va tashkil qilish (bilish metodlarini initsiirlash): kirish; bilishning progressiv-reduktiv metodi; bilishning deduktiv metodi; bilishning regressiv-reduktiv metodi; bilishning induktiv metodi; bilishning genetik metodi; bilishning analitik-sintetik metodi; texnikaviy eksperimentlar – amaliy muammolarni echishni bilish vositasi sifatida. Eksperimental darsni rejalashtirish va tashkil qilish didaktik aspekt: turli didaktik funktsiyalar doirasida eksperimentlar; eksperimental metod kontekstida tashkil qilish shakllari; eksperimental metod kontekstida ishlash metodlari ijtimoiy shakllar; eksperimentlarni o'tkazishda protokollar ishchi asos sifatida.

2. Laboratoriyada o'qitish – mehnat jabhasini modellash sifatida. Kasbiy ishchi topshiriqlarning asosiy turlari. Ishchi topshiriq misolida va ishchi topshiriqdan foydalanib o'qitishning asosiy printsiplari. Laboratoriyada o'qitishni rejalashtirish, tashkil qilish va o'tkazish: yakka hodisalar metodi; yo'naltiruvchi matn metodi; ishbilarmonlar o'yini; loyihaviy metod. 1. Didaktika xaqida umumiy tushuncha

Ta'lim jarayoni pedagogik jarayonning ajralmas, muhim qismlaridan biri bo'lib u o'qitish, bilim, ko'nikma va malaka hosil qilish masalalari bilan shug'ullanadi. Ta'lim nazariyasini "Didaktika" tushunchasi bilan ham ifodalanadi. "Didaktika" so'zi grekcha "Didasko" so'zidan olingan bo'lib, "Uqitish, o'rgatish" degan ma'noni bildiradi. Didaktikaning o'rganish ob'ekti o'quv jarayoni, o'quv jarayonining rivojlanish qonuniyatlari, o'qitish tamoyillari, metodlari va shakllaridir. Ta'lim jarayonining asosiy mohiyati tarixan to'plangan ijtimoiy bilim va tajribani yosh avlodga etkazish, avlodlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ma'lum tizim orqali amalga oshirish bo'lib hisoblanadi.⁶

Albatta, avloddan-avlodga o'tib borgan sari ijtimoiy tajriba hajmi, demak bilimlar hajmi ham ortib boradi. Fan va texnikaning rivoji ham ilmiy bilimlarning hajmiga va xarakteriga ta'sir ko'rsatadi. Bularning hammasi esa o'z navbatida ta'lim tizimida o'z aksini topadi. Ta'lim tizimi har bir jamiyatning rivojlanish asosi

⁶ "Pedagogika professional'nogo obrazovaniya." Pod. red. V.A.Slastenina. Moskva «Akademia». 2005. 37-str

bo'lib xizmat qiladi. Chunki aynan ta'lim tizimi jamiyatning har bir a'zosini ma'naviy, ilmiy dunyoqarashini shakllanishida eng asosiy o'rinni egallaydi. Shuning uchun ham barcha tarixiy yuksalish, yangilanish bosqichlarida aynan ta'lim tizimini isloh qilish muhim o'rin tutgan. Ta'lim tizimi har bir jamiyatning rivojlanish darajasidan hamda shu jamiyatning talablaridan kelib chiqqan holda shakllanadi.

O'sib kelayotgan yosh avlod ta'lim jarayonida:

Zarur bilimlar bilan qurollantiriladi;

Kerakli malakalarga ega bo'ladi;

Ko'nikmalar hosil qiladi;

O'quv jarayonida ta'lim oluvchilar va pedagoglar o'rtasida o'ziga xos munosabatlar o'rgatilib bu jarayon ikki tomonning birgalikdagi faoliyati natijasida boradi. Shuning uchun ham ta'lim jarayoni ikki tomonlama xarakterga ega deyiladi. Pedagoglar va talabalarning faollik darajasi ta'lim jarayonining samarasini belgilaydi. Albatta bu jarayonda pedagog yo'naltiruvchi sifatida maydonga chiqadi. Pedagog aniq maqsadni ko'zlab reja va dastur asosida bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiradi. Talabalar esa ularni faol o'zlashtirib olishlari kerak. Ta'lim jarayonida pedagog o'rgatish, bilim, malaka, ko'nikma hosil qilish vazifasini bajarsa, talabalar o'zlashtirish jarayonini o'z boshidan kechiradilar. Bu murakkab psixik jarayon bo'lib, sezgi, idrok, tasavvur, tafakkur kabilar ishtirokida boradi. O'qish talabalarning o'zlashtirish, bilish qobiliyatlari, fikrlash operatsiyalari va harakatlarini hosil qilish jarayonidir. Bu passiv tomoshabinlik jarayoni emas, balki talabaga noma'lum bo'lgan xaqiqatlarni ochib beradigan faol, ijodiy faoliyat jarayonidir.

Ta'limning asosiy vazifalaridan biri insoniyat hozirgacha erishgan ilmiy bilimlar va fan texnikaning yutuqlari bilan yosh avlodni qurollantirishdir. YOsh avlodda shunday bilimlar tizimini yaratish lozimki, bu bilimlar ularning keyingi rivoji uchun asos bo'lib xizmat qilsin. Hozirgi kunda bilimlar hajmi, axborotlar hajmi tobora oshib borayotgan bir davrda ta'lim tizimi talabalarga berishili kerak bo'lgan bilimlar, malaka va ko'nikmalar hajmini belgilash hamda bu jarayonda qaysi omillarni hisobga olish kerak degan masalalarni echimini topish ustida bosh qotirmoqda. Zaruriy bilimlar hajmini belgilash va shu bilan bir qatorda o'qish muddatini aniqlash eng muhim masalalardan biri. Ta'lim jarayonida biror fan sohasidagi insoniyat tomonidan erishilgan hamma narsalarni o'rganish kerak deb o'ylash mutlaqo noto'g'ri bo'lar edi. O'quv jarayonida eng asosiy, eng muhim bilimlar- fanlarning asoslari o'rganiladi. Ammo shunga qaramay hozirda o'rganish zarur bo'lgan yangi-yangi fanlarning tarmoqlari (ekologiya, EHM, oila psixologiyasi, iqtisod asoslari, ma'naviyat asoslari) vujudga kelmoqdaki ular ta'lim hajmini benihoya kengayishiga sabab bo'lmoqda. Bunday muammolar hozirda deyarli barcha davlatlarda mavjud va har bir davlat bu muammolarni o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda hal etishga harakat qilmoqda. Biz bu muammolarni ta'lim tamoyillarini (printsiplarini) buzmaganda, yosh avlodning sog'ligiga ziyon etkazmaganda echimini topishga harakat qilmoqdamiz. Ta'limning asosiy maqsadi - zamonaviy ilmiy bilimlarni egallagan, mustaqil fikrlash va muammolarni echish imkoniyatiga ega bo'lgan ma'naviy jihatdan boy

shaxslarni shakllantirishdir. Jamiyat rivojlanar ekan, hayotiy talablarning darajasi ham ortib boradi. Demak, ilmiy bilimlarning hajmi kengayib, ilmiylik darajasi chuqurlashib borar ekan, mantiqiy fikrlash va muammolarni tezda hal etishga bo'lgan talab yanada kuchayib boradi. Bu fikrdan kelib chiqqan holda ta'lim tizimi bugungi kun talabinigina hisobga olgan holda emas, balki kelajak talablarini aniqlagan va hisobga olgan holda ish olib borishi kerak degan hulosaga kelamiz. Chunki, bugungi kun talablari kelajakda jamiyatning asosiy o'zagiga aylanadi. Demak, ta'lim tizimi talabalarni bugungi kundagi hayotga emas, balki kelajakdagi hayotga tayyorlashi lozim. Bu ham ta'limning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir.⁷

Ta'limning yana bir o'ziga xos xususiyati uning tarbiyaviy xarakterga ega ekanligidir. Har qanday tarbiya asosida bilim mavjud bo'lganidek har qanday ta'lim o'zida ma'lum tarbiyaviy ta'sirni mujassamlashtiradi. Bilimlarning talabani faqat fikrlash qobiliyatiga emas, balki ichki kechinmalariga, his-tuyg'ulariga, fazilatlariga ham o'z ta'sirini o'tkazadi. Ayniqsa, gumanitar fanlarni o'rganish talabani ma'naviyatini shakllanishida ahamiyatlidir. Shuning uchun ta'lim muassasalari tarixan faqat ilm maskanlarigina bo'lib qolmasdan, balki tarbiya uchoqlari sifatida ham qabul qilingan. Ta'lim va tarbiya bir jarayonning ikki tomoni bo'lib, biri-birini to'ldirib keladi. Bilim bu kuch-qudrat, ana shu kuch-qudrat ma'naviyati etuk inson qo'lida rivojlanishga xizmat qiladi. Ma'nau qashshoq inson bu qudratdan no'rin foydalanishi va jamiyatga ziyon etkazishi ehtimoldan holi emas. Bunday holatlar tarixda juda ko'p marotaba takrorlangan va bu isbot talab qilmaydigan aksiomaga aylangan. Demak, ta'lim albatta tarbiyaviy asosga ega bo'lishi va talabalarga faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasligi, balki tarbiyalashdek murakkab jarayonini ham o'z zimmasiga olishi lozim.

Ta'lim jarayoni ta'sirida talabani aqliy kamolotini, bilish qobiliyatini, o'qishga, mehnatga bo'lgan munosabatini rivojlantirish va yangi pog'onaga ko'tarish asosiy masalalardan biridir. Aynan ta'limning rivojlantiruvchi xususiyatini ikki darajaga ajratib tahlil qiladi.

Zaruriy rivojlanish. Bu talaba tayyorgarligidagi mavjud daraja, boshqacha qilib aytganda, talabadagi bor daraja, ya'ni talabani bugungi o'quv jarayonigacha bo'lgan tayyorgarlik darajasidir. Bu daraja talabani ishni mustaqil bajara olishi bilan xarakterlanadi.

YUqori darajadagi rivojlanish. Boshqacha qilib aytganda, shu dars davomida ko'tarilish kerak bo'lgan darajadir. Bu talaba hozircha qila olmaydigan, lekin ko'mak vositasida eplay oladigan ishdir. Talaba ana shu o'zi uchun yangi bo'lgan va bajarishga kuchi etadigan vazifani bajarish davomida ikkinchi darajaga ko'tariladi. Lekin bu vazifa talabani taraqqiyot zonasida joylashgan bo'lishi shart, aks holda rivojlanishga erishish qiyin. YAqinlashib qolgan taraqqiyot zonasiga kirgan har narsa ta'lim jarayonida zarur rivojlanish darajasiga o'tadi.

Shunday qilib, yaqinlashib qolgan taraqqiyot zonasi rivojlanishdan ilgarilab ketadigan ta'lim vositasida yaratiladi. Ta'limning har bir bosqichi taraqqiyotning erishilgan bosqichiga tayanadi va muayyan bosqichni ko'zlagan holda navbatdagi

⁷”Uzbekiston Respublikasining Ta'lim to'g'risidagi Qonuni” Toshkent 1997 yil.

bosqichni tayyorlab beradi.

Demak, ta'limning yana bir zaruriy xususiyatlaridan biri uning rivojlantiruvchi xususiyatga ega ekanligidir.

Ta'limning ana shu yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlarini hisobga olgan holda va ularga amal qilgan holda o'quv jarayonini tashkil qilish shubhasiz ta'lim samaradorligini oshiradi.

Ta'lim jarayonida belgilangan maqsadga erishish uchun bir qator vazifalarni bajarish lozim. Ularning asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Talabalarda bilim, ko'nikma va malakalarni hosil qilish.
2. Talabalarda dunyoqarashni, ishonch va e'tiqodlarini o'stirish.
3. Talabalarning ma'naviyatini boyitish va tarbiyalash.
4. YOshlarning ichki imkoniyatlarini, qobiliyatlarini va iste'dodlarini ochish hamda o'stirish.

Ushbu vazifalarni bajarishda **differentsiyalashgan yondashuvning** ahamiyati beqiyosdir. CHunki, **differentsiatsiya** (ya'ni yakka holdagi yondoshuv) talaba shaxsini chuqurroq o'rganishga, kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Talaba shaxsi chuqurroq o'rganilgandan keyingina unga mos bo'lgan metodlar tanlab olinishi maqsadga muvofiq. Barcha talabalar uchun umumiy metodlar qo'llash ta'limni ko'r-ko'rona olib borish bilan barobar va bu holda ta'limning samarasini juda past darajaga ega bo'ladi. Ta'limni differentsiatsiyalash muammosi hozirgi davrda rivojlangan mamlakatlarda ma'lum darajada o'z echimini topmoqda va aytish kerakki, bu echimlar ijobiy yutuqlarni qo'lga kiritishga yordam bermoqda.

Ta'limda yoshlarni bilim, ko'nikma, malakalar bilan qurollantirish, ularning qobiliyati va iste'dodlarini rivojlantirish jarayonida baholash va bilimlarni tekshirib turish muhim ahamiyat kasb etadi. Baholash ta'lim tizimida foydalanilayotgan metodlar qanchalik samarali ekanligini, talabalarning o'zlashtirish darajasini aniqlashga yordam beradi.⁸

Albatta ta'lim tizimini samarali bo'lishi pedagog kadrlarning tayyorgarlik darajasiga ham bog'liq. Pedagog birinchi galda o'z kasbini sevishi, hurmat qilishi, talabaga katta qiziqish va mehr bilan qarashi, jamiyat oldidagi o'zining katta mas'uliyatini his qila olishi shart. Pedagog har bir talabaning bilimi va tarbiyalanganlik darajasini aniqlay olishi va hisobga olishi, o'quv materiallarini to'g'ri tanlay bilishi, tahlil qila olishi va umumlashtira bilishi pedagogik mahorat uchun zarur bo'lgan ta'lim usullari, vositalari va shakllarini mukammal bilishi, talabaga nisbatan talabchan bo'lishi pedagogik vaziyatga qarab ulardan o'rinli foydalana olishi, o'z faoliyatini tahlil qila olishi va hulosalar chiqara olishi kerak.

2. Bilish - ta'lim jarayoninig metodologik asosidir

Bilish jarayoni kabi ta'lim jarayonida ham o'quvchi bilmaslikdan bilishga,

⁸ "Pedagogika professional'nogo obrazovaniya." Pod. red. V.A.Slastenina. Moskva «Akademiya».2005. 48-str.

noto'g'ri va noaniq bilishdan toboro to'liqroq va aniqroq, chuqurroq bilishgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tadi. Bu jarayonda hissiy idrok etish ham abstrakt tafakkur ham, amalda sinab ko'rish ham bo'ladi.

Muayyan fan va hodisalar ob'ektiv dunyoni bilish jarayonidan o'rganiladi va ularning tashqi, ichki mohiyatini o'zlashtirish jarayonida omillar aniqlanadi. Mushohada, tasavvur va abstrakt tafakkurga asoslanib faktlar umumlashtiriladi va ilmiy hulosalar chiqarish natijasida nazariyalar, qonunlar va kategoriyalar yaratiladi.

Bilish ikki pallaga- nazariya va amaliyotga bulinadi. Nazariya yangi bilimni, yangicha bilishni ifodalovchi tizimli fikrdir. Nazariya xar hil shakllarda ifodalanadi: aksioma, teorema, qonun, formula, grafik, raqam va boshqalar. Nazariyada g'oya shakllanadi.

Amaliyot bilimlarning haqiqiyiligini ko'rsatuvchi mezondir. Kuzatish, tajriba o'zgartirish, yaratish – bular amaliyot shakllariga kiradi.

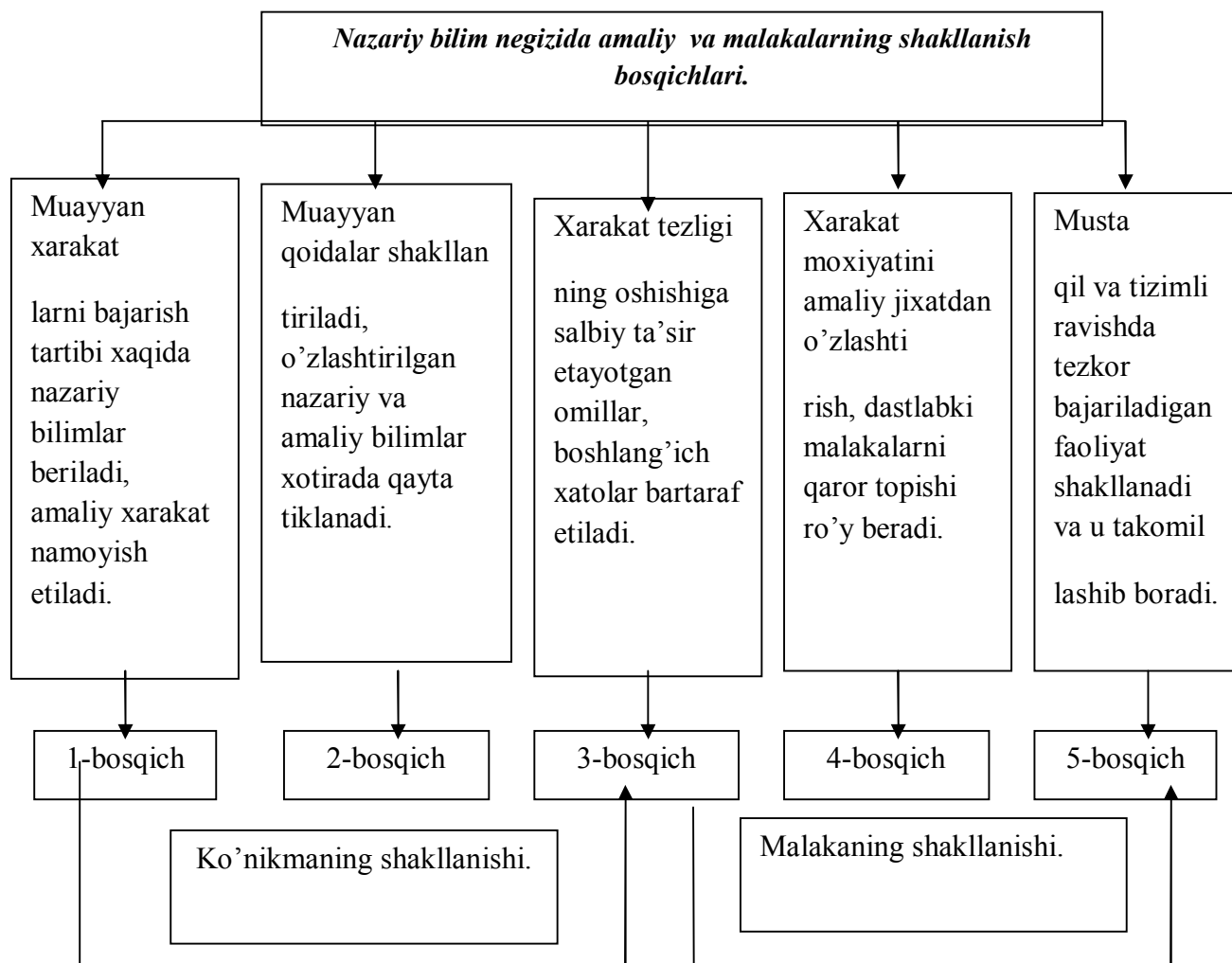
Amaliyot ijtimoiy hayot va tabiatning murakkab jarayonlarini bilib olishda inson uchun asosiy qurol bo'lib xizmat qiladi.

Ilmiy bilishning vazifasi xodisalarning mohiyatini, ularning rivojlanish qonuniyatlarini ochishdan iborat emas, balki biror bir qonunning qay tariqa namoyon bo'lish sabablarini ko'rsatib berishdan iborat.

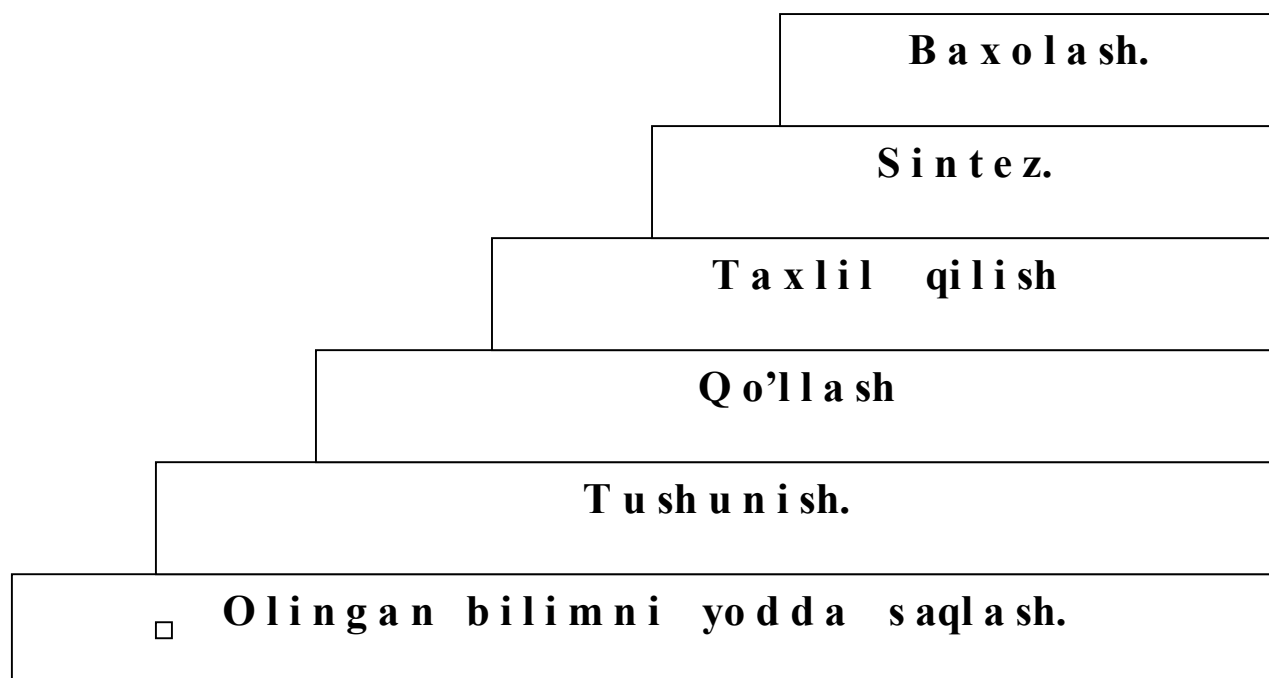
Ilmiy omil ilmiy bilishning elementi bo'lib kuzatish, tajriba asosida qo'lga kiritiladi, omilga asoslanmagan bilimning ilmiy qiymati, amaliy faoliyat uchun ahamiyati ham bo'lmaydi. Shuning uchun ilmiy bilimning, fanning asosiy maqsadida omillar asosida yotgan umumiy bog'lanishlarni, qonuniyatlarni topish, ularning mohiyatini bilishdadir.

Bilish sezishdan boshlanadi. Sezish tevarak – atrofdagi voqelik, narsa va hodisalarni sezgi organlarimizga ta'sir etuvchi ayrim sifatlarning ongimizda aks etishidir. Sezgilar – odam xaqidagi barcha bilimlarimizning manbaidir. Ammo ilmiy asosda bilishda, masalan olimning bilishi bilan o'quvchining bilish faoliyati o'rtasida umumiylik bo'lsa ham lekin, ular bir-biridan farq qiladi.

Nazariy bilim negizida talabalarda amaliy kunikma va malakalarni shakllantirish bir necha boskichlarda amalga oshirilishi mumkin. Bu boskichlarni kuyidagicha kurinishini 4 - rasmda ko'rsatib utamiz .

Bilim olish darajalarini biz quyidagi bosqichlarda ko'rsatib o'tamiz.
Bilim olish darajasi.

3. Ta'limning mazmuni

Ta'limning mazmuni uning maqsadidan kelib chiqadi. Ta'limning mazmuni deganda, o'quvchilarning o'qish jarayonida egallab olishi lozim bo'lgan hamda tizimga solingan bilim, malaka va ko'nikmalarning aniq belgilangan doirasi tushuniladi.

Ta'limning mazmuni bir qator ehtiyojlarni hisobga olish bilan belgilanadi:

1. Ijtimoiy ishlab chiqarishning eng zarur ehtiyojlar, ijtimoiy tuzimning xususiyatlari.
2. Davlatning xalq ta'limi va muayyan turdagi o'quv yurti oldiga qo'yadigan maqsad va vazifalar.
3. O'qitish qoidalaridan kelib chikadigan va o'quvchilarning imkoniyatlarini (yosh imkoniyatlari va boshqalar) e'tiborga oluvchi didaktik talablar.

Ta'lim mazmuni o'quv rejasi, o'quv dasturi va darsliklarda ifodalangan.

O'quv rejasi - deb, o'qitiladigan fanlar, o'qitish uchun ajratilgan soatlar va o'quv yilini tuzilishini belgilab beruvchi davlat xujjatiga aytiladi.

O'quv rejasi – barcha umumta'lim maktablarida so'zsiz amal qilinishi lozim bo'lgan davlat xujjatidir. Unda sinflar bo'yicha o'rganilishi lozim bo'lgan o'quv fanlari va o'sha fanlar uchun ajratilgan o'quv soatlari ko'rsatilgan bo'ladi.

Maktabning yagona o'quv rejasi xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

O'quv dasturi – o'quv rejasi asosida ishlab chiqiladi. O'quv dasturi xar bir o'quv fanining o'qitish uchun ajratilgan bilim xajmi, tizimi va g'oyaviy – siyosiy yo'nalishini aniqlab beradigan davlat xujjatidir.

O'quv dasturida o'quv yili davomida xar qaysi sinfda aloxida fanlar bo'yicha o'quvchilarga beriladigan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarning hajmi belgilab beriladi. Dasturda xar qaysi o'quv fanlarining mazmuni izchillik bilan yoritiladi va ma'lum mavzular orqali ko'rsatiladi. Ma'lum mavzu yuzasidan o'quvchi o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar qisqacha ifodalab beriladi.

Darslik – o'quv jarayonining zarur qismidir. Ko'p vaqtlardan beri u o'qitishning eng muhim vositasi xisoblanar edi.

Xar bir o'quv fanining mazmuni darslikda batafsil yoritiladi. Darslik tegishli fanga oid ilmiy bilim asoslarini dasturga va didaktika talablariga muvofiq ravishda bayon qiluvchi kitobdir.

Darsliklar bilan bir qatorda ayrim fanlardan o'quv qo'llanmalar xam tuziladi. Masalalar va mashqlar to'plami, xrestomatiyalar, atlaslar, lug'at kitoblari vash u kabilarni misol qilib keltirish mumkin.

O'quvchilar darslik va o'quv qo'llanmalari bilan xam darsda, xam uy sharoitida mustaqil ish olib boradilar. Darslik materiali katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. U bilan ishlash tarbiyalanuvchilarning ahliy tarbiyasiga, ularda ilmiy dunyoqarashning, axloq, odob, tafakkurning, nutqning, ishdagi mustaqilligini rivojlanishiga yordam beradi.

4. Ta'lim tamoyillari

Inson vujudga kelibdiki, o'z farzandiga bilganlarini urgatish, o'zi ega bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalarini keyingi avlodga o'tkazish dastavval anglanmagan holda bo'lsada mavjud edi. Bu yashash

uchun kurash ekan kelib chiqib, yashashning zaruriy sharti hisoblangan. Jamiyat rivojlanar ekan avloddan-avlodga o'tkazish lozim bo'lgan bilimlar hajmi ortib bordi. Bilimlar, egallash lozim bo'lgan malaka va ko'nikmalar murakkablashib bordi. Bu jarayon olimlar tomonidan tahlil qilinib asta-sekin ma'lum qoidalar ishlab chiqildi.

Qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy (973-1048) ta'lim jarayonini chuqur o'rgangan olimlardan biri. U ilmiy bilimlarni egallash yo'llari, usullari haqida shunday fikrlarni bildiradi. O'quv jarayonida pedagog quyidagi qonuniyatlarga:

- talabani zeriktirmasligi;
- bilim berishda turlilikka asoslanishi;
- uzviylikka, izchillikka rioya qilish kerak.

Beruniy yangi mavzularni qiziqarli, asosan ko'rgazmali bayon etish samarali natijalar berishini ham ta'kidlaydi.

Abu Ali Ibn Sino (980-1037) bilim olishda shaxslarni O'quv muassasasida o'qitish zarurligini qayd etar ekan, ta'limda quyidagi tomonlarga rioya etish zarurligini ta'kidlaydi:

- talaba bilim berishda birdaniga kitobga band qilib qo'ymaslik;
- o'qitishda jamoa bo'lib, O'quv muassasasida o'qitishga e'tibor berish;
- bilim berishda talabalarning maylini, qiziqishi va qobiliyatini hisobga olish;
- o'qitishni jismoniy mashklar bilan qushib olib borish.

Ushbu ishlab chiqilgan qoidalar ta'limda mustahkam o'rin egallay boshladi.

Keyinchalik chex olimi YAn Amos Komenskiy ham bu borada ilmiy izlanishlar olib boradi va o'zining "Buyuk didaktika" asarini yozishga kirishadi. Va u bu asarida ta'lim-tarbiyaning samarali tamoyillari, uslublari, dars jarayonlarini tizimlarini aniq ma'lumotlar asosida ko'rsatib o'tadi "Didaktikaning otasi, asoschisi" nomiga sazovor buladi.

O'zbekistonda didaktik ta'limning tashkil topishi va rivojlanishi Abdulla Avloniy, Hamza Xakimzoda Niyoziy, Muhammadrasul Rasuliy, Qori Niyoziy kabi pedagog va olimlarning nomlari bilan bog'liq.

Shunday qilib didaktika tamoyillari asrlar osha sayqal topib bordi. Albatta didaktika tamoyillari har bir davrning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarini hisobga olgan holda o'zgarib boradi. Chunki ta'lim tamoyillari jamiyat va davlat oldida turgan ulkan vazifalar asosida belgilanadi. Ta'lim (o'qitish) jarayoni murakkab hamda ko'p qirralidir. Unda pedagog va talabalar faol ishtirok etadilar. Bu jarayonning muvaffaqiyatli va samarali natijasi ta'lim jarayonining qonun qoidalari ya'ni ta'limga quyilgan didaktik talablarga qay darajada amal qilishlariga bog'liq.

Ta'lim tamoyillari pedagogning faoliyatini va talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi tegishli ko'nikma va malakalar xosil qilishning asosiy qonun va yo'l yo'riqlarini o'z ichiga oladi. Shu bilan bir vaqtda ta'lim tamoyillari har ikkala faoliyatning ya'ni pedagog va talaba tomonidan o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish imkoniyatini beradigan bir qancha talablarni ham umumlashtirib beradi. Shunga ko'ra ta'lim qoidalari o'qitishning eng muhim masalalarini nazariy va amaliy jihatdan to'g'ri hal qilishning asosiy negizi hisoblanadi.

Ta'lim tamoyillari deb umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratilgan o'qish va o'qitish jarayonlarining yo'nalishi talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning o'zlashtirilishi, bilim va malaka xosil qilishning asosiy qonun va qoidalarining yig'indisiga aytiladi.

Keyingi yillarda ta'lim qoidalarini o'rganish ularni tahlil qilish va mukammallashtirish ustida ish olib borilmokda. Ta'lim qoidalarini sistemalashtirish masalasi ham doimo faol masala bo'lib kelgan.

Bugungi kunda Kasbiy pedagogika fani quyidagi **ta'lim tamoyillarini** ajratib ko'rsatmoqda:

1. **Ta'limning ilmiy bo'lishi;**
2. **Ta'lim va tarbiyaning birligi;**
3. **Ta'limning tizimli va izchil bo'lishi;**
4. **Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan bog'liq bo'lishini ta'minlash;**
5. **Ta'limda ongliklik, faollik va mustaqillikka erishish;**
6. **Ta'lim jarayonining ko'rsatmali va ko'rgazmali bo'lishi;**
7. **Bilimlarni puxta va tizimli o'zlashtirib olish;**
8. **Ta'lim jarayonida shaxsiy hususiyatlarni hisobga olish;**
9. **Ta'limda talabalarning yosh hususiyatlarini hisobga olish.**

Ta'lim tamoyillarini guruhlariga ajratish va ularga tavsif berish ishi butunlay yakunlangan deya olmaymiz. Chunki yuqorida aytib o'tganimizdek bu tamoyillar davr talablari va ehtiyojlaridan kelib chiquvchi ta'lim hususiyatlariga qarab o'zgarishi mumkin. Bundan tashqari Kasbiy pedagogika va xususan didaktikaning fan sifatida mukammallashtirib borishi yangi bilimlarning xosil bo'lishi ham ushbu tamoyillarni guruhlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Shuning uchun ba'zi adabiyotlarda 7 ta, ba'zi adabiyotlarda 9 ta, ba'zi adabiyotlarda esa 10ta tamoyilni sanab o'tilgan. O'zgarib biz 9 ta tamoyil guruhini ajratishni lozim topdik.

5. Ta'lim tamoyillariga tavsif

5.1. Ta'limning ilmiy bo'lishi tamoyili

Ilmiy bilimlar haqqoniy voqelikni inson ongida aks ettirishdir. Tevarak-atrofni o'rab olgan dunyoning qonuniyatlarini, narsa va hodisalarning xossalari va ularning o'zaro aloqalarini aks ettiruvchi bilim ilmiy bilimlar hisoblanadi. Ilmiy bilimlar tajribalar, tekshirishlar, tahlil qilish, isbotlash kabilarni talab etadi. Insoniyat ilmiy bilimlarini kengaytirib borgan sari haqiqiy voqelikka ma'lum darajada yaqinlashib boradi. Ilmiy jihatdan isbotlanmagan bilimlar ham mavjud va bu bilimlarni hali inson tahlil qilishi va chuqurroq o'rganishi kerak bo'ladi. Ta'lim jarayonida biz talabalarga isbotlab bo'lingan, aniqlangan va amaliyotda tekshirib ko'rilgan bilimlarni etkazishimiz lozim.

Ta'limning ilmiyligi talabaning o'quv materiallaridagi qonuniyatlarini aks ettirish, tushunish va o'zlashtirishi uchun to'g'ri sharoit yaratish maqsadida zarurdir.

Nazariy qoidalarini tushunish-materialini ilmiy asosda izohlab berishning muhim belgisi bo'lib, u talabaning fikrlash faoliyatini hususiyatlarini belgilaydi. Ilmiy bilimlar ilmiyligicha qolib, voqeilikni har xil darajada aks ettirishi mumkin. Ilmiy izoh ta'limning hamma bosqichlarida, har bir sinfda ilmiylik qoidalarini vazifalaridan biri nazariy ma'lumotlar tizimini shu ma'lumotlar tevarak-atrofdagi dunyoni qanchalik chuqur aks etganligi nuqtai nazaridan bilib olishdir.

Ilmiylik qoidasi barcha yosh guruhlardagi va turli o'quv yurtlaridagi talabalarga o'rganish uchun ilmiy jihatdan ishonarli, amalda sinab ko'rilgan ma'lumotlar berilishini talab etadi.

Ilmiy bilimlarni egallash jarayonida talabalarda ilmiy dunyoqarash e'tiqod tarkib topadi. Tafakkur rivojlanadi. Etuk milliy kadrlarni tarbiyalash va etishtirish uchun hozirgi zamon fan-texnikasining rivoji darajasidagi ilmiy bilimlarni egallashga erishish muhim. Shu bilan bir qatorda talabalarni ilmiy-tadqiqot usullari bilan ham tanishtirib borish maqsadga muvofiq. Ilmiylik ta'limning mazmuniga ham, usullariga ham aloqadordir ya'ni darsliklar, o'quv qo'llanmalar, o'quv dasturlari, o'quv rejasi ilmiy asosda yaratilishi lozim.

5.2. Ta'lim-tarbiyaning birligi tamoyili

Ta'lim va tarbiyaning o'zaro bog'liqligi isbot talab etmaydigan haqiqatdir. Har qanday bilim ma'lum tarbiyaviy ta'sirga ega va har qanday tarbiyaviy tadbir o'zida bilim asosini aks ettiradi. Bu hayotiy qonuniyat bo'lib biz ta'lim jarayonida uni hisobga olishimiz lozim. Ta'lim jarayonida o'tilayotgan katta va kichik mavzularning mazmunidan kelib chiqadigan tarbiyaviy tomonlarini to'g'ri belgilash va uni ta'lim bilan birga bir butunlikda amalga oshirishni ta'minlash juda qulay. Chunki tarbiya his-hayajon va amaliy hayot bilan chambarchas bog'liq. Bu esa bilimlarni puhtarok o'rganishga yordam beradi. Bilimlar esa ana shu tarbiyaviy jihatlarni mustahkamlanishiga ta'sir etadi. Bilimlar hayotni, hayotiy qonuniyatlarni bilishga xizmat qilsa, tarbiya ana shu hayotga nisbatan to'g'ri munosabatni tarkib topishini ta'minlaydi. Demak, bir butun ta'lim jarayonida ikki o'zaro bog'liqlik: hayotni bilish va unga bo'lgan munosabatni tarkib toptirish jarayoni sodir bo'lar ekan.

Ta'lim-tarbiyaning birligi ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil qilish va o'qitishning xilma-xil metod va uslublaridan foydalana olishga ko'p jihatdan bog'liq. Ta'lim bilan tarbiyaning birligini ta'minlamoq uchun:

a) bayon qilinayotgan o'quv materiallarining mazmuni ham ilmiy, ham g'oyaviy jihatdan to'g'ri tashkil qilinishi;

b) o'qitilayotgan mavzuning ilmiy va tarbiyaviy mohiyatini ochib borilishi, ta'lim jarayonida hadislardan foydalanish imkoniyatini yaratilishi;

v) bayon qilinayotgan ilmiy bilimlarning puxta va mustahkam o'zlashtirilishi va turmushda unga amal qilinishi;

g) ta'limda muammoli jarayonini vujudga keltirish, talabalarining qiziqishlari, aktivlik va tashabbuskorliklarini ta'minlashga e'tiborining kuchaytirilishi;

d) ta'lim jarayonida talabalarining uyushqoqligini, intizomlilik va javobgarlikni sezish, o'zaro yordam hislarini tarbiyalashni ta'minlash zarur.

Ta'limning tizimli va izchil bo'lishi.

Ijtimoiy taraqqiyotning boy tajribasi ta'limda sistemalilik va izchillik bo'lishi shart ekanini tasdiqladi. Bilimlarning ma'lum sistemaga solinishi va izchil bo'lishi ta'lim samaradorligi belgilovchi eng etakchi omillardan biridir. Xozirgi zamon didaktikasidan bu tamoyilga katta e'tibor berilmoqda. Chunki ta'limda izchillikka rioya qilib o'qitish bugun o'rganilgan bilimlarni mustahkamlashga va ertaga o'rganiladigan bilimlarga zamin tayyorlashga yordam beradi. Ya'ni o'tilayotgan fan yoki bayon qilinayotgan yangi materialning talabalarining oldingi o'zlashtirilgan ilmiy bilimlari, ko'nikma va malakalari bilan izchil va o'zviy bog'lanishi, shu bilan bir vaqtda o'qitilayotgan o'quv materiallarini o'zlashtirish orqali kelajakda yangi bilimlarni o'zlashtirishga, shuningdek navbatdagi ta'lim bosqichiga zamin yaratilishi nazarda tutiladi.

Ta'limning tizimli bo'lishi uning izchil bo'lishi bilan bog'likdir.

Izchillikka asoslangan ta'limning xarakterli belgisi shundaki, u talabalarning oldindan o'zlashtirilgan bilim va malakalari zahirida yangi bilim ko'nikma va malakalar hosil qilish, ularning o'zaro boshlanishlarini takomillashtirish va aksincha, yangi bilimlarni bayon qilish jarayonida oldindan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarini yana ham chuqurlashtirish, kengaytirish va mustahkamlashni ta'minlashga qaratilgandir. Demak tizimli va izchillik ta'limda uzluksizlikni vujudga keltirishda ahamiyatlidir. Bundan tashqari ma'lum sistemaga solingan bilimlarni egallash o'rganish jarayonida qulaylik vujudga keltiradi. Albatta tizimli va izchillikni soddadan murakkabga qarab yo'naltirilishi maqsadga muvofiq. Bilimlarning asta-sekin, izchillik bilan murakkablashib borishi tafakkurni rivojlantiradi va natijada ta'limning rivojlantiruvchi xususiyati kelib chiqadi.

5.3. Ta'limda nazariyaning amaliyot bilan bog'liq bo'lishini ta'minlash tamoyili

Ta'limning asosiy maqsadi yoshlarni mustaqillik hayotga tayyorlash ya'ni turli xil hayotiy sharoitlarda o'z bilim, malaka va ko'nikmalarini amalda qo'llay olish darajasiga etkazishdir. Shuning uchun biz ta'lim jarayonida talabalarni faqat ilmiy bilimlar bilan qurollantiribgina qolmasdan, balki ana shu bilimlarni amaliyotda qullay olishlarini ta'minlashimiz lozim. Demak, bu tamoyil ta'limning ilmiyligi haqida tamoyil bilan hamoxang bo'lib, ular bir-birlarini to'ldirib keladilar. Ta'limning ilmiyligi bilimlarni nazariy jihatdan o'rganishga, mantiqiy bog'liqliklarni tushunishga, fikrlash qobiliyatini o'stirishga xizmat qilsa, amaliy harakatlar ana shu bilimlarni amalda qo'llab ko'rish yanada to'liqroq ishonch hosil qilish, malaka hamda ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

5.4. Ta'lim tizimida nazariya bilan amaliyotning birligi tamoyili

Mazkur tamoyilda dastavval o'quv fanining mazmunini va o'ziga xos xususiyatga bog'liq holda o'qish jarayonida amalga oshiriladi. Bu birlik ilmiy bilimlarni puxta o'zlashtirish va uni amalda qo'llay olish, o'quv materiallarini idrok qilish, anglash, shuningdek, uni mustahkam esda saqlab qolish kabi ruhiy operatsiyalar bilan bog'liq holda bir butun jarayonni tashkil qiladi.

Ta'lim jarayonida talabalar tomonidan matematika, fizika, biologiya, ximiya, astronomiya va boshqa tabiiy fanlardan o'zlashtirilgan nazariy bilim, ko'nikma va malakalar tajriba xonalari va laboratoriyalari, zamonaviy texnika vositalari, tajriba er uchastkalari va ishlab chiqarish mehnati jarayonida qo'llaniladi.

Bu mashg'ulotlar ularni kelgusida murakkab ilmiy nazariyalarni amalda qo'llana olishlari uchun zarur bo'lgan tajriba bilan qurollantiradi. Talabalar o'quv materialini tub mohiyatini, tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini ilmiy asosda atroflicha to'g'ri, chuqur tushunib oladilar va kelajakda amaliy faoliyatlari uchun zarur bo'lgan mahorat, ko'nikma va malakalar hosil qiladilar. Shuning uchun ham har bir mavzuning xususiyatlarini hisobga olgan holda o'rganilayotgan yangi bilimlarni mumkin qadar amaliyot bog'lash o'quv jarayonining tamoyili sifatida qabul qilinadi.

5.5. Ta'limda ongliklik, faollik va mustaqillikka erishish tamoyili

Ma'lumki, eski musulmon ilâhlarida o'qitish jarayoni, yod olish muhim o'rin egallagan. Lekin tushunishga va anglab olishga e'tibor bir oz kamroq ajratilgan. Ayni vaqtda mohiyati anglab olingan bilimgina amalda samarali qo'llash mumkin. Shuning uchun o'quv jarayonida xotirasi kuchli bo'lgan talabalarning mavzuni shunchaki yuzaki yodlab olishlariga yo'l qo'ymaslik lozim. Ongliklik talabalarni yangi materialini idrok qilishda ta'riflar, teoremlar, adabiyatdan she'r yodlash va hokazolarning ifodalanishinigina emas, balki ularning hayotiy xodisalar, jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan mavzuni ham tushunishlarini talab etadi. Aks holda bilimlarda yuzakichilik avj oladi, bunda material quruq yodlab

olingan bo'ladi. Bunday bilimlar tez unitiladi. Bundan tashqari bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirish talabalarda bu bilimlarga nisbatan ma'lum munosabat xosil qilishni, emotsional kechinmalar uyg'otishni ham o'z ichiga oladi.⁹

Biz yaxshi bilamizki, ta'lim ikki tomonlilik hususiyatiga ega. Ta'lim jarayoni pedagog yo'naltiruvchi bo'lib maydonga chiqadi va talabalar o'rganish jarayonini o'z boshlaridan kechiradilar. O'rganish jarayoni murakkab psixik jarayon bo'lib talabadan ma'lum faollikni talab etadi. Pedagog qanchalik ta'lim jarayonini sarmazmun, qiziqarli va mahorat bilan tashkil etmasin talaba tomonidan ma'lum faollik bildirilmasa, o'quv jarayonida samaraga erishish mumkin bo'lmaydi. Demak o'quv jarayonida avval talabalarda faollikni uyg'otish zarur. Bu faollik bilish jarayoniga ta'sir etadi, idrok qilish, tahlil qilish, analiz va sintez kabi psixik jarayonlarni ishga tushiradi. Talabalarda faollik holatini vujudga kelishda motivatsiyalar ahamiyatlidir.

Mustaqil tafakkur turli usullar bilan hosil qilinadi. Tafakkurni shakllantirish usullaridan biri mustaqil hal qilish, muammoli vazifalar qo'yishdir. Aytib o'tish joizki onglilik va faollikkina mustaqil tafakkurni vujudga kelishiga sabab bo'ladi. Bugungi kunda ta'lim oldiga qo'yilayotgan eng katta talablardan biri ham mustaqil fikrlash, muammolar echimini mustaqil topish kabi hususiyatlarni talabalarda rivojlantirishdir. Umuman onglilik, faollik va mustaqillik o'zaro bir-birini to'ldirib turuvchi psixik holatlar deyish mumkin. Bilimlarni ongli o'zlashtirish, bir tomondan, talabalarning mustaqil, faol fikr qilishlarini nazarda tutsa, ikkinchi tomondan aynan shu jarayon davomida talabalarning mustaqillik va faolliklarini hamda mantiqiy fikr qilish faoliyatlarini tarbiyalab, takomillashtirib borishni nazarda tutadi. Talabalar faolligini rivojlantirish, ularning mustaqilligini oshirish, talabalar ongliligini o'stirish o'qitishda yuksak samaradorlikka erishishga yordam beradi.

5.6. Ta'lim jarayonining ko'rsatmali va ko'rgazmali bo'lishi tamoyili

Ta'lim jarayonida mumkin qadar sezgi organlarini ko'proq jalb etish o'rganishni osonlashtiradi. Eshitish jarayonida abstrakt tafakkur ma'lum ish bajarsa, ko'rish orqali obrazli tafakkur ham ishga tushadi. Ko'rsatmalilik mavzuni o'rganishda engillik tug'dirishi bilan birga talabada qiziqish ham uyg'otadi. O'rganilgan mavzuni uzoq muddat esda saqlanishiga va qayta esga tushirishga yordam beradi.

Talabalarning sxema, jadval, diagramma kabi materiallar ustida ish olib borishlari va material hususiyatlarini taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, hulosa chiqarishlari mantiqiy fikrlash qobiliyatini o'stirishga yordam beradi.

Albatta ko'rsatmalilik samarali natijalar berishi uchun uning boshqa tomonlarini ham e'tiborga olish kerak. Birinchidan, ishlatiladigan ko'rsatmali qurollar u yoki talabalarining yoshi va o'ziga xos xarakter hususiyatlari, umumiy tayyorgarlikka-saviyasiga mos keladigan bo'lishi lozim. Ikkinchidan, foydalaniladigan ko'rsatmali qurollar o'tilayotgan dars mavzusining mazmunini ochib berishiga yordam beradigan materiallar bo'lishini hisobga olmoq, demak, uning to'g'ri tanlanishiga e'tibor bermoq lozim. Uchinchidan, dars jarayonida foydalanish uchun belgilangan ko'rsatmali materiallardan unumli foydalanmoq uchun zarur bo'lgan ta'lim usullari to'g'ri tanlangan bo'lishi lozim. Umuman olganda, ta'limni ko'rsatmali bo'lishini ta'minlash ustida hozirda ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda va ko'rsatmalilikni samaradorligini oshirishda fan-texnikaning keyingi yillar ichida erishgan yutuqlaridan foydalanish masalasi ishlab chiqilmoqda.

5.7. Bilimlarni puxta va tizimli o'zlashtirib olish tamoyili

⁹ Podlaso'y I. P. "Pedagogika". Moskva. "Vlados", 2005, 56-srt.

Ta'lim jarayonida biz talabalarni bilimlarni mustahkam esda saqlanib qolishini ta'minlash zaruriy talablardan biridir. O'quv materiallarini mustahkam esda saqlab qolish, ayni dars jarayonida bayon qilinayotgan o'quv materiallarini tizimli va ongli o'zlashtirishga bog'liq. Avvalgi mashg'ulotlarda hosil qilingan bilim, ko'nikma va malakalar ancha murakkabroq materialni o'zlashtirib olish uchun pillapoya, baza bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham bilimlar bazasining puxta bo'lmasligi keyingi o'rganiladigan yangi bilimlarni ham zaif bo'lishiga olib keladi. YAxshi o'zlashtirilgan, mustahkamlangan bilimlarda esa keyingi yangi bilimlarni o'rganishda va mustahkamlashda asos bo'lib xizmat qiladi. Bilimlarni o'zlashtirish jarayonida ularning puxta anglab olinganligini tekshirish, ba'zi tushunmovchiliklarni yo'qotish, mustahkamlashga e'tiborni qaratish didaktikaning asosiy masalalaridan biridir. Ta'lim jarayonida takrorlashni uyushtirish bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Takrorlashning ahamiyati shundaki, takrorlash faqat oldindan o'zlashtirilgan o'quv materialinigina esga tushirmay, balki shu o'quv materiallariga bog'liq bo'lgan yangi-yangi ma'lumotlar ham beriladi, o'zlashtirilgan bilimlarning noaniq tuman bo'lib qolgan tomonlari oydinlashtiriladi va to'ldiriladi. Bilimlarni o'zlashtirish jarayoni uzluksiz va ma'lum tizim asosida olib borilishi ta'lim samarasini oshiradi. Bilimlarni doimiy ravishda tekshirib borish, takrorlash tizimli va uzluksiz ravishda to'ldirib borish muhim didaktik talabdir.

5.8. Ta'lim jarayonida shaxsiy hususiyatlarini hisobga olish tamoyili

Har bir talaba o'ziga yarasha qiziqishlari va shu bilan bir qatorda miqdori mavjud. Har bir talabaning o'ziga xos bo'lgan yutuqlari va shu bilan bir qatorda kamchiliklari ham bor. Agar pedagoglar o'quv jarayonida ana shu individual hususiyatlarni hisobga olmasalar har qancha unumli metodlardan foydalanmasinlar o'quv jarayonida yaxshi natijalarga erisha olmaydilar. Chunki ta'limning asosiy vazifalaridan biri talabani umumiy rivojini ta'minlash. Lekin talabaning haqiqiy rivoji faqat uning shaxsiy hususiyatlarini hisobga olgan holdagina amalga oshirilishi mumkin. Talabalarning real o'quv imkoniyatlarini, ularning rivojlanish jihatlarini o'rganish hozirgi vaqtda shunchaki xohish emas, balki majburiy talabdir. Busiz o'quv jarayonini muqobillashtirish, uni boyitish aqlga sig'maydi. Albatta shaxsiy hususiyatlar juda xilma-xil va ularni o'rganish ma'lum vaqt talab etadi. Kuzatish jarayonida talabaning kuchli va ojiz tomonlarini, uning qiziqishlari, tafakkuri, nutqi, xotirasi, diqqati, hayoliga mos bo'lgan hususiyatlarini bilib olish mumkin. Talaba shaxsining muammolari va qiyinchiliklarini tahlil qilish hamda shu muammolarning sabablarini aniqlash keyingi pedagogik chora-tadbirlarni rejalashtirishda juda katta ahamiyatga ega. Ayniqsa o'zlashtirishi bir oz pastroq bo'lgan talabalar bilan yakka holda ishlash jarayonida pedagog o'zi uchun talabaning yangi qirralarini kashf etishi e'tiborli. Keyingi davrlarda "differentsiallashtirish ta'limi" degan tushunchani keng tarqalishining asosiy sababi ham shaxsiy hususiyatlari, qobiliyati, qiziqishlari, iqtidori kabilarni hisobga olgan holda talabalarni guruhlariga ajratishni va shu guruhlar uchun alohida dasturlar ishlab chiqishga qaratilgan. Guruhlar uchun tuzilgan dasturlar, qo'llaniladigan metodlar talabalarning shaxsiy hususiyatlari hisobga olgan holda tanlanadi. Didaktika bu yo'nalishda ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda va bu ta'limning samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega.

5.9. Ta'limda talabalarning yosh hususiyatlarini hisobga olish tamoyili

Ma'lum guruh uchun belgilangan o'quv materiallarining xarakteri, mazmuni va hajmi shu sinf talabalarining yosh hususiyatlariga mos bo'lishi lozim. O'rganilayotgan bilimlar, xosil qilinayotgan malaka va ko'nikmalar talabalarni xaddan ziyod toliqtirib qo'ymasligi lozim. Boshqacha qilib aytganda, o'quv jarayoni talabalarning sog'ligi, psixik holatiga salbiy ta'sir etishini oldini olish lozim. Buning uchun har bir yosh hususiyatlarini chuqurroq o'rganib imkoniyatlar darajasini belgilab olish kerak. Ta'limning mazmuni shaxslarning kuch-quvvatiga mos bo'lishiga erishish lozim. Ta'limni haddan ziyod "engillashtirish", "osonlashtirish" ham maqsadga muvofiq emas, chunki bunday ta'lim rivojlantiruvchi bo'la olmaydi. Demak har bir yosh davrida talabalarning imkoniyatlarini o'rganish va imkoniyatlarga mos ravishda ta'limni tashkil etish, o'rganiladigan bilimlar hajmini belgilashda talabalarning yosh

hususiyatlarini hisobga olish juda muhim bo'lib bu yo'nalishda ham tegishli ilmiy-tekshirish ishlari olib borilmoqda.

Hozirda O'zbekistonda ta'lim tizimini yangilash, mukammallashtirish borasida bir talay ishlar olib borilmoqda. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida uzluksiz ta'lim tizimini yaratish, o'quv tarbiya jarayonining hamma bosqichlarini mukammallashtirish, har tomonlama etuk barkamol avlodni etishtirish uchun shart-sharoit yaratish masalalari ko'rib chiqilgan. Mamlakatimizda kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida uzluksiz ta'limni tashkil etish va rivojlantirishning asosiy tamoyillari (printsipalari) belgilangan. Bular ta'limning ustivorligi, ta'limning ijtimoiylashuvi, ta'limning milliy yo'nalganligi, ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, iqtidorli yoshlarni aniqlash, yuqori darajada bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish kabilardir. Ko'rib turganimizdek uzluksiz ta'limni rivojlantirish tamoyillari didaktik tamoyillar bilan hamoxang bo'lib, ana shu didaktik tamoyillarni yanada mukammallashuviga turtki bo'lib xizmat qilmokda.

Demak, bugungi kun talablarini va ehtiyojlarini hisobga olgan holda Kasbiy pedagogika va uning ajralmas qismi hisoblanmish didaktika o'quv jarayonini qonuniyatlarini yanada chuqurroq o'rganishi hamda ta'lim samaradorligini oshirish ustida ilmiy-tadqiqot ishlarini keng miqyosda olib borishi maqsadga muvofiq.

6. Ta'lim metodlari

Xalq ta'limi vazirligi, Kasbiy pedagogika ilmiy tadqiqot instituti, metodist pedagoglarning, xususan Kasbiy pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri - ta'lim-tarbiyadagi muammolarni, mahalliy va milliy hususiyatlarini hisobga olgan holda qayta ko'rib chiqish, barcha o'quv fanlari bo'yicha yangi milliy dasturlar yaratish, ta'limni pog'onalash, dars jarayonini toifalashdan iboratdir.

Shu munosabat bilan yaqin o'tmishdagi o'zbek O'quv muassasasilari o'qitish tarixiga bir nazar tashlash ayni paytda ta'lim metodlarini o'rganishni osonlashtiradi. Shubhasiz, mazkur ta'lim metodikasi tarixiga oid manba muayyan darajada ta'limning metodik bo'shliqlarini ma'naviy jihatdan to'ldiradi, pedagog tarbiyachilarning pedagogik meros va xalq Kasbiy pedagogikasiga bo'lgan katta ehtiyoj va qiziqishlarini qondiradi.

Keyingi vaqtlarda taraqqiy etgan mamlakatlarning O'quv muassasasi sohasidagi yutuq va tajribalarini o'rganishga uni bizning sharoitimizga joriy etishga e'tibor kuchaydi. Shuningdek, xalq ta'limi ko'lamiga inqilobgacha bo'lgan o'qitish tartibining turlari (litsey gimnaziya) ham dadil kirib kelmokda. Bunga mamlakatimizda gimnaziyalarning ochilishi, litseylarni ochilishini misol qilib keltirish mumkin.

Ta'lim berishda o'qitish metodlari asosiy o'rinni egallaydi. Metod-yunoncha atama bo'lib, usul, yo'l degan ma'noni anglatadi, ya'ni maqsadga erishish yo'lini bildiradi. Metodlar (usullar) har qanday axborotni (maqsadni) uzatish va qabul qilish xarakteriga qarab quyidagi sinflarga ajratiladi:

- So'z orqali ifodalanadigan metod.

- Ko'rgazmali metod.

- Amaliy metod.

• Ta'lim jarayonida talabalarni o'zlashtirish, fikrlash jarayonini tashkil etish bo'yicha esa quyidagi metodlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- O'qitishning ma'ruza (suhbat) metodi.

- O'qitishning amaliy ishlar metodi.
- Laboratoriya ishlari metodi.
- Mustaqil ishlar metodi.
- Reproduktsiv-evristik metod.
- Ilmiy-tadqiqot metodi.
- O'qitishning muammoli-izlanish metodi.
- O'qitishning induktiv va diduktiv metodi.

Axborotni so'z orqali etkazish va qabul qilishga qaratilgan birinchi guruh metodlariga: Hikoya, suhbat, ma'ruza kabilarni kiritish mumkin.

Nutq madaniyatini o'stirishda hikoyaning o'qitish va fikrlarni bayon qilish metodi sifatidagi imkoniyatlari boshqa metodlarga nisbatan yuqoridir. **Hikoya qilish** - pedagog tomonidan yangi o'tilayotgan mavzuga oid fakt, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo'lib, obrazli tasvirlash yo'li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon etiladi. Bu metod materiallarni bayon qilishdi, obrazlarga xarakteristika berishdi, tabiat hdisalari va ijtimoiy hayotdagi voqealarni tasvirlashda qo'l keladi.

Hikoya qilish davomida talabalar passiv tinglovchi bo'lib qolishlariga yo'l qo'ymaslik kerak. Talabalarning diqqatini tasvirlanayotgan ob'ektga qaratibgina qolmay balki xuddi shu ob'ekt haqida ular ongli va aktiv fikr yuritishlarini ham ta'minlamoq lozim.

O'quv materialini tushuntirish metodi

Pedagog tomonidan o'rganilayotgan mavzuning narsa, hodisa va voqealarning mazmunini xarakterlaydigan tushuncha, qonun va qoidalarni uqtirishdir. Bu metod ko'proq matematika, fizika, ximiya, ona tili, rus tili va shunga o'xshash fanlarni o'qitishda ko'proq qo'l keladi. Pedagogning ma'lum bir fanning u yoki bu mavzuga oid qonun, qoidalarni qanchalik asosli ekanligini faktlar, misol va dalillar keltirish, shuningdek masalalar, misollar ishlash yo'li bilan isbotlab beradi.

Bu jarayonga talabalarning aktiv ishtirok etishlarini ta'minlamay turib, ko'tilgan maqsadga erishib bo'lmaydi. Ayniqsa bayon qilinayotgan materiallarini umumlashtirish va hulosalar chiqarishda talabalarning o'z mulohazalari bilan ishtirok etishlarini ta'minlash muhim.

Ma'ruza metodi

Bu metod o'quv materialini hajmini kattaligini, mantiqiy tuzilishi, obrazlari isbot va umumlashtirishning anchagina murakkabligi bilan farqlanadi. Agar hikoya darsning bir qisminigina egallasa, ma'ruza odatda ularni to'la qamrab oladi. Ma'ruza davomida muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish, mavzuga oid ko'rgazmali materiallarni namoyish etish, ma'ruza oxirida umumiy hulosalar chiqarish kabilar samaradorlikni oshiradi. Ma'ruza metodi keng qamrovli axborotni talabalarga etkazishda juda ham qo'l keladi.

Suhbat

Bu metod asosan savol-javob yo'sinida olib boriladi. Suhbatlarning ma'lum maqsadga qaratilganligi ularning xarakterini belgalaydi. Suhbat evristik xarakterda, etik xarakterda, instruktiv metodik xarakterda bo'lishi mumkin.

Suhbat metodi talabalarni faol ishtiroki orqali o'tkazilganligidan mustaqil fikrlash, hulosalash kabi xislatlarni talabalarda shakllantiradi.¹⁰

O'qitishning ko'rgazmali metodlari

O'qitish jarayonida ko'rgazmalilik metodidan foydalanishning muhimligi o'rganilayotgan narsa va hodisalarni hissiy idrok etishga, ularni kuzatib mushohada qilishga talabani undash, mantiqiy va nazariy elementlarning birligiga ishonch hosil qilish nihoyat, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olishga o'rgata bilishdadir.

Ta'limda ko'rgazmalilik metodi namoyish etish, illyustratsiya va ekskursiya tariqasida olib borilishi mumkin. Ta'limda namoyish etish metodidan foydalanish asosan materiallarning xarakteriga-mazmuni, shakli ham hajmiga bog'liqdir. Namoyishning o'zi ham turlicha bo'lishi mumkin: a) aslicha ko'rsatilishi mumkin bo'lgan buyum va narsalar, o'simliklar va ularning tarkibi, kolleksiyalar, asbob va mashinalar, modellar va hokazo.

Ekskursiya metodi

Ekskursiya metodi sinf sharoitida dars jarayonida qo'llaniladigan o'qitish metodidan tubdan farq qiladi. Bu metod bilan o'rganilayotgan narsa va hodisalarni tabiiy sharoitda (zavod, fabrika, tabiatni kuzatishga) yoki maxsus muassasalarga (muzey, ko'rgazma va hokazolarga) tashkiliy ravishda boriladi. Ekskursiya vaqtida kuzatish, zarur materiallarini yozib olish, rasmga tushirish, o'lchash, hisoblash ishlarini olib borish mumkin. Ekskursiya davomida suhbat o'tkazish, hulosalar yasash, o'z fikrlarini umumlashtirish va yakun yasash lozim.

O'qitishning amaliy ishlar metodi

Amaliy metodlarga masalalar echish, chizmalar tayyorlash, yozma mashqlarni bajarish kabilarni kiritish mumkin. Nazariy jihatdan egallangan bilimlar amalda qo'llab ko'riladi. Grafik jadval, kartalar chizish ham tegishli ko'nikma va malakalarni hosil qilishga va ularni mustahkamlashga yordam beradi.

Laboratoriya ishlari metodi.

Laboratoriya mashqlari frontal tajribalar, laboratoriya ishlari, praktikumlar o'qitishning texnik vositalari va o'quv qurollari tipidagi boshqa asbob-uskunalar bilan mashg'ulotlar tarzida o'tkaziladi. Laboratoriya metodining boshqa o'qitish metodlaridan farqi, shundaki, bu metod bilan ish qo'rilganda har qaysi talaba nimanidir mustaqil, shaxsan tajriba qilib kuradi. Dars pedagog rahbarligida talabalarning mustaqil tajriba o'tkazishlariga qaratilgan bo'ladi. Laboratoriya mashg'ulotlarida mustaqillik, aktivlik, tashabbuskorlik oshadi.

Mustaqil ishlar metodi

Keyingi davrda talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishga katta e'tibor berilmoqda. Chunki bu metod talabada ijodkorlikni, mustakillikni rivojlantiradi. O'quv dasturlarida mustaqil ta'lim uchun soatlar ajratilmoqda. Talabalarni mustaqil ishlarini tashkil etishda ma'lum fanning hususiyatidan kelib chiqib mustaqil ishning mazmuni, shakli va vazifalari tanlab olinadi. Topshirishgan mustaqil ishni bajarish

^{10 10} Podlaso'y I. P. "Pedagogika". Moskva. "Vlados", 2005, 67-srt.

uchun pedagog kerakli adabiyotlar va yo'l yo'riqlarni ko'rsatishi, qisqacha tushuntirish berishi lozim. Talaba bajarishi kerak bo'lgan mustaqil ish ko'p vaqt egallamasligi va shu bilan bir qatorda talabaga rivojlantiruvchi sifatida ta'sir ko'rsatishi kerak.

Reproduktiv, evristik metod

Reproduktiv metodlar birinchi navbatda talabalarning o'quv materialini tezroq va mustahkamroq eslab qolishlarini ta'minlash bilimdagi tipik kamchiliklarni tez aniqlash uchun qulay. Reproductiv metodlar ayniqsa o'quv materialining mazmuni asosan axborot xarakterida bo'lsa, murakkab va butunlay yangi bilimlar o'rganilishi lozim bo'lgan holatda samarali natija beradi. Tafakkurning reproductivlik xarakteri pedagog yoki boshqa manba orqali xabar qilinadigan o'quv axborotlarini aktivroq qilishini va eslab qolinishini nazarda tutadi. Xikoya, ma'ruza, ko'rgazmalilik va amaliy ishlar ham reproductiv asosga qurilish mumkin. Reproductiv xarakterdagi amaliy ishlar shunisi bilan farq qiladiki, bu ishlarning davomida talabalar namunaga ko'ra ilgari yoki yaqindagina o'zlashtirgan faolligini oshirish maqsadida u ko'pincha evristik ya'ni qisman izlanuvchan metod bilan qo'yib olib borilishi mumkin. YAngi mavzuni bayoni davomida o'rganilayotgan materialning ba'zi elementlari ustida talabalarga fikr yuritish imkoni beriladi. Pedagog tomonidan engil qisqa savollar tuzilib, talabalarning ishtirokida ularga javob topishga harakat qilinadi. Evristik metod talabalarning bilish darajasini aniqlashga ham yordam beradi. Demak, evristik metod yangi mavzuni idrok qilishda talabalarning ham qisman ishtirok etishini ta'minlaydi.

Ilmiy tadqiqot metodi

Bu metod ta'lim tizimida unchalik keng tarqalmagan metod bo'lib, ma'lum tayyorgarlikni talab etadi. Pedagog rahbarligida talabalar yoki bir talaba ma'lum ilmiy tadqiqotlarni o'tkazishi va ma'lum fan uchun yangi hulosalarni yasashi mana shu metodni qo'llash jarayonida vujudga keladi. Bu metod oliygohlarda ko'proq qo'llaniladi. Bu metod davomida ilmiy bilish jarayoni sodir bo'ladi, ya'ni xali noma'lum bo'lgan bilimlar kashf etiladi va egallanadi. Buning uchun ilmiy tadqiqot rejasi tuziladi. Maqsad belgilanadi va tadqiqot usullari tanlab olinadi. Tadqiqot natijalari asosida hulosalar yasaladi.

O'qitishning muammoli-izlanish metodi

YAngi mavzuni o'rganish jarayoni o'rganilayotgan materialni tayyor holda talabalarga bayon etmasdan, balki muammo sifatida taqdim etish muammo-izlanish metodini keltirib chiqaradi. YA'ni dars davomida yasash kerak bo'lgan hulosalar pedagog tomonidan emas, balki talaba tomonidan yasalishiga harakat qilinadi. Har bir talaba qo'yilgan muammoni o'zicha yondoshib hal etishga harakat qiladi va o'z fikrlarini bayon etadi. O'rta tashlangan fikrlar muhokama qilinadi va pedagog tomonidan yo'naltiriladi. Pedagog va talabalar birgalikda hulosalar yasashadi. Muammoli-izlanish metodi talabalarni bilish faoliyatini faollashtiradi, mustaqillikka, ijod qilishga o'rgatadi, o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi, shaxsiy fazilatlarini tarbiyalashga yordam beradi. Bu metod o'rganilayotgan masalani chuqur tahlil etishga va bilimlarning puxta bo'lishiga yordam beradi. Bu metod o'rganilayotgan masalani chuqur tahlil etishga va bilimlarning tafakkur darajasi hisobga olinishi kerak. Tanlangan mavzuni tahlil etish uchun talabalarda ma'lum bilimlar bazasi mavjud bo'lishi lozim. Shuning uchun ham bu metodni qo'llash uchun talabalar alohida axborotlar bilan qurollantiriladi. Keyingi davrlarda muammoli-izlanish metodidan foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda.

O'qitishning induktiv va deduktiv metodi

O'qitishning mantiqiy metodlari ikki turda: Induktiv va deduktiv metodlar bilan olib borilishi mumkin.

Darslarga tayyorlanish jarayonida o'qitishning induktiv, deduktiv kabi metodlarini tanlash zarurati ham tug'iladi. Keyingi davrlarda deduktiv o'qitishga talab va e'tibor kuchaydi. Ammo tafakkurning induktiv usullarini shakllantirmay turib faqat tabiiy-ilmiy emas, balki umum mehnat xarakteridagi

tajribalar amaliy faoliyatida ham muvaffaqiyatga erishishga umid qilib bo'lmaydi. Induktiv yoki deduktiv metodlarni qo'llash o'rganilayotgan mavzu mazmunini ochishning ma'lum mantiqiy-xususiyan umumiyga yoki umumiydan xususiya o'tishni tanlashni anglatadi.

Induktiv metodlar texnik qurilmalarni o'rganishda va amaliy topshiriqlarni bajarishda keng qo'llaniladi. Matematika va fizikaga doir ko'pgina masalalar, ayniqsa pedagog talabalarni ayrim umumiyroq formulalarni mustaqil egallashlariga olib kelishi zarur deb hisoblangan hollarda, induktiv metod vositasida echiladi.

Deduktiv metoddan foydalanganda pedagog va talabaning faoliyatida avval umumiy holat, formula va qonunini beriladi, so'ngra asta-sekin ayrim holatlarni chiqarib aniqroq vazifalarni hal etish nazarda tutiladi.

Deduktiv metod o'quv materialini tezroq o'tishga yordam beradi, abstrakt tafakkurni aktivroq rivojlantiradi. Nazariy materialni o'rganishda, anchagina umumiyroq holatlardan ayrim oqibatlarini aniqlashni talab qiluvchi masalalarni echishda deduktiv metodni qo'llash ayniqsa foydalidir.

Dasturlashtirilgan ta'lim

Dasturlashtirish deganda o'quv materialini o'rganishning har qanday dastur emas, balki dasturlashtirishning kibernetik va matematik qoidalari yoki shartlariga muvofiq dasturgina tushuniladi.

Ma'lumki, kibernetika murakkab tizim yoki jarayonlarni eng qo'lay yo'l bilan ma'lum maqsadga muvofiq holda idora qilish haqida baxs yuritadi. Talabalarga tegishli ilmiy ma'lumotlarni qayta hisobga olishini ta'minlash, tekshirib ko'rish, o'z-o'zini tekshirish kabi vazifalarni kibernetika boshqaradi.

Dasturlashtirilgan ta'lim esa, yuqoridagi kabi kibernetika ilmi va metodlariga bog'liq holda ish kuradi. Dasturlashtirilgan ta'limning bosh vazifasi, talabalar mustaqil ishining unumdorligini oshirishga yordam berishdan iboratdir.

Dasturlashtirilgan ta'lim ikki yo'nalishda: mashina vositasida hamda mashina vositasisiz olib boriladi.

Dasturlashtirilgan ta'limning mazmuni davlat dasturi asosida belgilanadi. U ma'lum fan yuzasidan dastur hajmida ilmiy bilim berish va shu bilimlarga bog'liq holda tegishli ko'nikma hosil qilishga qaratilgan mashqlar, misollar va masalalar ishlatish, ishlangan masala yoki savollarning javoblarini to'g'ri yoki noto'g'riligini talabalar tomonidan tekshirib ko'ra olish imkoniyatlarini yaratadi. O'zlashtirilgan bilim va malakalarni bir tartibga tushurishga yordam beradi.

Dasturlashtirilgan o'qitish metodlari o'quv materialini element bo'yicha nazorat qilishni, o'qitishni imkoniyati boricha individuallashtirishni, bilimlarni egallashning individual sur'atini hisobga olishini ta'minlash maqsadida qo'llaniladi. Mashinasiz dasturlashtirilgan ta'lim maxsus ishlangan darslik va metodik qo'llanmalar vositasida olib boriladi. Bunda darsliklarda ayrim o'quv fanining alohida qismlaridagi mavzu yuzasidan ma'lumotlar berilgan bo'ladi. Bunda ham mashq uchun topshiriqlar, o'zlashtirilgan bilimlarni amalda masala va misollar echishda mehnat jarayonida qo'llana olishlari, o'zi bajargan vazifalarning to'g'ri yoki noto'g'riligini tekshirib ko'ra olishlari uchun yo'llanmalar berilgan bo'ladi. Garchi talaba topshiriqni bajara olmasa yoki xato qilsa, o'sha joydan, ya'ni o'rganilishi lozim bo'lgan materialning o'zlashtirilishi qiyin bo'lgan o'rnidan boshlab qay darajada ish ko'rish lozimligi ko'rsatilgan bo'ladi.

Bunday darsliklar xususan talabalarning mustaqil ishlari uchun juda muhimdir. Darslikda materiallar shunday taqsimlanadiki, unda berilgan materiallar qismlarga bo'lib ko'rsatiladi va har qaysi talaba tomonidan bajarilishi bilanoq o'zini-o'zi tekshirib ko'rish imkoniyati beriladi. Shu yo'sinda

topshiriqlar borgan sari murakkablashib boradi. Dasturlashtirilgan matnlar bilimlarni o'zlashtirishni muayyan mantiqiy yo'lini vujudga keltiradi. Ammo bu yo'l faqat ma'lum material uchun xarakterlidir, ya'ni ta'lim uslubi materialni mazmuniga bog'liqdir. Mazmun o'zgarsa, axborot berish va o'z-o'zini nazorat qilish usullari ham o'zgaradi. Uni bilimlarning ayrim tarkibiy qismlari bo'lish mumkin bo'lgan mavzularni o'rganishda, chunonchi, grammatikaga doir ayrim masalalarni, matematika teoremlarini, ba'zi bir ximiyaviy va fizikaviy formulalarni fanda qaror topgan tizimlar haqida ma'lumot beruvchi tarixiy, biologik va geografik materialni o'rganish vaqtida qo'llash mumkin.

Pedagog shuni nazarda tutish kerakki, dasturlashtirilgan matnlarda aqlni o'stirish dasturi emas, balki o'quv materialni o'rganish dasturi berilgan. Shuning uchun bu metoddan foydalanishda ham uning kamchiliklarini hisobga olish lozim.

7 . O'zbekistonda ta'limni isloh qilish tamoyillari

Respublikamizning istiqloлга erishuvi jamiyat hayotining barcha jabhalarida shu jumladan ta'lim-tarbiya sohasida ham o'z aksini topdi. O'zbek Kasbiy pedagogikasi tarixida burilish davri, yangilanish davri boshlandi. O'zbekiston Respublikasidagi mustaqil huquqiy, demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurish yo'lidagi ulkan ishlar inson mohiyatini yangidan kashf qilishga, uni intellektual-amaliy rivojlanishi uchun yangi shart-sharoitlar yaratib berdi. Bu o'z navbatida insoniyat yaratgan ma'naviy–ilmiy boyliklarga, insonning o'ziga yangicha munosabat, yondashuvni yuzaga keltirdi.

Prezidentimiz I.A.Karimov aytganlaridek: “Fuqarolar endi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni ishtirokchisi, bajaruvchisi emas, balki bunyodkori va tashkilotchisidir. Bunday yangicha yondashish albatta Kasbiy pedagogika fanini keyingi rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Endi Kasbiy pedagogika fani faqat ta'lim-tarbiya jarayonini nazariy, metodik-amaliy ta'minlovchi emas, komil insonni shakllanishini, rivojlanishini ta'minlovchi keng sohalarni o'z ichiga ola boshladi. Endilikda Kasbiy pedagogika fani o'z oldiga yangicha fikrlash, yangicha tafakkur, milliy mafkuraning keng qamrovli sifatlarini shakllantirish vazifalarini qo'ydi. Shuning uchun ham yangi ta'lim kontsepsiyasi qabul qilindi va unda keyingi rivojlanishlarning barcha yo'nalishlari qayta ko'rib chiqildi. Ko'p yillar davomida Kasbiy pedagogika siyosatga xizmat qilib kelgan va ma'lum chegaralanishlarga amal qilishga majbur bo'lgan bo'lsa, endilikda u siyosatdan holi bo'lgan holda erkin fan sifatida o'z rivojlanishini davom ettirish imkoniyatiga ega bo'ldi. O'zbek Kasbiy pedagogikasi o'z milliy hususiyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Ona tili, Vatan tarixi, geografiyasi, milliy urf-odat va an'analar e'tibordan chetda qolib, shaxslar ota-bobolar o'tmishidan bexabar o'qitilar edi. Respublikamizning istiqloлга erishuvi natijasida o'zbek Kasbiy pedagogikasi ijodiy va milliy yo'nalishda e'tiborli o'zgarishlar kasb etdi. Boy milliy madaniy meros va an'analar e'tibordan chetda qolgan ilg'or pedagogik fikrlar O'zbek Kasbiy pedagogikasi o'z o'rnini topdi hamda o'z vazifasini bajara boshladi. Yangi mazmunli darsliklar, uslubiy qo'llanmalar yaratishda milliy-madaniy, tarixiy adabiyotlardan, materiallardan keng foydalanila boshlandi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1991 yil 29 avgust qaroriga asosan “Ta'lim to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasining qonuni kuchga kirdi. “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni ta'lim tizimini jiddiy yangilanishi, isloh qilinishiga asos bo'ldi. Oldingi qabul qilingan qonunlardan (1930, 1949, 1958, 1973, 1984 yillar) farqli ularoq, xalq ta'limi tizimini tuzilishining quyidagi **yangi tamoyillardan** joriy etildi:

- ta'lim-tarbiyaning insonparvarligi hamda xalqchilligi;
- ta'lim tizimining uzluksizligi va izchilligi;
- davlat ta'lim standartlari doirasida har bir kishiga millati, dinidan qat'iy

nazar ta'lim olishi uchun imkoniyat yaratilganligi;

- davlat ta'lim tizimining ilmiyligi va dunyoviyligi;
- ta'limda umuminsoniy va milliy-madaniy qadriyatlarning ustivorligi;
- tayanch (to'qqiz sinf darajasida) ta'limning majburiyligi;
- ta'lim standartlarini tanlashda yagona va tabaqalashtirilgan yondashuv bo'lishiga asoslanganligi;
- ta'lim muassasalarida chet tillarini jiddiy o'rganish, din tarixi, xalqimiz tarixi, madaniyati va jahon madaniyatini tarixi sohasida bilim olish uchun sharoitlar yaratilganligi;
- ta'lim muassasalarining turli siyosiy partiyalar va ijtimoiy-siyosiy harakatlarning ta'siridan holiligi;
- amaldagi qonunlar doirasida mulkchilikning barcha shaklida ta'lim muassasalarining teng huquqliligi;
- bilimdonlik va iste'dodni rag'batlantirish;
- tarbiyalanuvchilar va ta'lim oluvchilarni hurmatlash;
- pedagog shaxsini, uning ijtimoiy mavqeini hurmatlash va boshqalar.

Ta'limni quyidagi yo'nalishlarda isloh qilish vazifalari belgilab olindi:

- umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyat asoslarini e'tiborda tutgan holda ta'lim-tarbiya mazmunini milliy mafkura, mustaqil Vatan tuyg'usi asosida o'zgartirish va takomillashtirish;
- ta'lim samaradorligini tinmay oshirish, jahon andozalari darajasiga olib chiqish;
- variativ o'quv rejalari, dasturlar, darsliklar yaratish;
- bilimdonlik va iste'dodni qo'llab-quvvatlash;
- ilg'or tajribalarga, ijodkor ustozlar tajribasiga suyanish;
- ta'lim-tarbiyada bosh islohotchi bo'lgan pedagog, tarbiyachilarning yangi avlodni tayyorlashga kirishish;
- ta'lim muassasalarining moddiy-texnika asosini mutahkamlash, ta'limni komp'yuterlashtirish, o'quv jarayoniga yangi pedagogik texnologiyani olib kirish;
- ta'lim tizimini, boshqaruv faoliyatini takomillashtirish;
- isloh g'oyalarini iloji boricha viloyat, tuman, O'quv muassasasi pedagogik jamoalariga tezroq etkazish, singdirish, amalga oshirish:

Rivojlangan mamlakatlarning tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, qacda ta'lim va tarbiyaga e'tibor katta bo'lsa, o'sha erda taraqqiyot, yuksalish bor. Shuning uchun respublikamizning istiqboli uzluksiz ta'limni qay darajada amalga oshirilishiga bog'liq.

**Uzluksiz ta'limning faoliyat ko'rsatish tamoyillari quyida
gilardan iborat:**

- **ta'limning ustuvorligi** - uning rivojlanishining birinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi, bilim, ta'lim va yuksak intellektning nufuzi;
- **ta'limning demokratlashuvi** - ta'lim va tarbiya uslublarning tanlanishida o'quv yurtlarining mustaqilligini kengayishi, ta'limni boshqarishning davlat-jamiat tizimiga o'tilishi;

- **ta'limning insonparvarligi** - inson qobiliyatlarining ochilishi va uning ta'limga nisbatan bo'lgan turli-tuman ehtiyojlarining qondirilishi, milliy va umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta'minlanishi, inson, jamiyat va atrof-muhit o'zaro munosabatlarining uyg'unlashuvi;
- **ta'limning ijtimoiylashuvi** - ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlarni shakllantirish;
- **ta'limning milliy yo'naltirilganligi** - ta'limning milliy tarix, xalq an'analari va urf-odatlar bilan uzviy uyg'unligi, O'zbekiston xalqlarining madaniyatini saqlab qolish va boyitish, ta'limni milliy taraqqiyotining o'ta muhim omili sifatida e'tirof etish, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatini hurmatlash;
- **ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi**, bu jarayonning har tomonlama kamol topgan insonni shakllantirishga yo'naltirilganligi;
- **iqtidorli yoshlarni aniqlash**, ularga ta'limning eng yuqori darajasida, izchil ravishda fundamental va maxsus bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratish.
- **Uzluksiz ta'limni isloh qilish yo'nalishlari quyidagilardan iborat:**
- ta'lim tizimining kadrlar salohiyatini tubdan yaxshilash, tarbiyachi, pedagog, muallim va ilmiy xodimning kasbiy nufuzini oshirish;
- davlat va nodavlat ta'lim muassasalarining har xil turlarini rivojlantirish;
- ta'lim tizimini tarkibiy jihatdan qayta kurish, ta'lim, fan, texnika va texnologiyalarning, iqtisodiyot va madaniyatning jahon miqyosidagi zamonaviy yutuqlarini hisobga olgan holda ta'lim va kasb-hunar ta'limi dasturlarini tubdan o'zgartirish;
- -majburiy umumiy o'rta ta'limdan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limiga o'tilishini ta'minlash;
- maxsus, kasb-hunar ta'limining markazlari sifatida fan va ishlab chiqarish integratsiyalashgan yangi tipdagi o'quv muassasalarini vujudga keltirish;
- ilg'or texnologiyalarni keng o'zlashtirish, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar, chet el investitsiyalari ko'lamlarining kengayishi, tadbirkorlik, kichik biznesni rivojlantirish bilan bog'liq yangi kasb-hunar va mutaxassisliklar bo'yicha kadrlar, shu jumladan boshqaruv tizimi kadrlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
- milliy mustaqillik tamoyillarini va xalqning boy intellektual merosi hamda umumbashariy qadriyatlarning ustivorligi asosida ta'limning barcha darajalari va bo'g'inlarida ta'lim oluvchilarning ma'naviy va ahloqiy fazilatlarini rivojlantirish;
- ta'limni boshqarish tizimini takomillashtirish, jamoat boshqaruvi shakllarini rivojlantirish, ta'lim muassasalarini mintaqalashtirish;
- ta'lim olishda, shuningdek talabalarni ma'naviy ahloqiy, intellektual va jismoniy jihatdan tarbiyalashda oila, ota-onalar, jamoat tashkilotlari, mahallalar, xayriya va xalqaro fondlarning rolini kuchaytirish yuzasidan chora-tadbirlarni ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirish;
- ta'lim jarayoni va kadrlar tayyorlash sifatiga xolis baho berish tizimini yaratish va joriy etish;
- ta'lim tizimini moliyaviy, moddiy-texnik va boshqa tarzdagi resurslar bilan ta'minlash mexanizmlarini shakllantirish;

- uzluksiz ta'limni fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyasini puxta mexanizmlarini ishlab chiqish va joriy etish;
 - ta'lim va ilm-fan bilan bog'liq chet el hamda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish va rivojlantirish;
 - tub erli millatga mansub bo'lmagan shaxslar zich yashaydigan joylarda ular o'z ona tillarida ta'lim olishlari uchun tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlar yaratish;
 - ta'limning barcha darajalarida ta'lim oluvchilarning huquqiy, iqtisodiy, ekologik va sanitariya-gigiena ta'limi hamda tarbiyasini takomillashtirish.
- Uzluksiz ta'lim tizimining faoliyat olib borishi davlat ta'lim standartlari asosida, turli darajalardagi ta'lim dasturlarning izchilligi asosida ta'minlanadi.

Kadrlar tayyorlash milliy modelining o'ziga xosligi mustaqil ravishda to'qqiz yillik umumiy o'rta hamda uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini joriy etishdan iboratdir. Bu esa, umumiy ta'lim dasturlaridan o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi dasturlariga izchil o'tilishni ta'minlaydi.

Umumiy ta'lim uzluksiz davlat ta'limi tizimida asosiy bo'g'in bo'lib, ta'lim oluvchilarning ilmiy bilimlar olishini, mehnat ta'limi, boshlang'ich kasb ko'nikmalari, ishbilarmonlik asoslarini egallashlarini, shuningdek o'z ijodiy qobiliyatlari va ma'naviy fazilatlarini rivojlantirishlarini ta'minlaydi.

Ta'lim haqidagi davlat siyosatining asosiy mohiyati tayanch ta'limining (to'qqiz yillik) majburiyligidir.

O'rta maxsus ta'lim (akademik litsey, kasb-hunar kollejlari) uch yillik.

Oliy ta'lim: Birinchi bosqich - bakalavriat;

Ikkinchi bosqich - magistratura.

Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim: Aspirantura, doktrantura, tadqiqotchi kadrlarni malakasini oshirish va qayta tayyorlash tarmog'i.

Ta'limning davlat standartlarini ishlab chiqish va tadbiq etishni bosqichma-bosqich amalga oshirish ko'zda tutilgan bo'lib, u boshlang'ich va tayanch O'quv muassasalarida 1995-1996 o'quv yillargacha, So'ngra oliygohlar uchun standartlar ishlab chiqish ko'zda tutilgan.

8.«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning asosiy yo'nalishlari

O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi 1997 yil 29 avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis qarori bilan tasdiqlangan. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Konuni qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan bo'lib, milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan holda yuksak umumiy va kasbkor madaniyatiga, ijodiy hamda ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda muljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarni yangi avlodni shakllantirishga yo'naltirilgandir. O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanlashi kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmuni qayta tashkil etishni zarur qilib qo'ydi. YAngi o'quv rejalari, dasturlarni, darsliklarni joriy etishni, zamonaviy didaktik ta'limotni ishlab chiqishni, o'quv yurtlarni attestatsiyadan o'tkazishni va akreditatsiyalashni, yangi tipdagi ta'lim muassasalarni tashkil etishni taqozo etdi.

Yangi tipdagi O'quv muassasalar va umumta'lim o'quv yurtlari tarmog'i rivojlana boshladi. Hozirgi kunda 238 ta litsey va 136 ta gimnaziya ishlab turibdi. "Iqtisodiy ta'lim", "Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarni tiklash" va boshqa tarmoq dasturlari ro'yobga chiqarilmoqda. Respublika umumta'lim O'quv muassasalarida 435 mingdan ortiq pedagog ishlamoqda, ularning 73% oliy ma'lumotlidir.

Mehnat bozorini shakllantirishning xududiy xususiyatlarini hisobga olgan holda hunar-texnika ta'limini qayta tashkil etishga kirishildi. Hozirgi kunda bu tizimda jami 221 ming kishini ta'lim bilan qamrab olgan 442 ta o'quv yurti, shu jumladan, 209 ta kasb-hunar O'quv muassasasi, 180 ta kasb-hunar litseyi va 53 ta biznes-maktablari ishlab turibdi. Bugungi kunda boshlang'ich kasb-hunar ta'limi o'quv yurtlarida kariyib 20 ming pedagog va malakali mutaxassislar ishlamoqda.

Respublikada jami 197 ming kishi ta'lim olayotgan 258 ta o'rta kasb-hunar ta'limi o'quv yurti ishlab turibdi. Ularda qariyib 16 ming pedagog va muhandis-pedagog xodimlar mehnat qilmoqda.

O'zbekiston oliy O'quv muassasasi tizimi 58 ta oliy o'quv yurtini, shu jumladan 16 ta universitet va 42 ta institutni o'z ichiga oladi. Ularda 164 ming talaba ta'lim olmoqda. 16 ta universitetning o'n ikkitasi O'zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki ikki yilda tashkil topdi. Oliy ta'limni ko'p bosqichli tizimga o'tkazish amalga oshirildi.

Kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishning muhim omillari quyidagilardan iborat:

- Respublikaning demokratik huqukiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil ilgarilab borayotganligi;
- mamlakat iqtisodiyotida tub o'zgarishlarning amalga oshirilishi, respublika iqtisodiyoti asosan xom ashyo yo'nalishdagi raqobatbardosh pirovard mahsulot ishlab chiqarish yo'lga izchil o'tayotganligi, mamlakat eksport salohiyatini kengayayottganligi;
- davlat ijtimoiy siyosatida shaxs madaniyati va ta'lim ustivorligi qaror topganligi;
- milliy o'zlikni anglashning o'sib borishi, vatanparvarlik, o'z vatani uchun iftixor tuyg'usining shakllanayotganligi, boy milliy-tarixiy an'analarga va xalqimizning intellektual merosiga hurmat;
- O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyasi, respublikaning jahondagi mavqei va obro'sining mustahkamlanib borayotganligi.

Milliy dasturning maqsad va vazifalari bosqichma-bosqich ro'yobga chiqarilishi ham ko'zda tutilgan:

- **Birinchi bosqich-(1997-2001 yillar)**-mavjud kadrlar tayyorlash tizimini ijobiy salohiyatini saqlab qolish asosida ushbu tizimni isloh qilish va rivojlantirish uchun huquqiy jihatdan, ilmiy-uslubiy, moddiy shart sharoitlar yaratish.
- **Ikkinchi bosqich-(2001-2005 yillar)** - Milliy dasturni to'liq ro'yobga chiqarish, mehnat bozorining rivojlanishi va real ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni hisobga olgan holda unga aniqliklar kiritish.

- **Uchinchi bosqich-(2005 va undan keyingi yillar)-**to'plangan tajriba tahlil qilinishi va umumlashtirilishi asosida, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish istiqbollariga muvofiq kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va yanada rivojlantirish.

O'tkaziladigan islohotlar, samarali tajribalar respublikada ta'limning davlat standartlarini ishlab chiqish va tadbiq etish davr talabi ekanligi, bu ishni kechiktirmay amalga oshirish zarurligini taqozo etadi.

Ta'lim standartlari vositasida talabadagi ma'lumot darajasi muvozanati saqlanadi, rivojlantiriladi, jamiyat taraqqiyoti istiqbollari muvofiqligi ta'minlanadi. Davlat ta'lim standartlari o'quv jarayonini qat'iy chegaralangan qolipga solib qo'ymaydi, balki aksincha pedagogik ijodkorlikka, ta'lim mazmunining yagona negizi atrofida turli-tuman tabaqalashtirilgan dasturlar, o'quv qo'llanmalari, o'qitish uslubiyatlariga katta yo'l ochadi.

Davlatimiz rahbari uzluksiz ta'limni tashkil etishda uning jahon talablari darajasida bo'lishi hamda u yuksak ma'naviyat zaminida qurilishiga katta ahamiyat berish kerakligini ta'kidlar ekan, davlat ta'lim standartlarini joriy etish va uning mexanizmini ishlab chiqish naqadar muhimligiga e'tiborni qaratadi.

Standart - ta'limda yaratilgan me'yoriy reja, dastur, darsliklarni o'zlashtirish ekvivalenti, ya'ni ta'lim mazmunini o'zlashtirish darajasidir. Standartni ishlab chiqishda talabani xaddan tashqari zeriktirib yubormaslik talablariga rioya qilish, ya'ni u talaba yoshiga mos, uni bajarishga qurbi etadigan darajada bo'lishi kerak. Bunda albatta, ta'lim oluvchini qiziqishi, xohishi, ehtiyoji hisobga olinishi lozim.

Davlat va jamiyat ta'lim muassasalari oldiga muayyan ijtimoiy buyurtmalar qo'yayotgan ekan, o'sha muassasalar tomonidan tayyorlanadigan kadr egallashi lozim bo'lgan ijtimoiy sifatlarning minimal chegarasini ham ko'rsatib berish tabiiydir. Ta'lim oluvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka yohud ma'naviy sifatlarning eng quyi miqdoridagi ilmiy asoslarda malaka yohud ma'naviy sifatlarning eng quyi miqdoridagi ilmiy asoslarda berilgan rasmiy pedagogik hujjat-davlat ta'lim standarti hisoblanadi. Demak davlat ta'lim standartlari nazorat vositasi, ayni vaqtda ta'lim muassasalarida ko'zlangan ko'rsatkichlarni qo'lga kiritish uchun zarur bo'lgan sharoitni belgilash o'lchovi hamdir. Davlat ta'lim standartlarining ko'rsatkichlari amaldagi mavjud ta'lim mazmunidan emas, balki shakllantirilayotgan talabaga singdirilishi lozim bo'lgan sifatlarning jahon bo'yicha zarur deb hisoblangan miqdoridan kelib chiqadi.

Davlat ta'lim standartlarining ikki asosiy vazifasini alohida ta'kidlab ko'rsatish mumkin.

1. Talabalarga beriladigan ta'lim mazmunining majburiy minimumlarini belgilash.

2. Bitiruvchilarning tayyorgarlik darajasiga quyiladigan talablar majmuasini belgilash, bilim, ko'nikma va malakalarning minimal miqdorini belgilash.

1999 yil 16 avgust Vazirlar Mahkamasi o'zining "Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 390-sonli qarori bilan sinovdan o'tkazilgan va takomillashtirilgan umumiy o'rta ta'limning davlat standartlarini tasdiqladi. Mazkur standartlar asosida yaratilgan va tajriba sinov asosida takomillashtirilgan yangi o'quv dasturlari Xalq ta'limi vazirligi hay'at majlisining

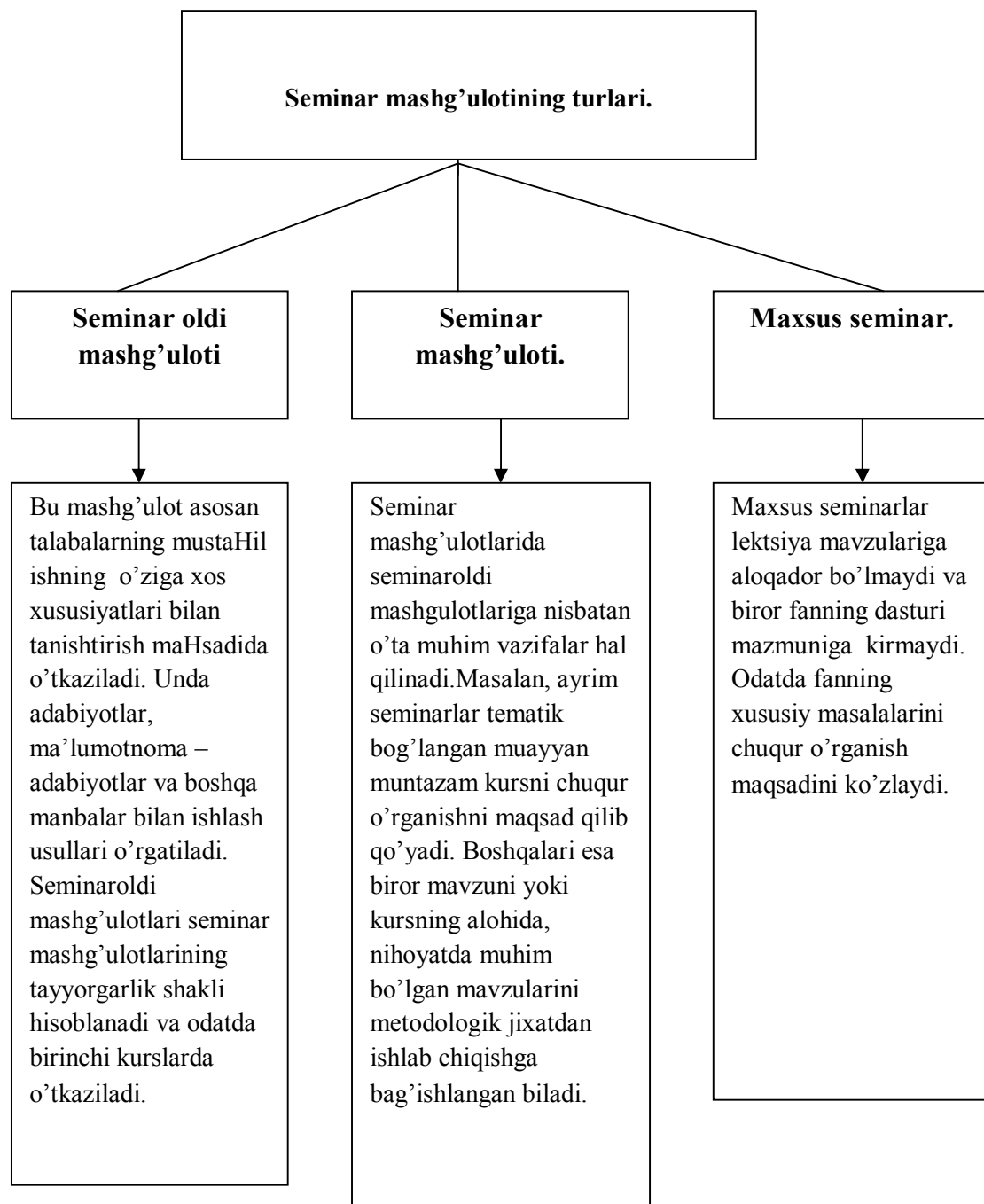
1999 yil 18 avgustdagi 13-sonli qarori bilan tasdiqlandi. Davlat ta'lim standartlari yangi o'quv dasturlari bilan birgalikda 1999-2000 o'quv yilidan boshlab umumiy o'rta ta'lim O'quv muassasalarida bosqichma-bosqich joriy etilmoqda.

Qisqacha hulos

Ta'lim nazariyasi ta'lim jarayonini qonun va qoidalarini o'rganuvchi Kasbiy pedagogikaning asosiy qismlaridan biri. Ta'lim jarayonining asosiy mohiyati tarixan to'plangan ijtimoiy bilim va tajribani yosh avlodga etkazish, yoshlarni bilimlar bilan qurollantirish, kerakli malakalar va ko'nikmalarni xosil qilish. Talabalarning ichki imkoniyatlarini, qobiliyatini va iste'dodlarini ochish hamda rivojlantirish, ularni ma'naviy etuk va tarbiyali shaxs sifatida shakllanishini ta'minlashdir.

Seminar va amaliy-tajriba (Laboratoriya) ishlar shaklidagi mashgulotlar

Seminar mashgulotlari talabalarning mavzudagi muxim masalalarni chukur urganish yuzasidan mustakil ishlashini, keyinchalik ularni jamoa bulib muxokama kilishini tashkil etish shaklidir.

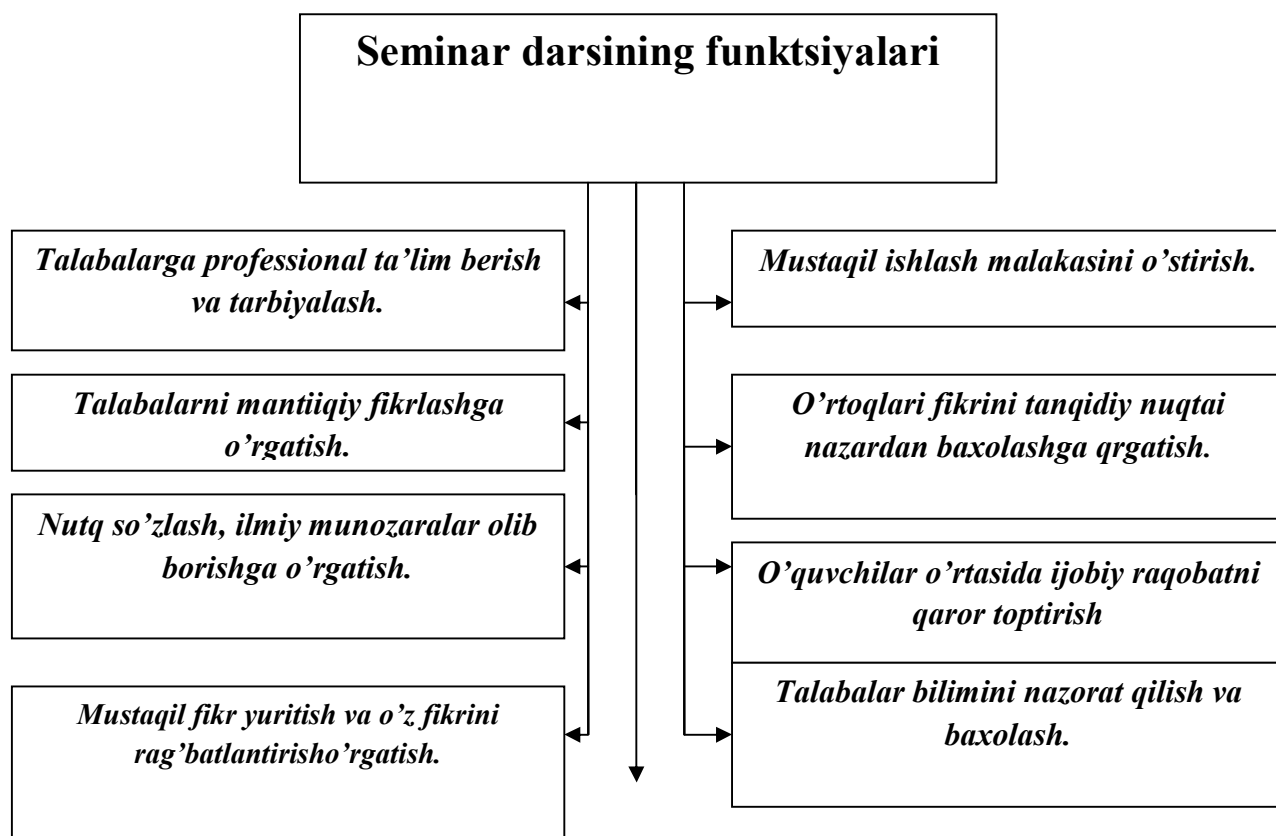
Manba: Rasm mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan.

Seminar darslarida mavzu urganilgunga kadar O'qituvchi O'quvchilar uchun savol va topshiriklar tuzib chikadi. Kirish mashg'ulotida u O'quvchilarni materialning mazmuni, kilinadigan ishning xarakteri bilan kiskacha tanishtiradi, ularga xar kaysi seminar uchun topshirik beradi va tayyorlanishi uchun adabiyot ko'rsatadi. Bir xil vazifalar xamma uchun umumiy buladi, boshka vazifalar ayrim O'quvchilarga yoki 3 – 4 kishidan tuzilgan guruhga beriladi. Bunda xamma O'quvchilar seminar uchun dasturdagi majburiy materiallar minimumini ishlab chikishlari kerak.

Seminarlarga 2 – 3 xafta tayyorgarlik kuriladi. O'quvchilar adabiyotni urganadilar, material yigadilar, xar xil kuzatishlar utkazadilar, uz axboratlari yuzasidan tezislar tuzadilar.

Seminarlar ukish vaktida utkaziladi. Bunday mashg'ulotlar mikdori mavzuning mazmuniga va uni urganish ajratilgan vaktga boglik. O'quvchilar mashg'ulotlarda axborot beradilar; ularga turli xil namoyish etiladigan narsalarni ilova kiladilar. Masalani muxokama kilishda xamma O'quvchilar ishtirok etishadi. Seminarga puxta tayyorlanish uchun O'qituvchi ayni bir vazifani xammaga yoki bir necha O'quvchiga berishi mumkin.

Seminar mashg'uloti bir qancha funktsiyalarni bajaradi. Bu funktsiyalarga quyidagilarni kiritish mumkin.

Manba: Rasm mualliflar tomonidan ishlab chiqilgan.

seminar va amaliy – tajriba ishlar shaklidagi mashg'ulotlar

Seminar mashg'ulotlari O'quvchilarning mavzudagi muxim masalalarni chukur urganish yuzasidan mustakil ishlashini, keyinchalik ularni jamoa bulib muxokama kilishini tashkil etish shaklidir.

Mavzu urganilgunga kadar O'qituvchi O'quvchilar uchun savol va topshiriklar tuzib chikadi. Kirish mashg'ulotida u O'quvchilarni materialning mazmuni, kilinadigan ishning xarakteri bilan kiskacha tanishtiradi, ularga xar kaysi seminar uchun topshirik beradi va tayyorlanishi uchun adabiyot ko'rsatadi. Bir xil vazifalar xamma uchun umumiy buladi, boshka vazifalar ayrim O'quvchilarga yoki 3 – 4 kishidan tuzilgan guruhga beriladi. Bunda xamma O'quvchilar seminar uchun dasturdagi majburiy materiallar minimumini ishlab chikishlari kerak.

Seminarlarga 2 – 3 xafta tayyorgarlik kuriladi. O'quvchilar adabiyotni urganadilar, material yigadilar, xar xil kuzatishlar utkazadilar, uz axboratlari yuzasidan tezislar tuzadilar.

Seminarlar ukish vaktida utkaziladi. Bunday mashgulotlar mikdori mavzuning mazmuniga va uni urganish ajratilgan vaktga boglik. O'quvchilar mashgulotlarda axborot beradilar; ularga turli xil namoyish etiladigan narsalarni ilova kiladilar. Masalani muxokama kilishda xamma O'quvchilar ishtirok etishadi. Seminarga puxta tayyorlanish uchun O'qituvchi ayni bir vazifani xammaga yoki bir necha O'quvchiga berishi, ma'ruzachini esa mashgulot boshlanishida tayinlashi mumkin.

Seminar mashguloti O'qituvchi raxbarligida utkaziladi, u O'quvchilar ishini yunaltirib turadi, mavzu savollari muxokamasini yakunlaydi, zarur kushimcha, tuzatishlar kiritadi, materialni sistemaga soladi. Ma'ruza kilgan, muxokamada katnashgan O'quvchilarga baxo kuyiladi.

Bu usulning afzalligi O'quvchilar e'tiborini darsga jalb etish bilan ularning kizikishini orttirish, uz ustida mustakil ishlashga, fikrlashga urgatish, darsni faollashtirish va O'quvchilar kobiliyatini ustirishdir.

Amaliy tajriba mashgulotlari sinf – dars tizimi shaklida olib borilmaydigan mashgulot turi bulib, u maxsus jixozlangan xona yoki aloxida ajratilgan tajriba uchastkasida, shuningdek, bevosita ta'lim ishiga alokador ma'lum ob'ektni kuzatish, urganish yuli bilan olib boriladigan mashgulotdir.

Ta'limning bunday mashgulotlarini tashkil kilish ikki xil yul bilan olib boriladi:

1. Amaliy tajriba mashgulotlari.

2. Ekskursiyalar.

1. Amaliy tajriba mashgulotlari. V – IX sinflarda utiladigan amaliy tajriba mashgulotlari asosan maktab ustaxonasi va O'quv–tajriba er uchastkalarida olib boriladi.

Amaliy tajriba mashgulotlari xam uz xarakteriga kura ikki turga ega:

1. Maktab ustaxonasida olib boriladigan mashgulotlar.

2. Maktab tajriba er uchastkasida olib boriladigan tajriba mashgulotlari.

Amaliy tajriba mashgulotlarining sinf – dars shaklidagi mashgulotdan farki shundaki, bu mashgulot turida xar kaysi O'quvchini uziga xos ishlatish, kunikma va malakalar bilan kurollantirish nazarda tutiladi. Bu mashgulotlar asosiy ish turi bilan birga O'quvchilarni material, asbob – uskuna bilan ta'minlash, yigishtirib olish, ish urnini toza tutish kabi tashkiliy masalalarni xam uz ichiga oladi.

V – IX sinflarda amaliy mashgulotlarni olib borishda kuyidagilarga rioya kilinadi.

O'qituvchi dastlab mashgulotning mazmunini tushuntiradi, dastlabki ish namunasidan uzi ishlab ko'rsatadi. O'quvchilarga materiallar va asboblarni tarkatadi. Yakkama – yakka va yoppasiga ish jarayonini boshlaydi, yullanmalar beradi, bajarilagn ishlarni yigishtiradi. Mashgulotni yakunlaydi, ish urnini kayta tartibga keltiradi.

Maktab tajriba er uchastkasidagi tajriba mashgulotlari V – IX sinflarda O'quv fanlari, ayniksa botaniqa, zoologiya fanlari bilan boglik xolda olib boriladi. Uning asosiy mazmuni usimlik va xayvonot xayoti, ularning yashash va rivojlanishlarini chukurrok urganish va uzlashtirish, turli mavzullarda tajribalar utkazish, shuningdek, qishloq ho'jaligi ishlab chikarishining oddiy mexnat

kurollaridan foydalanib, amaliy mehnat kila olish, kunikma va malakalari xosil qilishni uz ichiga oladi.

Amaliy mashg'ulotlarning nazariy asoslari sinfda utilib, mashg'ulotning tashkil kilinishiga oid yul – yurik va kurgazmalar er uchastkasida yoki mashg'ulotning mazmuniga oid joyda beriladi.

V – IX sinf O'quvchilarining ijtimoiy – foydali mehnatlari jamoa ho'jaliklarida, paxta maydonida, bogdorchilik va chorvachilik sohasida olib boriladi, brigada asosida amalga oshiriladi. Ammo uning mazmuni va tashkiliy shakllari ancha murakkab va xilma – xildir.

Kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish metodi

Iqtisodiy fanlarni o'qitishda muvaffaqiyatli ravishda qo'llanilayotgan metodlardan biri talabalar guruhlarini juftlik yoki kichik guruhlarga bo'lib dars o'tishdir. Bu uslubda asosiy mas'uliyat talabalar zimmasiga yuklanadi, ular faolligini oshirishga qaratiladi.

Ilg'or mamlakatlar, shuningdek mamlakatimiz pedagog-larining tajribasi kichik guruhlar¹¹ tufayli ta'lim oluvchilar o'rtasida ancha mustahkam munosabat o'rnatilishini ko'rsatadi.

Kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish:

- o'quvchi-talabalarni hamkorlikda ishlashga, bilish jarayonini faollashtirishga, ularda kommunikabellik, kirishimlilik, boshqalarni fikrini eshitishni o'rgatadi;
- berilgan topshiriqni birgalikda bajarish jarayoni-da o'rtoqlari tomonidan bildirilgan fikrlarni muhokama qilishga moyillik paydo bo'ladi;
- savollarni aniq shakllantirishni, beradigan javob-larni asoslab berishni o'rganadilar;
- ta'lim oluvchining potentsial imkoniyatlarini ro'yob-ga chiqarishga yordam beradi. Bilmaganlarini so'rab o'rga-nish imkoniyati yaratiladi. Ta'lim oluvchilar bilimini o'zaro hamkorlikda boyishini ta'minlaydi;
- tortinchoq talabalar o'z bilimlari, mahoratlarini namoyon qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar;
- qobiliyatli, iqtidorli o'quvchi-talabalar o'z qobili-yatlarini namoyish qilish, boshqalarga yordam berish, ularga o'rgatishlari va ulardan ham nimanidir o'rganishlari mumkin;
- kichik guruhlarda ishlash har bir o'quvchi-talabaga o'zini guruhning bir bo'lagi sifatida his qilish, bir-birlarining muvaffaqiyatlarini ko'rsatishga o'rganadilar.

Kichik guruhlarga bo'lib dars o'tish samarali bo'lishi uchun quyidagi qoidalarga amal qilish zarur:

1. Dars materialani o'zlashtirish jarayonida talabalar jamoa bo'lib ishlashi kerak.

11

2. Har bir guruhda albatta a'lochilar bo'lishi, kichik guruh tarkibi aralash bo'lgani (qizlar, yigitlar) ma'qul.

3. Butun guruh va alohida talabani taqdirlash tizimi ko'zda tutilgan bo'lishi lozim.

Tadqiqotlar yana shuni ko'rsatadiki, o'quvchi, talabalarni kichik guruhlariga bo'lib dars o'tishni tashkil etishning o'zi etarli emas ekan. Kutilgan natijaga erishish uchun yana ikki komponent: **guruhni** rag'batlantirish va **shaxsan** mas'uliyatni his qilish mexanizmi va uni rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish kerak ekan. Agarda guruh miqyosida rag'batlantirish etarli bo'lmasa, guruh a'zolari o'z o'rtoq-lari o'tilayotgan darsni o'zlashtirishiga uncha ahamiyat bermay qo'yadi.

Guruhlarni kichik guruhlariga bo'lishni qanday qoidalar yoki tamoyillar asosida amalga oshirish lozim, guruhlar qanday tuzilganda yuqori samara beradi degan savolga aniq javob, universal qoida yo'q. Guruhlarni kichik guruhlariga bo'lishda:

a) qo'yilgan ta'lim maqsadlari, shakli, natijasi;

b) beriladigan topshiriq, texnologik xarita bo'yicha

qo'llashni mo'ljallagan ta'lim metodi va usullarini hisobga olishimiz kerak.

O'quvchi-talabalarni kichik guruhlariga bo'lishda tasodifiy belgidan foydalanishimiz mumkin:

- auditoriyada joylashganliklariga qarab bo'lib chiqish mumkin.

O'qishdagi natijalariga ko'ra:

- baravarlashtirish guruhi sifatida tashkil qilinganda, kichik guruhlariga turla darajada o'qiydigan talabalar birlashtiriladi.

- qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish guruhi tarzida tashkil qilinganda, iqtidorli talabalar, o'qish darajasi nisbatan pastroq guruhlariga ajratiladi.

Bajariladigan topshiriqqa ko'ra juftlikni, 4-5 kishidan iborat yoki undan ko'p o'quvchi-talabalardan tashkil topgan guruhlariga bo'lish mumkin.

Kichik guruhlarni faoliyat ko'rsatishi vaqti, bir top-shiriqni bajarguncha amal qiladigan guruhlar, bir necha mashg'ulot mobaynida birgalikda ishlaydigan guruhlar, tarkibi o'zgarib turuvchi guruhlar tarzida tashkil etish mumkin.

Kichik guruh a'zolarining majburiyatlari:

Kichik guruhning xar bir a'zosi:

- o'rtoqlarining fikrini diqqat bilan eshitishi;
- guruh ishida faol qatnashishi va hamkorlikda ishlashdan bo'yin tortmasligi kerak;
- zarurat bo'lganda yordam so'rashi;
- undan yordam so'rashganda, boshqalarga o'z yordamini berishi;
- guruh ishining natijalarini baholashda ishtirok etishi;
- o'zining rolini yaxshi tushunishi va bajarishi;
- topshiriqni bajarishda, aniq vazifalarini bilishi kerak.

Har bir kichik guruhning etakchisi tayinlangani ma'qul.

Ularni passiv, o'z fikrini aytmaydigan yoki yaxshi o'zlashtiradigan, faol talabalardan tanlash mumkin. Etakchi turli funktsiyarni bajarishi mumkin, kichik guruh a'zolarining topshiriqni bajarishini nazorat qilishi lozim.

Etakchilar guruhning har bir a'zosini individual hissasini, rolini ko'rsatib berishlari kerak. Iloji boricha barcha o'quvchi – talabalarni etakchi rolida sinab ko'rgan ma'qul.

Kichik guruhlariga bo'linib dars o'tish uslubining bir necha modellari – variantlari mavjud. Ular komandalarning o'quv materialini o'zlashtirish natijasini yaxshilashga qaratiladi. Bunda o'qituvchi biron-bir material yoki o'tilgan darsni qisqacha tushuntirib, talabalarga topshiriq beradi. Topshiriq masala, mashq, savolga javob va boshqa shakllardagi nazorat ishi bo'lishi mumkin. Topshiriq komandalar ichida muhokama qilinadi. Keyin o'rganilgan mavzu bo'yicha har bir komanda a'zosi individual tarzda nazorat ishi yozadi. Har bir talabaning ballari jamlanib, umumiy komandaning bali chiqariladi. U shaxsiy va komanda to'plagan ball bilan taqqoslanadi. Komandalarning olgan o'rinlari aniqlanib, to'plangan balga ko'ra rag'batlantiriladi.

Ikkinchi modelda musobaqa (tanlov) o'tkaziladi. Bunda komanda a'zolar boshqa komanda a'zolari bilan musobaqalashib ochkolar to'plashadi.

Uchinchi model, mozaika modeli deb ham ataladi. Bu model ko'proq katta guruh, aytaylik, 25-30 tadan talaba bor guruhlarda qo'llangani ma'qul. Guruhdagi talabalar soni bo'yicha o'qituvchi har bir komandaga 5 yoki 6 tadan talabani jalb qiladi. Har bir komanda tarkibidagi talaba soniga qarab, 5-6 savol yoki qismdan iborat materialni o'rganish uchun topshiriq beriladi. Har bir komandadan bir kishi bitta qismni yoki savolni o'rganadi.

Turli komandalardan shu qism yoki savolni olgan talabalar birga yig'ilib, o'quv topshirig'ini muhokama qiladilar. Bu guruhlarini ekspert guruhlar deb ataladi. Asosiy guruhlarini alfavitdagi harflar bilan talabalarni raqamlar bilan belgilaymiz.

Aytaylik, guruh 30 ta talabadan iborat. O'qituvchi ularni 6 tadan 5 ta guruhga (A, B, V, G, D) bo'ladi. Birinchi guruh A, undagi talabalar A1, A2, A3, A4, A5, A6, ikkinchi guruh B, undagi talabalar B1, B2, B3, B4, B5, B6 va hokazo tarzida bo'linadi. Har bir talaba o'zining raqami bo'yicha asosiy komandasidan, ya'ni harf bo'yicha o'quv materialining ma'lum qismini yoki savolni o'rganish bo'yicha topshiriq oladi. So'ngra mutaxassislar guruhida

(raqamlar bo'yicha) barcha 1 yoki 2 va hokazo raqamlar asosida yangi guruh tashkil bo'ladi. YA'ni mutaxassislar komandasi A1, B1, V1, G1, D1, ikkinchi komanda A2, B2, V2, G2, D2 va hokazo tarzida yangi komanda xosil bo'ladi. Har bir asosiy komandadan bir hil raqamdagi, lekin har hil komanda a'zolari to'planib, o'zlariga berilgan savol, topshiriqni muhokama qiladilar. So'ngra har kim ekspertlar guruhidan o'zining asosiy guruhiga qaytadi.

Guruhning har bir qatnashchisi ekspertlar guruhida o'zi o'rgangan masalani gapirib beradi. Guruhning har bir qatnashchisi diqqat bilan o'rtoqlarining fikrini eshi-tishga xarakat qiladi. Chunki berilgan topshiriqni bajarishning yagona yo'li o'rtoqlarining fikrini diqqat bilan tinglab, tahlil qilib, so'ngra gapirib berishdir. Undan tashqari, har bir talabada o'z topshirig'ini mufassal bajarish uchun stimul

mavjud. Sababi, u berilgan savol, topshiriqni o'rtoqlari qay darajada o'zlashtirishlariga mas'ul.

Kichik guruhlarga bo'lib dars o'tishdagi to'rtinchi model avvalgi modellardan birmuncha farqlanadi. Bu modelda

kichik guruhdagi har bir talaba berilgan topshiriqni avval alohida o'zi bajarib, fikrini seminar daftariga yozadi. So'ngra guruh birgalikda hammaning fikrini o'rganib chi-qadi. Kichik guruh nomidan yagona javob tayyorlanadi, dars-da barcha guruhlarning javoblari eshitiladi va guruhni erishgan natijasi baholanadi.

Kichik guruhlarga bo'lib dars o'tishni tashkil etish va uning asosiy fazalari

Kichik guruhlarda talabalar o'rtasida fikr almashuv, tahlil qilish imkoniyati keng. Har bir talabaning fikri o'rtoqlari tomonidan tahlil qilinadi. Bunda har bir tala-ba, albatta o'z fikrini asoslashga, hikoya qilishga harakat qiladi. Munozara jarayonida har bir talaba o'z xatosini tushunadi yoki haqligini sinab ko'radi, hamkorlikda muam-moni echishga o'rganadi.

Guruhni juftlik yoki kichik guruhlarga bo'lib ishlash maqsadga muvofiq, qachonki:

- ❖ axborot bilan almashuv;
- ❖ g'oya va fikrlarni yig'ish va o'rtoqlashish;
- ❖ qiyin echiladigan muammo va variantlarni tahlil qilish;
- ❖ murakkab masalani echish va hulosasi chiqarish zarur bo'lganda.

Guruhda ishlash individual ishlashga qaraganda yaxshi natija beradi. Sababi:

- ❖ axborot diapazoni keng, chunki har bir talaba ma'lum axborotga ega;
- ❖ hamkorlik natijasida passiv talabalarning ham faolligi ortishi mumkin;
- ❖ ko'pgina taklif, fikrlar o'zaro tanqid natijasida saralanadi.

Guruh bilan ishlashning maqsadi talabalarning bilimni oshirishdir. Uslubni qo'llash natijasida talabalar tomonidan:

- birgalikda ishlash shakllanadi;
- nutq so'zlash va o'z fikrini asoslab berishga, himoyalashga o'rganadi;
- mustaqil fikrlash va muammolarni echishga ishtiyoq shakllanadi;
- o'rganishga, ishlashga ko'nikma hosil bo'ladi.

Kichik guruhlarga bo'lib o'tilgan darsda o'qituvchi yagona axborot beruvchi, taqriz qiluvchi, baholovchi shaxs sifatida markazda turmaydi. U mavzuni o'rgatuvchidan darsni tay-yorlovchi va tashkil etuvchiga aylanadi.

Kichik guruhlarda berilgan topshiriq bo'yicha mavzuni intensiv o'rganishga to'g'ri keladi. Qo'shimcha adabiyotlar bilan ishlash, ularni chuqur o'zlashtirishga harakat qilish natijasida olingan bilimni uzoq muddat yodda qolishiga erishiladi.

Juftlik yoki kichik guruhlarga bo'lib dars o'tishning muvaffaqiyatli bo'lishi ko'p jihatdan unga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazishga bog'liq.

Kichik guruhlarda ishlash faqat qo'yilgan topshiriqni emas, balki uning natijasini muhokama qilishni xam o'z ichiga oladi. Bunda doskadan, texnik vositalardan foydalanish mumkin.

Kichik guruhda ishlashning ahamiyatli jihati kichik guruh, oxir – oqibat umuman butun guruhning ishini unumli bo'lishini ta'minlashdir. Buning uchun o'qituvchi avvaldan hamma dars jarayonini rejalashtirishi kerak.

1. Tayyorgarlik ko'rish :

- ❖ maqsad qo'yish ;
- ❖ material tanlash ;
- ❖ kichik guruhlarga topshiriqni chushuntirish ;
- ❖ zarur materiallar bilan ta'minlash ;
- ❖ qo'yilayotgan topshiriqni, masalani o'qituvchining o'zi echishi zarurligi.

2. Axborot bilan ta'minlash :

- ❖ kichik guruhlar qanday topshiriq oladilar, uni bajarishga qancha vaqt ajratiladi ;
- ❖ qanday qoidalarga rioya qilish kerak kabilar e'lon qilinadi.

3. Topshiriq ustida ishlash :

- ❖ kichik guruh topshiriqni olgach , vazifalarni bo'lishib olishi mumkin ;
- ❖ kichik guruhlar o'zining topshirig'ini bajaradi ;
- ❖ kichik guruhdan bitta talaba (dokladchi) erishgan natijani qisqacha doklad qiladi;

O'qituvchining roli:

- ❖ qaror qabul qiladi;
- ❖ darsni tashkil qiladi va boshlaydi;
- ❖ nazorat qiladi va zarur bo'lganda aralashadi;
- ❖ taxlil qiladi va baholaydi.

Bu metodni qanday qo'llanishini yuqorida kichik guruhlariga bo'lib dars o'tishning kooperativ metodi xaqida to'xtalganimizda, qo'llashning asosiy qoidalarini ko'rib o'tdik.

Kooperativ metodning darslik, maqola yoki boshqa matn bilan ishlashga qaratilgan bir usuli « Bumerang »¹² deb nomlanadi.

Bu metod o'quvchi-talabalarning dars jarayonida, darsdan tashqari turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash , o'rganilgan materialni yodda saqlab qolish, so'zlab bera olish, o'z fikrini erkin bayon qilishni o'rganishga, dars davomida ularni bilimni baholashga qaratilgan. Metodni qo'llashdan maqsad o'quvchi-talabalarga tarqatilgan materialni yakka va guruh bo'lib o'zlashtirish, suhbat , munozara orqali uning mazmunini tushunishla-riga erishishdan iborat.

« Bumerang » metodi kooperativ o'qitish metodi bo'lib, kichik guruhlar bilan dars o'tishga o'xshash bo'ladi. Bunda dars jarayonida talabalarga o'rganishi lozim bo'lgan matn bilan ishlash topshiriladi. Bunda dastlab umumiy mavzu matni kichik guruhlarining soniga ko'ra bo'linib, kichik guruhning barcha a'zolariga bir hil matn tarqatiladi.

Agar guruhni 5ta kichik guruhga bo'lgan bo'lsak, u holda 5ta kichik guruh umumiy mavzu bo'yicha 5 hil matnga, har bir o'quvchi-talaba o'z kichik guruhiga tushgan matnga ega bo'ladi. Talabalar faoliyati yuqorida kooperativ kichik guruhlariga bo'linib ishlashni ko'rib chiqqanimizdek, tashkil qilinadi.

Kichik guruh faoliyatining yana bir turi « Zig-zag » usuli deb ham yuritiladi. Bunda yuqoridagidek dastlab, kichik guruhning barcha a'zolariga bir hil matn berib emas, balki guruhga ajratilgan matnni mavzuni o'rganish uchun kichik guruhlar faoliyatini tashkil qilishning ikkinchi bosqichida, har bir guruh a'zolari o'rtasida ham taqsimlash orqali amalga oshiriladi. Masalan, bir tala-baga matnning birinchi yoki va ikkinchi beti, ikkinchisiga 3-4-beti va hokazo tarqatiladi. Kichik guruh a'zolari o'zlariga tekkan matn bo'yicha ekspert guruhi hisoblanadi.

Ekspert kichik guruhlar materialni o'rganadilar, taqdimot tayyorlaydilar. Ekspert guruhlar – bu kichik guruhlarda bir hil topshiriq olgan talabalar bo'lib, yani o'rganilishi kerak bo'lgan kitob betlari birinchi guruhdagi talaba bilan ikkinchi

Qisqacha hulos

Bir soatlik darsga mo'ljallangan dastur materialining mazmunini bayon qilish, didaktik maqsad va talablarga muvofiq ravishda tashkil qilingan mashg'ulot turi-dars tipi deb yuritiladi.

Ta'lim tizimida eng ko'p qo'llaniladigan dars tiplari quyidagilardir:

1. Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.
2. O'tilgan materiallarni mustahkamlash darsi.
3. Talabalarning bilim, malaka va ko'nikmalarini tekshirish darsi.
4. Takroriy umumlashtiruvchi va kirish darslari.

Aralash dars tipi.

Darslarni tashkil etish shakllari quyidagilardan iborat:

1. Sinf-dars shaklidagi mashg'ulotlar.
2. Seminar va amliy tajriba shaklida olib borilayotgan mashg'ulotlar.
3. Amaliy va tajriba ishlar shaklida olib boriladigan mashg'ulotlar.

Ta'lim jarayonida ta'lim vositalaridan foydalaniladi. Ta'lim vositalari – ta'lim maqsadini amalga oshirish yo'lida xizmat qilayotgan metodlarni muvaffaqiyatli chiqishida ishlatiladigan o'quv asboblari.

Demak o'quv jarayonini tashkil etishda davrning shakli, mavzu xarakteridan kelib chiqqan holda eng qulay o'qitish metodi va zarur bo'lgan ta'lim vositalari tanlab olinadi. Shaki, metod va vositalarni to'g'ri tanlanishi darsning yuqori saviyada borilishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

7-MAVZU: O'QUV JARAYONINI OPTIMALLASHTIRISH. O'QITUVCHNING INNOVATSION FAOLIYATI

1. O'quv jarayonini optimallashtirish tushunchasi.
2. O'rta maxsus o'quv muassasasi o'qituvchisining innovatsion faoliyati.

Pedagoglik kasbi o'z mohiyatiga ko'ra o'ta individualdir. Xar bir pedagogning muxim xayotiy urni uz ishining ustasi bulishdir. Master (usta) juda ilg'or, bilimdon, yoki uz ishini mohirlik bilan bajaruvchi deb ifodalanadi. pedagog maxorati uning faoliyatida kurinadi. Pedagog avvalo pedagogik jarayonning konuniyatlari va mexanizmlarini yashxi egallagan bulishi lozim. Shu ma'noda pedagogning umumlashgan malakalari. uning pedagogik texnikasi katta ahamiyatga molik buladi. Maxorat-bu aloxida kudrat. YUkuri va kichik darajada usta bulish mumkin emas. Maxoratga erishish xam, erishmaslik xam mumkin. Xakikiy usta mexnat faoliyati chogidagina guzaldir.

Pedagogik maxoratga etishish pedagogning muayyan shaxsiy sifatleri bilan amalga oshadi.

Pedagogik maxorat yuksak darajada pedagogik faoliyatning tarakkiy etishini, pedagogik texnikani egallashni. shuningdek, pedagog shaxsi, uning tajribasi, fukarolik va kasbiy mavkeini ifodalaydi.

“Pedagogik maxorat” bir kategoriya sifatida uzining ilmiy asoslariga ega. 1987-1997 yillardagi ilmiy yondashuvlar bu favkulotda xodisaga nisbatan kuyidagicha hulosa kilishga imkon berdi:

Pedagogik maxorat kasbiy faoliyatdagi individuallikning yorkin kurinishi sifatida tushuniladi.

Pedagogik maxorat kategoriyasi kasbiy faoliyat nuktai nazaridan kishining individualligini xarakterlaydi.

Xozirgi tadjikotlarda pedagogik maxoratning uziga xosligi kuyidagi kategoriyalarda jamlanadi:

- Pedagogik maxorat;
- Pedagogik ijod;
- Novatorlik;
- Kasbiy bilimdonlik;
- Faoliyat uslubi;
- Innovatsion faoliyat;
- Pedagogik texnologiya;
- Maxorat.

O'quv tarbiya ishlari jarayonida eng yuksak natijalarga erishib faoliyatning yuksak darajada baholanishi va hamma tomondan tan olinishini istamaydigan pedagogtopilmasa kerak. Bunga erishishni anna shu xil orzuning ushalishini pedagogik mahorat deymiz. Xo'sh pedagogik mahorat nima? Uning mohiyati nimadan iborat? Unga qanday erishsa bo'ladi? Hozirgi zamon Kasbiy pedagogika va psixologiya sohasidagi maktablarda «Pedagogik mahorat» tushunchasi turlicha izohlarga duch kelamiz. Bu tushunchaning mohiyatini bir muncha to'laroq Aniqroq ta'rifini «Pedagogik entsiklopediya»da berilgan deyish

mumkin. Bizningcha, boshqalarga nisbatan bu ta'rif pedagogik mahorat mazmunini va mohiyatini bir muncha to'g'ri yoritadi. «Tarbiya va o'qitish yuqori darajaga erishishi va uni doimo takomillashtirib borish imkoniyatini ta'minlovchi san'at bo'lib, talabaga mehr qo'ygan va o'z kasbini sevgan har bir pedagogning qiladigan ishi.

O'z ishinin mohir ustasi bo'lgan pedagog – bu yuksak darajada madaniyatli, o'z fanini chuqur biladigan, fanning yoki san'atning tegishli sohalarini yaxshi tahlil eta oladigan, tarbiyalash va o'qitish uslubiyotini mukammal egallagan mutaxassisdir.»

Bu ta'rifni yaxshi tushunib, uning uning ma'no mohiyatini tahlil etadigan bo'lsak, Ushbu ta'rifda pedagogik mahorat tushunchasi mazmunga kiradigan quyidagi masalalarni ajratish mumkin bo'ladi:

1. umumiy madaniyatning yuqori darajasi va bilimdonlik va aql-zakovatning yuksak ko'rsatgichi;
2. o'zining o'qitayotgan faniga doir keng va chuqur bilim sohibi;
3. Kasbiy pedagogika, umumiy va pedagogik psixologiya kabi fanlar sohasidagi bilimlar bilan qurollanganlik, ularda o'qitish va tarbiyalash ishlari tajribasida erkin va ustalik bilan foydalana bilish;
4. o'quv-tarbiya ishlari metodikasini mukammal egallanganlik.

Pedagogik mahoratning mazmunida quyidagi o'zaro bog'lik bo'lgan asosiy qisimlarni ajratish mumkin:

1. pedagogik insonparvarlik yo'nalishi;
2. ixtisos mutaxassislikka doir bilimlar;
3. pedagogik qobiliyat;
4. pedagogik texnika (ko'nikma-iqtidor).

Pedagoglik dunyodagi eng qadimgi kasblardan biridir. Uning ijtimoy ahamiyati hech qachon kamaymaydi, so'nmaydi. Pedagoglik kasbi bir qator muhim talablarga javob berishi kerak.

Hozirgi davrda, biz mustaqil o'zbekistonda ko'rayotgan demokratik huquqiy davlatda faoliyat ko'rsatadigan pedagogqanday bo'lishi kerak? Hozirgi zamon pedagogsining shaxsi uchun eng muhim asoa – bu insonparvarlik yo'nalishidir. Pedagogjuda yuksak darajada umumiy madaniyatga ega odam. U juda ko'p narsani bilishi kerak, hozirgi zamonda o'zi o'qiyotgan fan sohasidagi yutuqlardan, yangiliklardan xabardor bo'lishi kerak, o'z o'quvchilarini har kuni o'qishga o'rgatib borishi uchun o'zi muntazam o'qib o'rganib, o'z bilimini to'ldirib, chuqurlashtirib borishi kerak.

Demak, pedagog pedagogik mahoratning asosi o'z ustida ishlab borishi – mustaqil o'qishdir.

Fan va madaniyat rivojlanishi ta'lim-tarbiya ishlarining qay yo'sinda olib borilishidan kelib chiqadi. Bu falsafiy aqida davlat ahamiyatiga ega bo'lgan ijtimoiy qonuniyat hisoblanadi. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin ta'lim-tarbiya sohasida, milliy axloq-odobni qayta tiklash borasida, milliy urf-odatlar, turli-tuman an'analarni joyga qo'yish, milliy qadriyatlarni yanada rivojlantirish xususida juda keskin va buyuk burulishlar bo'lgani barchaga ayondir. Davlatning buyuk kelajagi, albatta yoshlarni chuqur bilimli va pokiza odob-axloqli

qalb ekanini yoddan chiqarmaslik lozim. Bu kata muammoda mahoratli, bilimli pedagoglarni o'zni muhim va pedagogik mahorat fanining roli ulkan. «Pedagogik mahorat» fanining predmeti – pedagogning mahorati, «Pedagogik mahorat» maqsadi – mahoratli pedagogni tarbiyalash.

Pedagogik mahorat fanining vazifalari: tarbiyaning mohiyatini va shaxsni har tomonlama taraqqiyot ettirishda tarbiyaning rolini ochib beradi, tarbi

yaning maqsada, mazmuni, usullari, uni tashkil etishdagi shakllari o'rtasidagi bog'lanishlarni ko'rsatadi: shuningdek pedagogik mahora fani o'z taraqqiyoti davomida ta'lim-tarbiya sohasidagi tajribalarni umumlashtiradi, tarbiyaning kelgusidagi rivojlanish istiqbollari yo'llarini yoritib beradi, tarbiyaviy ishlarning shakllarini ko'rsatib beradi. Pedagogning pedagogik mahorati shunday bir malakalar yig'indisidirki, u pedagoga tarbiyalanuvchilar ko'rib va eshitib turgan narsalar orqali o'z fikrlarini etkazish imkonini beradi.

O'qituvchining innovatsion faoliyati tarkibi

- Nutq malakalari
- Tushunarli ta'sirchan fikr va his-tuyg'ularni so'zda aniq ifodalash
- Mimika va pantomimika
- Ma'noli qarash
- Hissiy psixik holat
- Kayfiyat yoki istehzoli tabassum
- Savodli gapirish
- Aniq imo-ishora
- Rag'batlantiruvchi munosabat
- Ijodiy jiddiylilik.

2. Pedagogik texnika va uning komponentlari, tarkibiy qismlari

Pedagogik texnika pedagogga O'quv faoliyatida xam zarur bulgan umumiy pedagogik malakalar majmuidan tashkil topadi. Avvalo, pedagogik -texnikaning tarkibiy qismi sifatida pedagogning nutq madaniyatini, ya'ni savodli gapirish, uz nutkini chiroyli va tushunarli, ta'sirchan kilib bayon etish, uz fikr va xis-tuygularini suzda aniq ifodalash malakalarini aytib utish mumkin.

Pedagogik texnikaning bosh tarkibiy qismi pedagogning mimik va pantomimik ifodaligidir. Aniq imo-ishora, ma'noli qarash, rag'batlantiruvchi yoki istehzoli tabassum pedagogik ta'sir ko'rsatishda kup so'zli tushuntirish yoki e'tiroz bildirishga qaraganda ancha samarali muomila vositalari xisoblanadi. Pedagogik uzaro ta'sir ko'rsatishda pedagogning uz xissey psixik xolatini boshkarish, uzida eng kulay xissey (ijodiy) jiddiilik darajasini va umidbaxshlik, xayrixoxlik kayfiyatini saklash uzining xissey dam olishini tashkil etish maxoratida muxim rol' uynaydi. Bu maxorat pedagogning kasbiy jihatdan uz-uzini nazorat kilishini ta'minlaydi. Kup yillar davomida soglom asab tizimini saklab kolish, asabii buzilishlardan, xissey va akliy zerikishdan uzini tiyishga yordam beradi.

Shunday kilib, pedagogning pedagogik texnikasi - bu shunday bir malakalar yigindisidirki, u tarbiyalanuvchilar kurib va eshitib turgan narsalar orkali ularga uz fikrlari va kalbini etkazish imkonini beradi. Talabalar bilan bevosita muomila kilishda pedagogning xuddi ana shu malakalari yoki ularning yukligi uning xulk

atvorida namoyon buladi. Tarbiyachi, pedagog xar bir ishni tashkil etishni, yurishni, xazillashishni, kuvnok, jaxldor bulishini bilish lozim. U uzini shunday tutishi kerakki, uning xar bir xarakati tarbiyalanuvchilarga namuna bulsin. Pedagogik texnika pedagog malakalarining shunday yigindisidirki, u pedagogning eng yaxshi ijodiy xulk atvoriga, boshkacha kilib aytganda, xar kanday pedagogik vaziyatda tarbiyalanuvchilarda samarali ta'sir ko'rsatishga yordam beradi. Mukammal pedagogik texnika pedagogning vakti va kunlarini ijodiy ish uchun bushatib beradi. Pedagogik uzaro ta'sir ko'rsatish jarayonida talabalar bilan muomila kilishda zarur suzni topish yoki muvaffakiyatli chikmagan gan oxangini tushuntirishga uz fikrini chalgitmaslik imkonini beradi. Pedagogik texnikani egallab olgan pedagog ovozi burilgandan yoki uzining ish bilan boglik bulmagan kandaydir kechinmalarini unutishni bilmaslikdan azoblanib yurmaydi. Demak, pedagogik texnikani egallash pedagogning uz kasb maxoratidan kanoatlantirish darajasini usishiga olib kelishi mumkin. Pedagogik texnikaning xamma uchun umumin bulgan malakalarini tadbik etish soxasini pedagogning talabalar bilan bevosita muomilasini karab utamiz. Rivojlangan pedagogik texnika pedagogga talabalar bilan muomila kilganda zarur. Suz, gan, oxang, karash, imo-ishorani tez va aniq topish, eng utkir va kutilmagan vaziyatlarda osoyishtalikni va aniq fikr yuritish, taxlil kilish kobiliyatini saklab kolish imkonini beradi. Bundan tashkari xakikiy pedagog ta'sir ko'rsatishda pedagogning pedagogik texnika soxasidagi barcha malakalari bir vaktda namoyon buladi. Nutk, imo-ishora, mimika, xarakat bilan birga sodir buladi. Uzliksiz uzini tuta bilish; ta'sirchan vositalarga berilmaslik imkonini beradi. Individual pedagogik texnika pedagogning yoshi, mijozi, fe'l atvori, sixat-salomatligi, anatomik, fiziologik hususiyatlariga ancha boglik buladi. Pedagogik texnikaning shakllanishi shaxsning sifatlariga xam ta'sir ko'rsatadi. CHunonchi, nutkni ifodali, sof, savodli bulishi ustida ishlash, fikrlashning ravon bulishiga ta'sir kiladi. Psixik faoliyatni mustakil tartibga solish usullarini egallash, fe'l atvor bilan bulgan xissiy vazminlikning rivojlanishiga olib keladi. Pedagogik texnika malakalarining shakllanish darajasida pedagogning umumiy madaniyati, imkoniyatlari namoyon buladi. Agar pedagogning nutki kashshok va tartibsiz bulsa, bular-bulmas sabablar bilan uz xissiyotlariga erk bersa, tarbiyalanuvchi xissiyotiga ta'sir kilmaydi.

Pedagoglarning talabalar bilan bevosita mulokati tarbiyalanuvchilarga ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayondan ikki tomonlama axborot almashiladi. YA'ni, pedagog boshkarish sub'ektidan ob'ektga "talabalar"ga boradi. Va aksincha ob'ekt sub'ektga boradi. Pedagog bevosita shaxslararo muomiladan uz tarbiyalanuvchilari umuman jamoa, undagi ichki jaraenlar xakida royat xilma-xil axborotga ega buladi.

Pedagogik muomila vositasi orkali kanday axborot olishni karab chikar ekanmiz, talabaning shaxsi xakidagi axborotini muximligini aloxida ta'kidlab utish kerak. Bevosita muomila shaxsning royat xilma xil sharoitlarda va kurinishlarda urganishga imkon beradi. U fakat shaxsning xulk atvorida namoyon buladigan erkin va eng ta'sirchan tashki belgilarigina kayd etish imkonini berib kolmaydi. Pedagog talabalar bilan muomila kilar ekan, juda mayda detallarni xam anglab olishga kodir buladi, bu detallar sirtdan karaganda unchalik axamiyatli bulmay shaxsda sodir bulayotgan, uni tushunish uchun juda muxim bulgan zarur ichki

jaraenlar kurinishlarining alomatlari buyicha -bulishi xam mumkin. Bu xol shaxsni chukur tushunish imkonini beradi, tashki katlam ostida boshka usullar bilan aniqlab bulmaydigan narsalarni topish imkonini beradi. Pedagoglik faoliyati kishini uzi duch keladigan xodisalarni taxlil etish va umumlashtirish tajribasi bilan boyitadi. Bu esa uz sheriklari axvolini faxmlab, bilib olish va ular xakida xukm yuritish kobiliyatini oshiradi. Nixoyat pedagogning talabalar bilan kundalik muomilasi shunga olib keladiki, u talabalarning xatti xarakatlaridagi chukur ma'no va xakikiy sababini turli vaziyatlarda paykab oladi, buning uchun namuna sifatida uzi tez-tez kayd kilgan dalillardan va talabalarnig xulk-atvor usullardan foydalaniladi. Bu narsa pedagoglik faoliyatida ayniksa sezilib turadi. Bu konuniy bir xoldir. Chunki "Biz kundalik xayotda odamlar bilan muomilada bular ekanmiz, ularning xulk-atvorini bilib olamiz, chunki biz uni guyo ukiganday" bulamiz, ya'ni xulk-atvorning tashki kurinishlari axamiyatini tushunib olamiz va shu tarika konteksda xosil bulgan uzininig ichki psixologik rejasiga ega bulgan tekstni ma'nosini ochib beramiz. Bu "ukish yul-yulakay buladi, chunki atrofimizdagilar muomila jarayonida bizda ularning xulkiga doyr ma'lum darajada avtomatik tarzda mavjud bulgan psixologik ma'no xosil buladi.

Pedagogning talabalar bilan muomilasi ular urtasidagi uzviylikni tuldiruvchi vazifasini xam bajaradi. Shu munosabat bilan tarbiya uzluksiz jarayon ekanligini nazarda tutish kerak. Talabalarga nisbatan tarbiyaviy vazifani bajaruvchi katta yoshdagi kishilar, unga doimiy ta'sir etuvchi tizimiga ega emas. Xar bir talabaga xar xil ta'sirlar okimi etib boradi. Ular bir-birlari bilan unchalik mos kelmasligi va ma'lum darajada biri ikkinchisiga zid kelishi mumkin. Pedagogning uz tarbiyalanuvchilariga ko'rsatadigan turli tuman ta'sirlari unga tuzatish kiritishga intilishiga boglik. Albatta bunga talabalarga munosabat uning shaxsiy sifatlariga karab boshkariladi. Muammolarning kup yoki oz darajada bulishi inobatga olinadi. Pedagogik kobiliyatlar strukturasida akl, idkoo, xozirjavoblik, tankid kuz bilan karash, sobitkadamlik, notiklik, suz boyligi va xokazolar muxim rol' uynaydi.

Pedagogik kobiliyatlar fakat pedagogik faoliyat samarali bulishi shartigina emas, balki kup jihatdan pedagogning muvafydakiyatli ishlashi natijasidir. Shu munosabat bilan pedagogning uzida pedagogik kobiliyatlarining aniq maksadni kuzlab tarkib topishi va rivojlanishi katta rol' uynaydi. Tajriba va maxsus tadjikotlar buning batamom xakikiy narsa ekanligini ko'rsatmokda. Masalan, shaxs hususiyatlarini kuzatish pedagogning pedagogik tajrtsba xosil kilishga xam, uning maxsus ma'lumotlar tuplashida muxim urin tutadi. Pedagog uzining sotsial psixologik kuzatuvchanligi bilan talabalarning turli xarakter hususiyatlari va mayllarini paykab kolish kobiliyatinigina emas, shu bilan birga ularning paydo bulish sabablarini bilib olish, ularga bu sabablarning paydo bulish vaziyatiga muvofik baxo berish maxoratini va xokazolarini rivojlantirishga kodirdir. Agar pedagogda talabalar bilan munosabatlarning ishonch asosida kurulishiga yul-yurik bulsagina, bunday mulokat ruy beradi. Tarbiya jarayonida bunday yul-yurikni amalga oshirish kiyin ishdir, lekin bunga butunlay erishish mumkin. Albatta, katta yoshdagi kishilarning talabalar xayotiga kushilib ketishi nixoyatda kiyin narsa. Lekin bu muxitga u yakinlasha oladi, ancha yakinlashib boradi. Pedagogda talabalar bilan uzaro ishonch va dustlik munosabatlari vujudga kelgandagina bunga

erishish mumkin.

Talabalar jamoasi bilan muomila kupincha suxbat, ma'ruza, axborot va xokazolar shaklida buladi. Birinchi navbatda suxbatni kanday kilib tashkil etish, pedagogning gaplariga talabalarning dikkatini tortish muxim axamiyatga ega. Buning uchun bir necha usullar bor. Gapni masalaning kuyilishidan boshlash mumkin. Bu masalada bulajak suxbatning ma'nosi mujassamlashgan buladi. Mavzuga dikkatni tortishga urinib xam kurish mumkin. Bunda gapning erkin kizikarli fakti ma'lum kilishdan boshlasa buladi. Keyin uni tushuntirish va taxlil kilish esa muomilaning mazmunini tashkil etadi. Makola yoki biron bir asardan parcha keltirish xam muvaffakiyatli bulishi mumkin. Bundan tashkari darxol talabalarga bulajak suxbat ularning kizikishlari bilan boklik ekanligini aytib utsa xam buladi. Mana suxbatga talabalarning dikkatini jalb kilindi xam deylik. Endi uning mavzusini ancha kiska, lekin etarli darajada aniq kilib ochib berish darajasi turadi, buni kanday amalga oshirish mumkin? Masalan, suxbatni tuzishning bunday varianti bulishi mumkin. Dastlab pedagog talabalar ongi va xissiyotiga etkazmokchi bulgan asosiy fikr kiskacha bayon etiladi. Sungra u ochib beriladi. Buning uchun faktlar, misollar va illyustratsiyalar tizimi bayon kilinadi. Bundan erkin takkoslashlar, kutilmagan uxshatishlardan foydalanish juda foydali buladi. Shundan keyin hulosa chikarish, ya'ni suxbatning asosiy fikrinn boshkacha so'zlar bilan takrorlash mumkin. Suxbat talabalarda doymi i kizikish uygotish uchun bir kator murakkab bulmagan usullardan foydalanish zarur, eng muxim guzlar va iboralarning intonatsiya bilan ajratib ko'rsatish va aksincha intonatsiyami (urgu) uzgartirish unchalik

muxim bulmagan tekstni bayon kilish kerak. Ovoz va nutk oxangini uzgartirish foydalidir. Suxbatni kanday tugallash xam muxim axamiyat kasb etadi. U turlicha bulishi mumkin. Asosiy goyalarni yana bir marta kiskacha bayon kilib berish mumkin. Uni she'riy satrlar bilan tugallasa xam buladi. Agar talabalarning uzlari eshitgan narsalari xakida fikr yuritishlarini xoxlasa javobsiz savol bilan tugallash mumkin. Suxbatning yakuni barcha ko'rsatib utilgan tarkibiy kismlarini uz ichiga oladigan variant xam buladi. Bu koidalarga rioya etish pedagogning so'zlari talabalarga zarur ta'sir ko'rsatish uchun shart-sharoit yaratadi. Bundan tashkari pedagog eski fikr uchun yangi so'zlar izlashi va topishi darkor, ya'ni ayni bir fikrni turlicha bayon kilishni bilishi zarur.

O'qituvchining innovatsion qobiliyatlari

Qobiliyat hamma insonlarda mavjud bo'lib, bir tekisda bo'lmay, biri yuqori, biri o'rta va biri quyi darajadan iboratdir. Faqat aqli zaif insonlarda qobiliyatni uchrata olmaymiz. Muvafaqqiyatli ishlash uchun har bir pedagog pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Pedagogik mahorat egasi oz mexnat sarf qilib, katta natijaga erishadi. Qobiliyat faoliyat jarayonida paydo bo'ladi va rivojlanadi, qobiliyatni rivojlantirish uchun esa layoqat, zexn, iste'dod ya'ni inson nerv tizimida anatomo-fiziologik hususiyat ham bo'lishi zarur. Pedagogning ba'zi psixik protsesslari unda shaxsga xos sifatlarining shunday kompleksini tashkil qiladiki, buni pedagogik qobiliyat deb atash mumkin. Bu qobiliyatlarni ayrim psixik hususiyatlardan iborat qilib qo'yish mumkin emas. Ta'lim-tarbiya ishlarining muvafaqqiyatli bo'lishini pedagog shaxsiga xos bo'lgan bir qancha

sifatlar, shu jumladan, uning irodasi, hissiyotlari, xarakteriga xos bo'lgan bir qancha hususiyatlarini ham ta'minlab beradi. K.D.Ushinskiy «Faqat shaxsgina shaxsning rivojlanishiga va tarkib topishiga ta'sir qilishi mumkin, faqat xarakter ta'siri bilan xarakterni vujudga keltirish mumkin», - deb yozgan edi.

Qobiliyat – shaxsning muayyan faoliyat yuzasidan layoqati va uning ishini muvaffaqiyatli bajarishdagi sub'ektiv shart-sharoitini ifodalovchi individual psixik hususiyatlardir.

Falsafa tarixida qobiliyat uzoq davrgacha «o'zgarmas irsiyat», nasldan-naslga o'tuvchi alohida kuch sifatida talqin etilgan. Bunday qarashlar dastlab ingliz filosofii J.Lokk va frantsuzaterialistlari tomonidan tanqid qilingan. Qobiliyatni rivojlantiruvchi mumkin bo'lgan anatomik fiziologik hususiyatlar tug'ma bo'ladi.

Emnatiya - boshqa odamlarning psixik holatlarini tushunish va ularga hamdardlik qilish qobiliyatidir (birgalikda dardlashmoq).

Pertseptiv qobiliyat – idrok jarayonining asosiy tuzulishi birinchi bo'lib, bu idrok ob'ektlarini bilib olish va uni xotira obrazlari bilan solishtirishdan iboratdir.

YA'ni idrok etish bog'chadagi talabani oldiga kubiulari qo'yilgan rasmlari bilan qo'yib chiqadi. Odamlarni solishtirish obrazi.

Didaktik qobiliyat – talabalar bilan muloqot qilishda, Kasbiy pedagogikaning ta'lim qonuniyatini hamda metodlarini o'rgangan holda, kelishning ta'lim, bars olish qobiliyatidir va ibratli dars berish.

Konstrouktiv – pedagogning o'z ishini rejalashtira olishidir.

Kommunikativ qobiliyat – boshqa odamlar bilan bo'ladigan muloqotni yaxshilaydigan va birgalikdagi faoliyatda psixologik qovushuvganlikni ta'minlaydigan qobiliyatdir.

O'quvchi bilan o'zaro muloqotda bo'lish. Misol: Falon domla biz bilan samimiy munosabatda bo'ladi yoki bo'lmaydi.

Bilish qobiliyati – bilim egallash va uni o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Anglash(tushunish) qobiliyati – ayrim harakatlarni odam qiladi, anglanmagan harakat, odam ongli harakat qiladi.

Ko'p sonli pedagog, tarbiyachi, maktab direktorii, ilmiy mudiri va internat xodimlaridan qobiliyat haqida: «Shaxsning qaysi sifatlarini siz pedagogik qobiliyat deb hisoblaysiz?»-deb berilgan savolga 82 ta yozma javob olingan.

Sifatlarni quyida keltiramiz:

1. O'z ishiga muhabbat, talabalar bilan ishlashga qiziqish.
2. YUqori madaniyatli katta audirovanie ishlata olish.
3. O'tiladigan darsga qobiliyat, uni yaxshi bilish, unga qiziqish.
4. Pedagogik takt (go'zallik)ka ega bo'lish.
5. Mehnatga qobiliyatli, mehnatsevarlik.
6. Talabalar jamoasiga kirishib ketish qobiliyati.
7. Talabalarga muhabbat.
8. Harakatchan (energiyalik).
9. Mehnatga ijodiy yondashish.
10. Tashkilotchilik qobiliyatlari.
11. Javobgarlikni his qilish.
12. Tarbiya bilimlarining butunligi.

Kobiliyatning psixologik - pedagogik xarakteristikasi. Kobiliyat - odamning shunday psixologik hususiyatlaridirki, bilim, malaka orttirish shu hususiyatlarga bog'liq buladi.

Odamning kobiliyatlari bilim va kunikmalarni egallashda muxim xisoblanadi. Bu bilim va kunikmalar egallandimi yoki yukmi – bularning xammasi, juda kup sharoitlarga bog'likdir.

Kobiliyat tarakkiy etmay, sunib ketishi xam mumkin. Talabada xali zarur kunikma va malakalar tizimi xamda mustakil bilimlar va tarkib topgan ish uslublari yukligiga asoslanab, jiddiy tekshirmay shoshilinch ravishda unda kobiliyatlar yuk deb hulosa chikarish pedagogning jiddiy xatosi buladi. Kobiliyatlar bilim, malakalar, kunikmalarda kurinmaydi, balki ularni egallash dinamikasida namoen buladi, ya'ni boshkacha aytganda mazkur faoliyat uchun muxim bulgan bilim va kunikmalarni uzlashtirish jarayoni turli sharoitlarda kanchalik tez, chukur, engil va mustaxkam amalga oshirishingizda namoen buladi. Demak, kobiliyat shaxsning faoliyatini muvaffakiyatli amalga oshirish sharti xisoblangan va bilim, kunikma xamda malakalarni egallash dinamikasida yuzaga chikadigan farqlarda namoen buladigan indiviudal - psixologik hususiyatdir. Agar shaxsning ma'lum sifatlari yigindisi odamning pedagogik jihatdan asoslab berilgan vakt oralgida egallagan faoliyati talablariga javob bersa, bu narsa bizga, unda mazkur faoliyatga nisbatan kobiliyati bor deb hulosa chikarishga asos buladi.

Kobiliyatlar tarakkiyotning yuksak boskichiga iste'dod deb ataladi.

Iste'dod deb odamga qandaydir murakkab mexnat faoliyatini muvaffakiyatli mustakil va original tarzda bajarish imkonini beradigan kobiliyatlar uyushmasiga aytiladi. Iste'dod maxoratning dastlabki sharti bulib, lekin maxoratning uzidan ancha uzokdir. Moxir usta bulmok uchun juda kup ishlash kerak. Iste'dod mexnatdan ozod kilmaydi, katta ijodiy va zur mexnatni takazo kiladi. Iste'dodli kishilar shubxasiz mexnat orkali olamga mashxur bulgan maxorat darajasiga erishganlar .

Pedagogik kobiliyatning asosiy turlari. Pedagogik faoliyatning samarali bulishi, pedagogik maxoratga erishish uchun pedagogda kuyidagi kobiliyat turlari mavjud bulmogi va tarbiyalab etishtirilmogi lozim. Bilim kobiliyati, tushuntira olish kobiliyati, nutk kobiliyati, tashkilotchilik kobiliyati, obru orttira olish kobiliyati. dikkatni taksimlay olish kobiliyati. Bu pedagogik kobiliyatlar shaxsning axlokiy tomonini xam emotsional - irodaviy tomonini xam xarakterlab beradi. Bu sifatlarning xammasi bir-biri bilan uzaro bog'langan bulib, bir-biriga ta'sir etadi va bir butunlikni xosil kiladi.

1. Bilish kobiliyati - fanni tegishli soxalariga oid (matematika, adabiyot, tarix) kobiliyatidir. Bunday kobiliyatga ega bulgan pedagog fanni O'quv kursi xajmidagina emas, balki ancha keng va chukurrok biladi, uz fani soxasidagi kashfiyotlarni xamisha kuzatib boradi.

2. Tushuntira olish kobiliyati - pedagogning O'quv materialini talabalarga tushunarli kilib bayon etish, talabalarda mustakil ravishda faol fikrlashga kiziktirishdir. Pedagog zarur xollarda O'quv materialini uzgartira olish, kiyin narsani oson, murakkab narsani oddiy, noaniq narsani tushunarli kilib talabalarga

etkaza olish darkor. Pedagog talabani mustakil fikrlashini ragbatlantira oladi.

Kobiliyatli pedagog talabalarning bilim va kamolat darajasini xisobga oladi, ularning nimani bilishlari va xali nimani bilmasliklarini, nimani unutib kuyganliklarini tasavvur etadi.

Bunday pedagoglar talabalarni emas, balki uzlarini nazarda tutadilar. Kobiliyatni, tajribali pedagog uzini talabaning urniga kuya oladi. Uning kattalarga aniq va tushunarli bergan ma'lumoti, talabalarga tushunarsiz va mavxum bir narsa bulishi mumkin. Shuning uchun u bayon etishni xarakter va shaklini aloxida uylab chikadi, xamda rejalashtiradi.

Kobiliyatli pedagog materialni bayon etish jarayonida turli talabalarning kanday uzlashtirayotganlarini kator belgilar asosida tugri aniqlab oladi. Va zarurat tugilgan xollarda bayon kilish usulini uzgartiradi. U tegishli vaziyat yuzaga kelmaguncha ish boshlamaydi.

3.Kuzatuvchanlik kobiliyati - pedagogning, tarbiyalanuvchining ichki dunyosiga kira olish kobiliyati. Talaba shaxsni va uning vaktinchalik ruxiy xolatlarini juda yaxshi tushuna bilish bilan bogli^ bulgan psixologik kuzatuvchanlikdir. Kobiliyatli pedagog talabaning ichki va tashki xolatdagi juda arzimagan uzgarishlarni xam faxmlab oladi. Pedagog biror talabani xafa bulganini yoki dars tayyorlamaganini kuzidan biladi.

4. Nutk kobiliyati: - nutk yordamida shuningdek imo-ishora vositasida uz fikr va tuygularini aniq va ravshan ifodalash kobiliyatidir. Bu pedagoglik kasbi uchun juda muximdir.

Pedagogning nutki darsda xamisha talabalarga karatilgan buladi. Pedagog yangi mavzuni tushuntirayotgan, talabaning javobini taxlil kilayotgan, ma'kullayotgan yoki koralayotgan bulsa xam, uning nutki xamisha uzining ichki kuchi, ishonchi, uzi gapirayotgan narsa bilan kizikayotganligi bilinib turadi. Fikrlar ifodasi talabalar uchun aniq va sodda, tushunarli buladi. Pedagog uzundan uzok jumlar, murakkab suz birikmalari, kiyin termin, iboralarni kullashdan kochadi. Urinli yumor, xazil, engilgina istexzo bilan yaxshi munosabatda buladi.

Pedagogni nutki aniq, jonli, obrazli, talaffuzi jihatdan erkin, ifodali, xis-xayajonli bulib, unda stilistik, grammatik, fonetik nuksonlar uchramasligi lozim. Ayrimlar tez, ayrimlar sekin gapirishga moyil buladilar. Talabalarning uzlashtirishlari uchun urtacha, jonli nutk yaxshi natija beradi.

5.Tashkilotchilik kobiliyati - talabalar jamoasini uyushtirishi, talabalar muxim vazifalarni xal etish ruxlantirishni, uz ishini tugri uyushganligini nazarda tutadi.

Uz ishini tugri rejalashtira olish va uni nazorat kila bilish nazarda tutiladi. Tajribali pedagoglarda vakti xis ettirish, vakti tugri aniqlay olish, belgilangan muddatda hususiyati xosil buladi.

6. Obru orttira olish kobiliyati - talabalarga bevosita ematsional -irodaviy ta'sir ko'rsatish va shu asosdagina emas, balki pedagogning fanni yaxshi bilishi, mexribonligi, nazokatligi asosida xam kozoniladi. Shuningdek, talabalarga ta'lim - tarbiya berish ma'suliyatini xis etishga, uzini xak ekanligiga ishonishiga, bu ishonchni talabalarga etkaza olish kabilarga xam boglik. talabalar kupollik kilmaydigan, kurkitmaydigan tugri talab kuya oladigan pedagogni xurmat kiladilar.

7. Kommunikativ - tugri muomala kila olish, kobiliyatli talabalarga yakin bulish, ular bilan pedagogik nukta nazardan juda samarali uzaro munosaoat urnata bilish pedagogik nazokatning mavjudligini bildiradi.

8. Kelajakni kura bilish kobiliyati - uz xarakatlarining okibatlarini oldindan kurishi, talabaning kelgusida kanday odam bulishi xakida tasavvur bilan boglik bulgan shaxsni tarbiyalab etishtirish oldindan aytib bera olishda ifodalanadigan maxsus kobiliyat.

9. Dikkatni taksimlash kobiliyati - pedagog uchun dikkatni barcha hususiyatlarining xam xajmi, xam uning kuchini idora kilina olish xam ishga tarakkiyot etgan bulishi muximdir. Kobiliyatli, tajribali pedagog materialni bayon kilish mazmunini va uz fikrini dikkat bilan kuzatadi. Ayni vaktda barcha talabalarni uz dikkat e'tiboriga tortadi, tolikish, e'tiborsizlik, tushunish alomatlarini xushyorlik bilan kuzatib boradi.

10. Pedagogning iroda kobiliyati, maksadga erishish yulida turgan karama-karshiliklarni bartaraf kilish bilan boglik bulgan ongli xatti-xarakatlar irodaviy xarakatlar deb nomlanadi. Pedagogda irodaviy sifatlarining mustakillik, didaktik, kat'iylik, uzini tuta bilish kabi muxim tomonlari bulish kerak.

Pedagogning kommunikativ kobiliyatlari

Pedagogning talabalar bilan muomalasi muvaffaqiyatli bulishi kup jihatdan unda pedagogik qobiliyatni mavjudligiga, mahoratiga bog'liq buladi. Psixologiyada pedagogik qobiliyatlar deganda insonning muayyan psixologik hususiyatlarini tushunish qabul qilingan. Bu hususiyatlar uning o'qituvchi vazifasida talabalarni xisoblanadi. Ma'lumki, shaxsining u yoki bu qobiliyatlarini hosil qiluvchi xislatlar va hususiyatlar orasida bir xillari etakchi rol uynasa, boshqalari yordamchi rol uynaydi.

Birinchi navbatda pertsentiv ya'ni idrok qilish sohasida taalluqli bulgan hususiyatlar (ulardan eng muhimrog'i kuzatuvchanlikdir) etakchi rol uynaydi, pedagogga talabaning psixologiyasining, uning psixik xolatini uxshash tarzida idrok etish, muayyan holda umuman sinif kollektivining ahvoliga tugri baho berish imkonini beradi. Pedagog shaxsining uzaro fikr almashuv bilan bog'liq hususiyatlari tarkibiy qismi sifatida empatiya, ya'ni talabalarining psixik holatini tushunishga va ularga achinishga tayyorgarlikni hisoblash mumkin. Buning zarur sharti talabalarga bolgan muxabbatdur. Nihoyat, Pedagog shaxsining uzaro fikir almashuv bilan bog'liq hususiyatlarining uchunchi tarkibiy qismi deb ichtimoiy uzaro xarakatda bulgan yuksak rivojlangan ehtiyojni hisoblash mumkin u bilimlarni boshqalarga berishga talabalar bilan muomala jamoasini tashkil etish istagida namoyon buladi. Tashkil etish qobiliyati ham pedagogik qobiliyatlarning tarkibiy qismidir. U barcha talabalarining har xil faoliyat turlariga jalb qilinishida, jamoaning xar bir talabaga tasir ko'rsatish quroliga aylanishida, har bir talabaga faoliyat, vaziyatni ta'minlab berishda namoyon buladi. pedagogda ijtimoiy uzaro xarakatda bulgan, unda mavjud bulgan pedagogik nazokat maydonga chiqadi. Endi pedagogik qobiliyatlar strukturasiga kiradigan yordamchi hislatlar va hususiyatlardan ayrimlarini kurib chiqamiz.

Bu, avvalo, aql-idrokning muayyan xislatlari: hozirjavoblik, tanqid kuzi bilan qarash, sobitqadamlik va boshqa bir qator hislatlardir. Pedagogning nutqi: notiqlik

qobiliyatlarini mavjudligi, suz boyligi va xokazolar ham muhim rol' uynaydi. Tabiatda bir qadar artistlik hususiyatiga ega bulish (hayol, fantaziya ishlata bilish) ham talabalar bilan muomalada muvaffaqiyatga erishishda muayyan rol' uynaydi. Pedagogik qobiliyatlar faqat pedagogik faoliyat samarali bulishining shartigina emas, balki kup jihatdan Pedagogning muvaffaqiyatli ishlashining natijasi hamdir. Shu munosabat bilan Pedagogning uzida pedagogik qobiliyatlarning aniq maqsadini kuzlab tarkib topish va rivojlanishi kata rol' uynaydi. Tajriba va maxsus tadqiqotlar buning batamom haqiqiy narsa ekanligini ko'rsatmoqda.

Masalan shaxs pertseptiv hususiyatlarining eng muhim elementi bulgan kuzatuvchanlik Pedagogning pedagogik tajriba hosil qilish jarayonida ham, uning maxsus kuch-g'ayrati natidasida ham rivojlanadi, takomillashadi. Pedagoguzining ijtimoiy-psixologik kuzatuvchanligini, ya'ni talabalarda turli xarakter hususiyatlari, mayllarini payqab olish qobiliyatinigina emas, shu bilan birga ularning paydo bulish vaziyatiga muvofiq baho berish mahoratini rivojlantirishga qodirdir. Pedagog uz talabalarini, ular muhitidagi uzaro munosabatlarini, uzining ular bilan uzaro munosabatlarini hozirgi daqiqada qanday bulmasin, xudi shunday idrok eti shva kurish mahoratini doimo takomillashtirib borishi lozim.

Bu esa osongina qulga kiritilmaydi. Gap shundaki, pedagogning idrok etishi har qanday kuzatuvchining idrok etishiga uxshaydi, chunki pedagog hamisha talabalarga nisbatan tashqi vaziyatda turadi, ma'lum darajada ulardan, ular faoliyatidan (uning tashkilotchisi bulsa ham) uzoqlashgan buladi. Shu sababli, pedagog uzi kurayotgan narsalarga uzining ijtimoiy rivojlanish jarayonida idrok qilgan normativ mulohazalarini ongli va ongsiz ravishda qolishi mumkinki, pedagog uchun yangi bulgan hodisalar uning uzida mavjud bulgan normalar va tasavvurlar asosida an'anaviy tarzda talqin etilishi mumkin. Bundan tashqari, pedagogning muayyan masalaga javob izlashga intilishi unda ahamiyatli biror fakti utkazib yubormaslik uchun qulay yunalish hosil qiladi. Agar Pedagog talabaning hatti-harakatlarini faqat tug'ri idrok etib, baho bersa, ularni vujudga keltirgan sabablarni chuqur kura olsagina, shu bilan birga uzida sabot, uzini tuta bilish, sabr-toqat, sezgirlik kabi fe'l-atvor hususiyatlarini rivojlantira olsagina yuqoridagi vazifaga erishish mumkin. Pedagogning uz talabalarini: ularning fe'l-atvori, tengdoshlari va attalar bilan munosabatlarini turli voqealarga, muammolarga va xokazolarga munosabatlarini doimo urganib va bilib borishga intilishi muhimdir. Pedagog talabalarni qanchalik bilib olsa, unda talabalar bilan munosabatda xushmuomala bulish imkoniyatlari shu qadar kuproq buladi. Lekin Pedagog uz talabalarini bilan yaqinroq bulishga harakat qilar ekan, ba'zan tegishli daqiqalarda uzi eshitmasligi lozim bulgan narsalarni eshitmasdan utib ketishi lozim. Bunga sabab eshitish odobsizlik bulishi mumkinligi yoki vaziyat noaniq bulib turganda, eshitish darxol aniqlik kiritish zarurligini taqozo qilishidir. Talabalar bilan uz muomalasini baqiriq vam ayda-chuyda narsalarga aralashishga aylantirib yubormaslik uchun kundalik ishlarda nimanidir sezmay qolishni urgatish muhimdir.

Nihoyat ba'zan biror narsani tushunmay qolish ham foydadan buladi. Bularning hammasi pedagoglarning talabalar bilan buladigan kichik ixtiloflariga barxam beradi, unga talabalar bilan buladigan kelishmovchiliklarga tegishli

darajada odob bilan aralashuvga yordam beradi. V.A. Suxamlinskiy ta'kidlab utganidek, pedagog talabalar, ayniqsa, katta yoshdagi talabalar urtasidagi ziddiyatlarga juda ehtiyotkorlik bilan aralashuvi lozim. U shuningdek, ziddiyatlarning shunday sohasi borki, unda pedagogning aralashuvi nihoyatda cheklangan bulishi, hamma kelishmovchiliklar va ziddiyatlar ham kollektivda muhokama qilish ob'ekti buomasligi mumkin va lozim deb hisoblangan edi.

Pedagogning talabalar bilan muomalasi jarayonida ikki xil xissiy (ematsional) xolat vujudga kelishi mumkin. Pedagogning ijobiy xissiyotlari asosida uzaro xamkorlikni tashkil etish kobiliyati xakikiy samara beradi.

Pedagog talabalarga biror bir narsani urgata olishi uchun ular bilan munosabatga kirishishi shart. Munosabat - odamlar urtasida birgalikdagi faoliyat extiyojlardan kelib chikadi. Munosabat kishilar urtasida faoliyat davomida axborot ayriboshlashni uz ichiga oladi.

Munosabatning ikkinchi jihati mulokatga kirishuvchilarning uzaro birgalikdagi xarakati nutk jarayonida fakat so'zlar bilan emas, balki xatti-xarakatlar bilan xam ayriboshlanadi. Uchinchi jihati munosabatga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok eta olishlarini takazo kilishdir. Shunday kilib, yagona munosabat jarayonida shartli ravishda kommunikativ (axborot utkazish), interfaol (uzaro birgalikda idrok etish) jihatlarini aloxida ko'rsatish mumkin.

Kishi birgalikda faoliyat ko'rsatayotganda zaruriyatga kura, boshka odamlar bilan birlashishi, ular bilan muomalaga kirishishi, ya'ni aloka urnatishi uzaro xamjihatlikka erishishi kerakli axborot olishi va javob tarikasida axborot berishi lozim. Munosabat talabalarning uzaro birgalikda xarakat kilishi va faoliyat ko'rsatishi jarayonida ularni birlashtiradigan vosita tildan iborat ekanligini bildiradi.

Turli xil tillarda so'zlashadigan kishilar bir-birlari bilan murosas kila olmaydilar. Bu esa birgalikdagi xarakatning amalga oshirilishini amri maxol kilib kuyadi. Kullaniladigan belgilar (so'zlar, imo- ishoralar va x.k) zamirida munosabatda ishtirok etayotgan shaxslarga tanish bulgan takdirdagina axborot ayriboshlash mumkin buladi.

Suz belgilari tizimi xaet kechirish ijtimoiy - tarixiy tajribani uzlashtirish va utkazish vositasi sifatidagi tilni toptiradi. Kullarida biror bir mexnat kurolini ushlab, kuzlari esa ushbu narsalarga karab turgan vaktda, bir-birlari bilan munosabatga kirishish uchun aniq tovushlardan foydalanish kishilarga ayniksa moyillik turdiradi. Til yordamida munosabatga kirishish tufayli borlikning aloxida bir kishining miyasidagi in'ikosi boshka odamlarning miyasida aks etayotgani bilan doimiy ravishda tuldirilib turadi - uy fikrlarni ayriboshlab axborot berish ruy beradi. So'zlar muayyan bir moxiyatga ega, ya'ni ashyoviy olamga allakanday tarzda tegishli buladi. Pedagog u yoki- bu suzni ishlatganda anglashilmovchilikka yul kuymasligi kerak. Moxiyatlar tizimi kishining butun xayoti davomida rivojlanib va boyib boradi. Uni shakllantirish urta ta'limning xam oliy ta'limning xam markaziy bugini xisoblanadi. Nutk bu ogzaki kommunikatsiya, ya'ni til yordamida munosabat kilish jarayoni demakdir. Ijtimoiy tajriba biror bir moxiyatni anglatadigan so'zlar ogzaki kommunikatsiya vositasi xisoblanadi. So'zlar eshittirib, yo ovoz chikarmasdan aytilishi, yozib kuyilishi yoki kar, sokov

kishilarda biror bir moxiyatga ega bulgan imo - ishoralar bilan almashtirilishi mumkin. Odamlar urtasidagi munosabatni telegraf orkali axborot berishga uxshatish mumkin emas. Odamlar munosabatiga aloka borlovchilarning xis-xayajoni xam konuniy ravishda jalb etilgan buladi. Kommunikatsiyaning mazmuni munosabatga kirishganlarga taallukli bulib, nutkiy fikr muloxazalar bilan kushilgan xolda tarkib topadi. Nutksiz kommunikatsiya vositalariga kul bermok va yuz xarakatlari imo - ishora, oxang, pauza, turk tarovat, kulgu, kuz yoshi kilish va shu kabilar kiradi. Bular orzaki kommunikatsiya vositalari so'zlarni tuldiruvchi va kuchaytiruvchi, ba'zan esa urnini bosuvchi belgilar tizimini xosil kiladi.

Urtogining boshiga tushgan kulfatdan xabar topib unga xamdardlik bildirayotgan suxbatdoshi nutksiz kommunikatsiya belgilarini ishlatadi: yuzlarini gamgin tutadi, past oxangda kullarini yuziga yo peshonasiga kuygan va boshini changallangan xolda chukur xursinib gapiradi va x.k. Nutksiz kommunikatsiyani amalga oshirish uchun turli xil yosh gruppalarda turlicha vositalar tanlanadi. Masalan: yoshlar yigidan kupincha katta yoshdagilarga ta'sir kilish va ularga uz istaklarini xamda kayfiyatini etkazish vositasi sifatida foydalanadilar. Nutksiz kommunikatsiyada kullaniladigan vositalarning axborotni suz bilan etkazish maksadlarida va mazmuniga muvofikligi munosabat madaniyatning tarkibii kismalaridan xisoblanadi.

Pedagog bitta suzning uzini talabaga goxo buyruk , goxo iltimos, goxo nasixat va x.k ma'no baxsh etgan xolda turli oxangda talaffuz eta bilish kerak. Nutksiz kommunikatsiya imo-ishora, pantomimika, nutkning oxangdagi rangbaranglik xam rivojlana boradi. Kommunikatsiya jarayonida teskari alokalar shakllanadi, ya'ni talaba xam suxbatining yuzlaridagi ifodani ukishga (nutkning), uning oxangida ma'kullash yoki ma'kullamaslik alomatini paykashga, katta yoshdagi kishining so'zlariga ilova buladigan va kuchaytiradigan kul - barmoklar va yuz xarakatining ma'nosi tushunishni urganadi.

4. Pedagoglarning tarbiyalanuvchilar bilan muomalasi

Muomala-axborot jarayonidir. Pedagog bevosita shaxslarga muomalada uz tarbiyalanuvchilari, umuman, jamoa xakida, undagi ichki jarayonlar xakida goyat xilma-xil axborotga ega buladi va xokazo. Pedagog xam uz navbatida muomala jarayonida uz tarbiyalanuvchilariga maksadga karatilgan axborotni ma'lum kiladi.

Pedagog muomala vositasi orkali kanday axborot olishini karab chikar ekanmiz, talabaning shaxsi xakidagi axborotning muximligini aloxida ta'kidlab utish kerak. Muomala shaxsni goyat xilma-xil sharoit va kurinishlarda urgatishga imkon beradi. Pedagog talabalar bilan muomala kilar ekan juda mayda kislarni xam anglab olishga kodir buladi. Bular sirtdan karaganda unchalik axamiyatli bulmasada, shaxsda sodir bulayotgan, uni tushunish uchun juda muxim bulgan zarur ichki jarayonlar kurinishlarining alomatlari bulishi xam mumkin, bunda pedagog shaxsi kata rol' uynaydi. Ayni xil xodisaning turli kishilar tomonidan talkni uning shaxsning utmishdagi tajribasiga boglikligi bilan izoxlanadi, bu tajribaning uch jihati bor: umuman, xayotiy tajriba, pedagogik faoliyat tajribasi va muayyan jamoa bilan, talabalar bilan muomalada bulish tajribasi.

Nixoyat, pedagogning talabalar bilan kundalik muomalasi shunga olib keladiki, u talabalarning xatti-xarakatlaridagi chukur ma'no va xaqiqiy sababni

turli vaziyatlarda paykab oladi, buning uchun namuna sifatida u uzi tez-tez kayd kilgan dalillardan va talabalarning xulk-atvor usullaridan foydalanadi. Pedagogning talabalar bilan muomalasi tarbiyani boshkarish vositasida sifatida karalib, birlashtiruvchi urnini tuldiruvchi vazifasini xam bajaradi. Muomala uzaro munosabatlar doirasida sodir buladi. Boshkarish vositasi bulgan muomala faoliyatidan oldin sodir buladi. Boshkarish vositasi bulgan muomala talabalarning faoliyatiga xamroxlik kiladi. Nixoyat, boshkarish vositasi bulgan muomala faoliyatidan keyin boradi.

Muomala axlok kurki sanaladi. Xar bir kishining kanday dunyokarashga egaligi, bilimligi uning muomalasidan ma'lum buladi. Muomala insonlar urtasidagi uzaro aloka vositalaridir. Muomalada asosiy vosita til hisoblanadi. Shuning uchun ham til aloka kuroli deyiladi. Insonning tili shirin, muomalasi madaniyatli bulsa, kiska vakt ichida xalk orasida obru-e'tibor topadi. Suzga chechanlik xech kachon insonga obru keltirmaydi. Shuning uchun xam utmishda yashab utgan mutafakkirlarimiz tilga, suzga xurmat bilan yondashishlarini uktirib utganlar. Ulug bobomiz Alisher Navoiy muomala madaniyati, xushmuomalalik, tilning ahamiyati tugrisida, shirinso'zlik xakida nurxikmat fikrlar bayon kilganki, bugungi kunimiz uchun xam uz axamiyatini yukotgan emas. «Til shirinligi kungilga yokimlidir, muloyimligi esa foydali Shirin suz sof kungillar uchun asal kabi totlidir» deydi A.Navoiy. Pedagog talabalarga bilim berish uchun bir katorda ular nutkining rivojlanishiga ham aloxida axamiyat beradi va bunda u turli pedagogik usullardan foydalanadi.

Talabalar nutkini ustirishda pedagog (suzi) muxim axamiyatga ega: bir tomondan, uning nutki talabani O'qitish va tafakkurini rivojlantirishning muxim omili bulib xisoblanadi. Bundan shunday hulosa kelib chikadiki, pedagogning nutki obrazli, chiroyli, jarangdor, namunali bulmogi, talaba dikkatini uziga tortmog'i lozim. Zotan nutk pedagogning uz mutaxassisligi kay darajala loyik ekanligini ifodalaydigan ulchov, ko'rsatkich xisoblanadi. Shuning uchun nutk ustida ishlash, nutk madaniyatini takomillashtirib borish xar bir pedagogning eng asosiy ijtimoiy burchi va mas'uliyati xisoblanadi. Ta'lim – tarbiya ichida nutkning ta'sir kuchi nixoyatda kattadir. Pedagogning nutki talabalarning uzlarini tuta bilishlariga, xulk-atvori va fikr yuritishlariga xam ta'sir etuvchi kuchli vositadir. Pedagogning nutkida uning xissi, intilishlari iroda va e'tikodi aks etadi. U nutk yordami bilan talabalarda xursandchilik, ruxlanish, muxabbat, sadokat, gazablanish, nafratlanish xislarini tugdiradi. Xalk bilan birga turish, birga yashash muosharat deb ataladi. Odamlarning bir-birlari bilan bulgan munosabatlarning guzalligi, muloyimligiga «Muosharat odobi» deyiladi. Insonning eng ulug, lekin murakkab va mashakkatli faoliyatlaridan biri odamlar orasida, ya'ni jamiyatda uz urnini topib yashashida. Bu faoliyatning murakkabligi shundaki, kupchilikka kushilish, ular bilan (alohida) axil bulib yashash uchun insonda shunga yarasha muomala va munosabat bulishi kerak. Muomala va munosabat kupchilikning diliga tugri kelmaydigan kupol va dilozor odamni kupchilik yoktirmaydi. Insonlar xushfe'l, shirinsuxan, mard, muomalasi shirin kishilarni dildan yoktirishadi va xurmat-e'tibor kilishadi. Insonlar orasida munosib urin topish, inok, ittifok yashash shartlaridan biri odamning kamtarligidir. Kamtarin inson xech kachon uzining

yutugi bilan, boy-davlatliligi bilan, ilm-xunari bilan maktanmaydi, xamma vakt kamgap, sodda buladi. Ammo insondagi kamtarlik samimiy bulmogi zarur.

Suz inson kalbini ilitadi, suz inson kalbini jaroxatlaydi. «Tig yarasi ketar, suz yarasi ketmas» degan xalk makoli bekorga aytilgan emas. CHunki suzning kudrati benixoya katta. Inson uz suziga, tiliga nixoyatda extiyotkor bulmogi lozim. Ayrim yoshlarimizda suzga, tilga e'tibor ancha sust. Eng avvalo, yoshlarga muomala madaniyatini, kattalar oldida maxmadonalik kilmaslikni, kattalar gapini bulmaslikni, yoshi ulug'larga gap kaytarmaslikni urgatishimiz zarur.

Muomala madaniyati xamma joyda kerak. Ish joyida, transportda, uyda shuning uchun xam biz kim bilan kanday muomala kilishni bilishimiz kerak. Insonning kanchalik bilimli, akl-zakovatli ekanligini muomala orkali namoyon buladi.

Odamlar butun ichki dunyosini, maksadini, muomala va munosabatlarini bir-birlariga suz yordamida etkazadi, amalga oshiradi. Shu tufayli so'zlashuv munosabatlarini nihoyatda guzal va muloyim bulishini xayot takozo etadi. Suzga boy, shirinsuxan kishilarning muomalalari yokimli, ishi ham yurishgan buladi. Bundaylarni odamlar yoktiradi, hurmat kiladi. So'zlashuv xam uziga xos san'atdir. Bu san'atni mukammal urganish xar bir insonga zarur. Shu bilan birga, ona tilini mukammal urganmok xar bir insonning mukaddas burchidir. Tilni bilgach: uni ishlata bilish san'atini egallamok inson uchun zarurdir.

Shirin so'zlik va guzal nutk xech kachon, xech kaerda sotilmaydi. Bunga erishmoklikning birgina yuli bor. Bu xam bulsa, tinimsiz shirin so'zlashni mashk kilmoklikdir. Bu esa, asosan, kup kitob ukish yuli bilan amalga oshiriladi. Muomala insonning kimligini ko'rsatuvchi yuzidir.

Muomala kategoriyasi umumiy psixologiya fanining asosiy kategoriyalaridan biri xisoblanib, u uz ichiga shaxslararo munosabatning eng muxim mexanizmlarini kamrab olgan. Psixologiya fanida muomala kategoriyasi keng alokani mujassamlashtirib, odamlar urtasida uzaro munosabatni aks ettiradi. Muomalaning eng muxim tarkifi mulokot sanalib, motivatsiyada motiv kanday ahamiyat kasb etsa, u xam xuddi shunday muxim rol' uynaydi. Muomala xamkorlik faoliyatining extiyojidan vujudga kelib kup kirralari jarayonidir. Muomala kuyidagi tarkibiy kislardan tashkil topgan.

1. Kommunikativ (bir tomonlama axborot uzatish).
2. Muomala uz ichiga xamkorlik faoliyatining katnashchilari bilan uzaro axborot almashinuvini kamrab olgan bulib, kommunikativ jabxa sifatida tavsiflanishi mumkin. Odamlar bir-birlari bilan mulokotga kirishishi jarayonida muomalaning muxim vositalaridan biri tilga va nutk faoliyatiga bevosita murojat kiladilar.
3. Interfaol (ikki tomonlama ta'sir) -mulokotga kirishuvchilarni uzaro ta'siri, ularning nutk faoliyatida nafakat suz orkali fikr almashinuvi, balki xatti xarakati va xulk- atvori uzaro ta'sir utkazish tushuniladi.
4. Uzaro bir-birini idrok kilishi, anglashi. Bunda mulokotga kirishuvchilar uzaro bir-birini idrok kilishi jarayoni namoyon buladi. YA'ni, ulardan biri ikkinchisining ishonchiga loyik aklli, farosatli, tajribali, yuksak tayyorgarlikka ega inson sifatida idrok kilinadi.

Pedagogik muomala- bu pedagogning talabaga ta'sir utkazish ularning bir-

birlari bilan xamkorliklarining faoliyatidir.

Xamkorlik uzaro axborot almashinuvi -turlicha kommunikativ vositalar yordamida pedagog tomonidan talabalar bilan uzaro munosabatni tashkil qiladi. Pedagogik faoliyatda muomala muayyan dastur asosida maksadni amalga oshirish, rejalashtirish va utkazish funksiyasini bajaradi. YA'ni muomala:

- O'quv faoliyatini yakka xol bajarishning vositasi;
- Tarbiya jarayonini ta'minlashning ijtimoiy-psixologik tizimi;
- Ta'lim va tarbiyaning muvaffakiyatini ta'minlovchi pedagog bilan talabalar uzaro munosabatining muayyan tizimini tashkil qilishning usuli;
- Talaba individualligini takomillashtirish, iste'dodini qaror topshirish imkonini beruvchi jarayon sifatida xizmat qiladi.

Muallim pedagogik jarayonda etakchi kishidir. Unga yosh avlodni O'qitish va tarbiyalash vazifasi yuklatilgan. Shuning uchun xam pedagogga, uning axlokiy sifatlariga talabalar bilan muomalasiga nisbatan alohida yuksak talablar qoyiladi. Muallim xayotga endigina kirib kelayotgan, barkamol shaxs sifatida shakllanayotgan insonlar -yosh talabalar birlap mulokotda buladi. Talabalar ta'lim-tarbiya jarayonida umuminsoiiy va milliy axlok normalarini uzlashtiradi. Talaba muomala odobini agosan pedagog timsolida anglab oladi. Pedagoglar jamoasida pedagoglar urtasidagi muomala-munosabatlar insonparvarlik, ixtiyoriylik tamoyillariga asoslanadi. Ular odatda, ikki xil bulib, biri-rasmiy, ikkinchisi-norasmiy muomala deyiladi. Rasmiy muomala-munosabatlar Uzbekistan Respublikasining konunlari, direktiv xujjatlariga asoslanadi. Norasmiy muomala pedagogik etikaning konuniyatlariga asoslanadi va jamoaning xar bir a'zosi tomonidan ixtiyoriy ravishda bajariladi. Muomala odobi psixologik konuniyatlar, odob normalari, koidalarida talablari pedagoglar jamoasining fikri asosida bajariladi. Eshlarga ta'lim-tarbiya berish bir kishining ishi emas. Uni pedagoglar jamoasi bajaradi. Ta'lim-tarbiyada kuzda tutilgan maksadga erishish uchun O'quv yurti butun jamoasi, »xamma pedagoglari birlashib xarakat qilishlari lozim. Xar bir muallimning xatti-xarakati, xulki, muomalasi pedagoglar jamoasining maksadi talablariga mos bulmogi kerak. Jamoaning ayrim pedagogga ta'siri pedagoglar jamoasida shakllangan muomala odobi munosabatlariga bog-lik. Xar bir talabaning tarbiyasi uchun ma'suliyatning birligi pedagoglar jamoasining talabaga nisbatan talablaridan biridir. Darsda talabalarning intizomi pedagogik jamoadagi muomala odobi axlokiy munosabatlar darajasini ko'rsatadi. Kollejda O'quv intizomini saklash butun pedagoglar jamoasining ishi. Pedagoglar jamoasida uzaro yordam va ishonchning mavjudligi muomala odobiga amal qilishning muxim shartidir. Muomala odobiga rioya qilish pedagoglar jamoasining maksadiga pedagoglarning axlokiy saviyasiga borlik. Pedagoglar jamoasida uzaro muomala munosabatlar O'quv-tarbiya jarayonini takomillashtirishga mas'uliyat va intizomni saklashga asoslanadi. Pedagogik jamoada soglom akliy-ruxiy muxit mavjud bulsa, axlokiy norma va yul-yuriklar bajarilibgina kolmasdan, balki ular xar bir muallimning e'tikodiga , odatiga aylanadi. Pedagoglar jamoasining shaxe va jamoa uchun foydali ishlariga asoslangan ta'siri natijasida muallimning ma'naviy kiyofasida chukur sifat uzgarishlar sodir buladi. Ijtimoiy burchni tugri anglash, xulkini tugri baxolay olish odati shakllanadi. Jamoada uzaro muomala yaxshilanadi. Muomala

jarayonida uning maksadga muvofik amalga oshirishni ta'minlash uchun ijtimoiy nazorat va ijtimoiy konun-koidalar muxim ahamiyatga ega. Bu nazoratda uchta muxim ta'sir etish vositasi ishtirok etadi: ma'kullamaslik, korallash, jazolash.

Muomala jarayonida talaba yoki talaba xulki ijtimoiy konun-koidalar maromiga zid kelsa, u xolla uning xatti-xarakati korallanadi, e'tiroz, tanbex, eslatish kabi vositalar bilan ta'sir utkaziladi. Muomala vaktida odob, odoblilik muxim ahamiyatga ega. Uning asosiy vazifalari: axborot almashuv, uzaro ta'sir, uzaro idrok kilish, turri amalga oshishini idora kilib turadi. Xar bir fikr bildirilganda, mulokotdosh kabul kllayotganini faxmlab turish, tashki kurinishlari uzgarishiga e'tibor berish, uzr surash tavoze bilan murojat kilish evaziga muomala odobi ushlab turiladi. Muomala jarayonida ba'zi bir xatti-xarakat uylamay bildirilgan fikr, ortikcha imo-ishora odobsizlikka olib keladi. Odobsizlik esa nizoli vaziyat, karama-karshilik, ziddiyatli vaziyatni keltirib chikaradi. Buning natijasida muomala fikr almashuv uzini vazifasini nizoli vaziyatga bushatib beradi. Pedagogik muomalada psixologik aloka urnatish aloxida ahamiyatga ega, chunki talaba bilan uzaro munosaoat, xurmat ishonch negizida kuruladi.

Bunda pedagog talabaning xykuk majburiyatini, uning kollejda, jamoat joylarida, oilada bajaradigan vazifasi nimadan iborat ekanligini e'tibordan chetga chikarmasligi lozim.

Pedagogning talabalarga ta'sir utkazish samarasi uning printsiptialligi va talabchanligida uz aksini topadi. Bundan tashkari u uziga xam uta talabchan bulmogi, shaxsiy namunasi bilan tabiiy ravishda obru-e'tibor kozonmogi lozim. Muomala jarayonida va xamkorlik faoliyatida pedagogning talabalarga ta'sir utkazish natijasida ularda: ,

- uz-uzini va uzgalarni xurmat kilish;
- uz-uzini va boshkalarining faoliyati, xulkin baxolash;
- uz-uzini boshkarish;
- uz-uzini nazorat va uzgalarni nazorat kilish;
- uz -uzini takomillashtirish va yangi fazilatlarni egallash shakllanadi.

Dustona muomalada talaba bilan pedagog urtasidagi bilimlarni puxta uzlashtirishni ta'minlaydi va mukammal shaxsiy fazilatlarni tarkib toptirishga xizmat kiladi. "

Pedagogik jarayonda sodir. buladigan muomala odobi, muallimning axlokiy madaniyati, tarbiyalanshnlk darajasi aks etadi. Muallimning pedagogik kasb egasi sifatida uziga, uz kasbiga talabalarga bulgan munosabati uning mulokotida yakkol namoyon bulishi mumkin. Pedagogik jarayondagi alokalar tizimida pedagog bilan talaba urtasidagi muomala munosabatlar katta urin egadlaydi. Pedagoglar jamoasida ijodkorlik muxiti muomala odobining shakllanishida jamoat tashkilotlarining roli kattadir. Ular muallimning obrusini oshirish jamoat ishlariga faol katnashtirish yuli bilan pedagogning axlokiy pedagogik madaniyati, ma'suliyati oshirishiga kumaklashadi. Muallim xar-bir suzini uylab gapirishi, boshkalarining kasbdoshlarining suzi, fikri, muloxazalarini tinglay olishi xam pedagogik jamoada uzaro muomala munosabatlarini yaxshilashga xizmat kiladi.

Pedagog va talaba urtasidagi muloqot

Talabalar bilan muomala kilish pedagogning uz tarbiyalanuvchilari bilan

mulokot olib borish maxoratini takozo etadi. Biz uchun esa so'zlashishni bilishi lozim. So'zlashishni, mulokot olib borishni doimo urganib borishi lozim. U darsni samarali olib borishni, so'zlashishni bilishi, suxbat, lektsiya, xikoya kilish kabi usullaridan foydalanishi, umuman butun ta'lim-tarbiya jarayonida talabalar bilan mulokotni yulga kuya olishi lozim.

Mulokot – yunoncha suz, so'zlashuv, suxbatlashuv, shaxslararo suxbat va fikr olishuv, ogzaki nutk shakli ikki yoki undan ortik shaxslarning so'zlashuvidir.

Pedagog bilan talaba urtasidagi mulokot bulishi uchun pedagogda etarli darajada kobiliyatga ega bulishi kerak xamda uz - uziga doimo kuyidagi savollarni berishi va unga javob berishga xarakat kilishi kerak:

Nimaga o'rgatish, kimni o'rgatish, qanday o'rgatish.

Nimaga o'rgatish:

a) ilm – fandagi yangiliklarni anglash, YAngi Fan terminlarini tushunish, O'quv predmetini tulik uzlashtirish;

b) malaka, kunikma va kobiliyatni shakllantirish;

v) O'quv predmetlari urtasidagi bogliklikni amalga oshirish;

g) O'quv mazmunini tushunarli tizim asosida kurish.

Kimni o'rgatish:

a) talabalarni ba'zi psixik hususiyatlarini (eslab kolish, nutki, fikrlash...) xamda ularni kay darajada ukimishli, tarbiyali ekanliklarini aniqlash;

b) talabalarining bir darajadan ikkinchisiga utishdagi kiyinchiliklarini oldindan aniqlash;

v) O'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda talabalarining dalillari, fikrlarini xisobga olish;

g) talabalardagi turli psixik uzgarishlar va rivojlanishni xisobga olib, uz pedagogik mexnatini tashkil etish;

d) iktidorli talabalar bilan xam ishlash, yakka xoldagi ishni tashkil etish.

Qanday o'rgatish:

a) ish jarayonida ishlatiladigan kuch va ketadigan vakti xisobga olgan xolda O'qitish va tarbiyalashning turli usullari majmuini ishlatish. *(YUsupov D. «Iktisodiy ta'limda yangi pedagogik texnologiyalarni kullashning nazariy va amaliy asoslari» Bitiruv malakaviy ishi 2005 yil.)*

Pedagogik ta'sir ko'rsatishning asosiy usullari, bu talab, istiqbol, rag'batlantirish va jazolash, jamoatchilik.

Talab - tajribada juda keng tarkalgan usul bulib, ta'lim- tarbiya jarayonida pedagogning tarbiyalanuvchiga shaxsiy munosabatining namoyon bulishi yuli bilan yoki bu xatti-xarakatlarining ragbatlantirilishi yoki tuxtatilishini taminlaydi.

Istikbol-ta'sir ko'rsatishning juda ta'sirchan usuli bulib, u talabalarining xatti-xarakatlarini, ular oldiga kuyilgan maksadlar, ularning shaxsiy intilishlari, kizikishlariga aylanadi.

Ragbatlantirish va jazolash-talabalarni xulk-atvoriga kuzatish kiritishni, ya'ni foydali xatti-xarakatlarni kushimcha ragbatlantirishni va tarbiyalanuvchilarning noma'kul xatti-xarakatlarini tuxtatishni ta'minlaydi.

Jamoatchilik fikri – tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy-foydali faoliyatini goyat xar tomonlama va muntazam ragbatlantirib borishni ta'minlaydi.

Talab-pedagogik ta'sir ko'rsatishning boshlangich usuli bulib, tarbiyalanuvchilarda uziga nisbatan mas'uliyat va talabchanlikni rag'batlantirishda aloxida vazifani bajaradi.

Uzaro fikr almashish bilan ta'sir ko'rsatish vositalari: ishontirish, ta'sir qilish, uzaro fikr almashish bilan ta'sir ko'rsatish.

Ishontirish pedagogik ta'sir ko'rsatish usuli sifatida darslarda O'quv axboroti, ijodiy suxbatlar, munozaralar shaklida kullaniladi. Tarbiyaviy ishda guruhii va yakka suxbatlar, munozaralar, siysii axborotlar shaklida kullaniladi.

Ta'sir kildirish kishi psixikasiga nazoratsiz kirib, uning faoliyatida xatti-xarakatlar, sabablar, intilishlar bilan amalga oshiriladi. Ta'sir qilish-shunday bir psixik ta'sir ko'rsatishki, kishi uni ongining etarli nazoratsiz idrok etadi.

a) Pedagogik vaziyatlarni takkoslash va umumlashtirish, usullarni kuyish;

b) Talabalarga yakka individual xolda munosabatda bulish, ularni mustakil ishlarini tashkil etish.

Pedagog talabalar bilan buladigan mulokotida kuyidagi malakalarni egallagan bulishi lozim: tashki kiyofani nazorat qilish nutkni egallash, pedagogik munosabat madaniyatini egallash, tashkilotchilik maxorati, O'quv tarbiya jarayonini boshkarish uslublarini egallash.

Munosabatlarni boshkarish uslublari:

1. Avtoritar uslub.

2. Demokratik uslub.

3. Liberal uslub.

1. Avtoritar uslub.

- Uzi yakka xolda guruh faoliyatini yunalishini belgilaydi.

- Uzi ko'rsatma-buyruk beradi.

- Javobgarlikni uz buyniga oladi.

- Suzsiz buysunishni da'vo etadi.

- Kattik intizomni talab etadi.

- Aytilgan narsani tulik bajarilishini talab etadi.

- Gap kaytarganni, gap urgatganni yoktirmaydi. Aytgan tashakkuri xam buyrukday chikadi. So'zlari kattik va kupol. Biron bir masalani tushuntirmaydi, lekin talab etadi.

- Mulokotga kirishishning asosii shakllari: buyruk, ko'rsatma berish, kullanma bilan ishlash, xayfsan e'lon qilish.

- Muomalada kupol, dagal, duk-pupisali majbur etish, kurkitish, chuchitish orkali kirishadi.

- Avtoritar uslubning ijobii tomoni favkulodda vaziyatlar ishlatilishi (yonginda, suv toshkinida)

- Munosabatni bu uslubda boshkarilishi atrofdagilar uchun kiyin yoki ogir ahvol.

2. Demokratik uslub

Jamoa fikriga tayanib ish olib boradi.

- Jamoa fikrini, tashabbusini ma'kullaydi, rivojlantiradi, boshkalar fikriga xurmat bilan karaydi.

- Boshkalar fikrini uziniki kilib oladi.
- Mulokotga kirishishning asosiy shakllari: iltimos, maslaxat berish, samimiy muomala.

3. Liberal uslub.

- Tashabbussiz jamoa ishiga aralashmaydi, xamma masalalarni yuzaki karab chikadi. Uzining fikri yuk, javobgarlikdan uzini chetlatadi. Ish natijasi bilan kizikmaydi.
- Talabalarga e'tiborsizlik bilan, begam karaydi.
- Uz ishiga sovukkonlik bilan karaydi.

Ilmiy pedagogik adabiyotlarda kuyidagi munosabat turlari ko'rsatilgan:

- xamkorlikdagi munosabat- ustun orkali munosabat
- dustona munosabat - nosamimiy munosabat
- oralikdagi munosabat- bekorchi munosabat
- kurkuv orkali munosabat - dialog va monolog

Inson uzini kurshab olgan olam bilan uzaro birgalikdagi xarakati, odamlar urtasidagi ijtimoiy xayoti va ishlab chikarish faoliyati jarayonida topadigan munosabatlar tizimida yuz beradi. Kishilar ish jarayonida tabiat bilangina emas, balki bir birlariga xam uzaro ta'sir ko'rsatadilar.

Pedagogik maxoratga pedagogik bilimlar bilan bir katorida pedagogik texnika soxasidagi malaka xam kiradi. Ular tarbiyaga ozrok kuch sarflab, Kynpok natijalarga erishish imkonini beradi. Xar bir moxir pedagog shaxsni shakllantirish bilan boglik bulgan, mazkur masalalarni xal kilishi lozim. Pedagogdan kuch - gayratni, kat'iyatni, tirishkoklikni, tadkikotlar olib borishga intilishini, yangi vaziyatga, yangi jamoaga kirish kobiliyatini, samimiyatni, tutrilik va xalollikni, utkir akl -idrokn, bir vositani boshkasi bilan tekshirib kurish malakasini talab kilinadi. Pedagogik maxorat uziga talabalar xakidagi, ta'lim tarbiya jarayonini tashkil etish va uning mazmuni, metodlari xakidagi keng bilimlarni kamrab oladi. Bu bilimlar umumiy pedagogik madaniyatni tashkil etadi. Pedagog bu madaniyatni egallamasa, xech vakt chinakam usta bula olmaydi. Zamonaviy pedagogga birgina umumiy madaniyatining uzi kifoya kilmaydi. U talabalarni kuzatish, ularning usishidagi muxim narsalarni jamiyatda vujudga kelgan, asosiy ijtimoiy goyalar bilan takkoslash, ularni rivojlantirish yullari va usullarini aniqlash, turli vositalar tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish usullarining uzaro bir biriga utishi dialektikasini chukur taxlil. kilish, pedagogik izlanishlar va yutuklarni ilmiy jihatdan bir sistemaga solish malakalariga ega buladi.

Pedagogik malaka bilim va kunikmalar faoliyatning ma'lum turini egallab olish, yaxshi bajara olish kobiliyatidir. Pedagog faoliyatiga oid bunday malakalarga kuyidagilar kiradi.

A) Amaliy konstruktiv malakalar:

1. Amaliy tarbiyaviy ishlarini rejalashtirish, faoliyatning eng muxim koidalarini anglay bilish.
2. Xar bir talabaga nisbatan uni jamoa sharoitida tarbiyalashning individual dasturini tuzish.
3. Talabalarning yoshlik va shaxsiy hususiyatlarini xisobga olgan xolda, ularga nisbatan individual munosabatni oshirish.

B) Tashkilotchilik malakalari:

1. Talabalar orasidagi faollarini aniqlay bilish, tanlay bilish va ularni idrok qilish.
2. Talabalarning turli xildagi jamoa, individual faoliyatini uyushtira bilish va ularni ijtimoiy faolligini bilish.
3. Talabalarga berilgan ijtimoiy topshiriqlar berilishi yuzasidan nazorat urnatish va ularga zarur vaktda amaliy yordam berish.
4. Uzi raxbarlik qilgan guruhdagi amaliy ishlarni amalga oshira bilish.
5. Ota - onalar, keng jamoatchilik urtasidagi ishlarni bilish.

Talabalarga talablar kuyish metodlari kuyidagilardan iborat: talabaning axlok koidalarini, barcha predmet buyicha bilimlarni baxolash, O'quv yurtining, kollejning ichki tartib koidalarini, ta'limda tushuntirish jarayonida kullanadi. Shuni nazarda tutish kerakki, ukishdagi burch va ma'suliyatni bilish, mashk qilish, talabalarni mehnat qilishga urgatishdan iboratdir. Talaba kollejda yaxshi ukishi, samarali xizmat qilishi, yaxshi dam olishi, xamma vakt kizikarli Mashg'ulot bilan band bulishi maksadga muvofikdir. Bunday faoliyatni uyushtirish pedagogning maxoratiga boglik. Pedagog oldiga kuyilgan talablar:

1. Faoliyatning aniq maksadlarini talabalar jamoasi xam, talaba xam aniq xis kilsin.

2. Faoliyatni amalga oshirish pedagoglar tashabbusi va ijodiy faollikka boglik. Bunda ishni taksimlash, rejalash, xisobga olish, natija chikarish kabilarni talabalarning uzlariga xavola qilish kerak.

3. Pedagog faoliyatga pedagogik raxnamolik kiladi, ularni ijodiy odatlarini shakllantiradi.

4. Faoliyat jarayonida har bir talaba ijrochilik muxakasiga ega buladi.

5. Ish natijasini muvaffaqiyatli qilish, ishtirokchilarni ragbatlantirish.

Insonning axlokiy tarbiyalanganligini uning atrofidagi narsalarga bulgan turli-tuman munosabatlarda namoyon buladi. Amaliy faoliyat kishining axlokiy tarbiya tizimining muxim tomonidir. Shuning uchun talabalarga yaxshilik qilish va mehnatkashlik ichki kechinmalar bilan emas, balki pedagog faoliyatidagi asosiy vazifa xisoblanadi.

Muomala shaxs faoliyati uchun muxim xisoblanadi. Shuning uchun pedagog O'quv tarbiya jarayonida talaba shaxsini shakllantiradi. Muomila shaxsga uzini tanishni urtatadi. Pedagog darsni rejalantirar ekan, talabalarning fakat axborotni egallashlari bilan chegaralanmasdan, yordamga muxtoj bulganlarga sharoit yaratish, ularning kizikishini ta'minlashi lozim. Muomala jarayonini ikki tipga bulish mumkin: dialog va monolog. Monolog muomilada xamkorlik bir tomonning ijrochiligi asosida kuruladi. Pedagogik faoliyat pedagogning talabalar bilan munosabata-jarayonidagi ishni demokratik tashkil etadi va birgalikda amalga oshiriladi.

8-MAVZU: KASBIY O'QUV MUASSASASIDA TARBIYAVIY ISH NAZARIYASI VA METODIKASI

1. Tarbiyalash jarayonining mohiyati va mazmuni. Tarbiyalashning zamonaviy kontsepsiyalari va yondoshuvlari. Tarbiyalash qonuniyatlari va tamoyillari. Tarbiyalash metodlari, shakllari va texnologiyalari. O'quvchilar jamoasini shakllantirish va rivojlantirish.

2. Kasbiy o'quv muassasasida tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish.

3. Tarbiya ko'rganlikning mezonlari va ko'rsatkichlari; uning darajasini aniqlash metodlari.

1. Tarbiya jarayoni haqida tushuncha

Tarbiya jarayonining mohiyati nimadan iborat? Bu oddiy savol bo'libgina qolmay, Kasbiy pedagogika rivojlanishi shu vaqtga qadar ushbu muammoni echish yuzasidan ko'pgina qiyinchiliklarni yuzaga keltirdi. Avvalo shu narsani bilib olish lozimki, tarbiya tushunchasi har xil mavzuda qo'llanishi lozim. Masalan, tarbiya deganda, yosh avlodning kelajak hayotga tayyorlash deb tushuniladi. Lekin, bu tayyorlash maxsus tashkil qilingan tarbiya faoliyatlari bilan amalga oshirilishi mumkin.

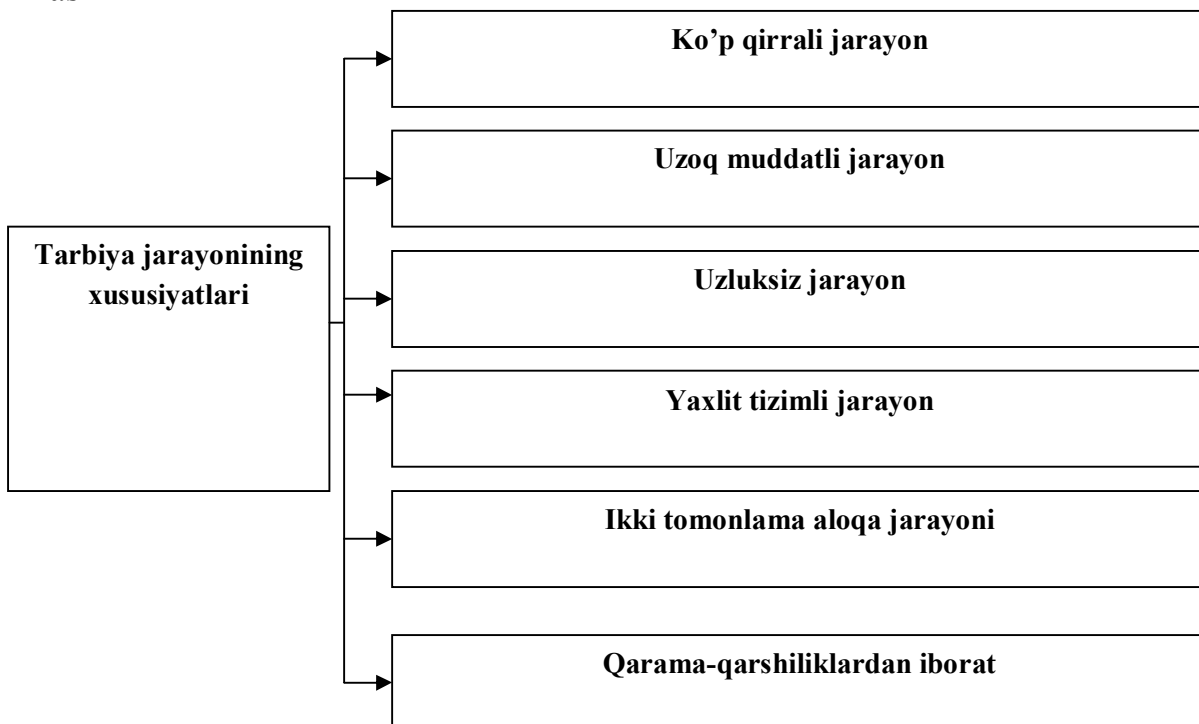
Tarbiya shaxsni maqsadga muvofiq shakllashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va sistemali ta'sir etish imkoniyatini beradi. Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan ikki yoqlama faoliyatni pedagog va talaba faoliyatini o'z ichiga oladi. Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongi shakllanadi, his-tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan va ijtimoiy aloqalarga xizmat qiladigan xulqiy odatlarni hosil qilinadi.

Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchilarning hayoti va faoliyatini pedagogik jihatdan to'g'ri uyushtirish g'oyat muhimdir.

Psixologik va pedagogik tadqiqotlarga qaraganda shaxsga tashqi omillar ta'siri u xoh ijobiy, xoh salbiy ta'sir ko'rsatsin, tarbiyalanuvchi tarbiyasida ular ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyalanuvchining shaxsiy tajribasi va ehtiyojlari tashqi ta'sirga munosabatni belgilab beradi va uning xulqiga ta'sir etadi. Shuning uchun tarbiyalanuvchi faoliyatini uyushtirishning o'zigina kifoya qilmaydi. To'g'ri tarbiyalash uchun tarbiyalanuvchining bu faoliyatga nisbatan qalbidan paydo bo'ladigan munosabatni, turli xil kechinmalarni qanday anglashni, his qilishni hamda ulardan o'zi uchun nimalarni maqsad qilish olganligini bilish zarur.

Tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchining ongigina emas, balki, his tuyg'ularini ham o'stira borish, unda jamiyatning shaxsga qo'yadigan ahloqiy talablariga muvofiq keladigan xulqiy malaka va odatlarni hosil qilish lozim. Bunga erishish uchun talabaning ongiga (ta'lim jarayoni asosida) hissiyotiga (darsda va turli sinfdan tashqari ishlarda) va irodasiga (faoliyatni uyushtirish, hulqini idora qilish jarayonida) sistemali va muntazam ta'sir etib boriladi. Talabani tarbiyalashda bularning birontasi (ongi, hissiyoti, irodasi) e'tibordan chetda qolsa maqsadga erishish qiyinlashadi. Shuning uchun tarbiya jarayoni ko'p qirrali va murakkab jarayon deb yuritiladi. Uning xususiyatlari quyidagicha aks ettiriladi.

1-rasm

2.2.Shaxs va uning rivojlanishi hakida tushuncha.

Har qanday jarayon o'z natijasiga erishishga qaratilgan qonuniy va izchil harakatlar jamidan iborat bûladi. Tarbiya jarayonining eng asosiy natijasi har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishdan iboratdir. Bu jarayon ikki tomonlama bo'lib uyushtirishni va rahbarlikni ham, tarbiyalanuvchi shaxsning o'zi aktivlik ko'rsatishni ham talab etadi. Chunki u tarbiyaning umumiy maqsadlarini amalga oshirish dasturini ishlab chiqadi, tarbiya formalari, metodlari va usullarini asosli tarzda tanlab oladi va tadbiq etadi.

Sharqda ham azaldan farzand tarbiyasiga katta e'tibor bilan qarab kelingan. Ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy yozganidek «Tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot, yo najot -yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir».

YUrtga, vatanga muhabbat, insonparvarlik tuyg'ulari xalqimizning qon-qoniga singib ketgan azaliy hususiyatdir. Ana shu noyob insoniy fazilatlarni asrab, avaylash va yanada takomillashtirish, farzandlarimizni ozod va demokratik O'zbekistonning munosib o'g'il - qizlari qilib tarbiyalash masalasi ma'naviyat sohasidagi ishlarimizning asosiy yo'nalishini tashkil etmog'i kerak. Ma'naviyat tarbiyaning eng ta'sirchan quroli ekan, undan oqilona foydalanish, tarbiyalanuvchilarni vatanparvarlik, rostgo'ylik, halqsevarlikka o'rgatish kerak bo'ladi. Aslida olganda ahloq ma'naviyatning o'zagi. Inson ahloqi shunchaki salom-alik xush muomaladagina iborat emas. Ahloq bu insof va adolat tuyg'usi, imon, halollik deganidir.

Qadimda ajdodlarimiz komil inson haqida butun bir ahloqiy talablar majmuasini zamonaviy tilda aytsak, sharqona ahloq kodeksini ishlab chiqqanlar.

Sharq tarbiyasida islom dinining roli muhimdir. «Islom dini-bu ota-

bobolarimiz dini, u biz uchun ham iymon, ham ahloq, ham diyonat, ham ma'rifat ekanligini unutmaylik. Ana shu ma'rifatli kishilarimiz jon-jon deb qabul qiladigan va yaxshi o'gitlarga amal qiladilar. Mehr-oqibatli, nomusli, oriyatli bo'lishiga izzat-ehtirom tushunchalariga rioya etishga harakat qiladilar». Islom dini har qanday davrda ham insonlarni poklikka undagan, yaxshi xislatlarni ko'paytirib yomon xislatlardan xalos etishga chorlagan.

Kasbiy pedagogika tarbiyalanuvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish uchun zarur bo'lgan eng samarali shart-sharoitlarini o'rganadi va aniqlaydi. Bu masalani hal qilish uchun avvalo «shaxs» degan umumiy tushunchaning ma'nosini va shaxsning rivojlanish qonuniyatlari, rivojlanishning ko'rsatkichlarini shaxsning shakllanishida ayrim muhim omillar rolini bilish, individning rivojlanish jarayoni bosqichlarini aniqlash, shaxsni shakllantirishda ta'lim-tarbiyaning shaxs aktivligi rolini o'rganish kerak bo'ladi.

Birinchi galda rivojlanish tushunchasining ma'nosini ochib berish lozim. Bu masalaga filosofik jihatdan baho berish bilan asoslanadi. Filosofiya rivojlanishini tabiat, jamiyat va tafakkurning hususiyati deb quyidan yuqoriga tomon bo'lgan harakat deb, yangining tug'ilishi va eskining yo'q bo'lishi yoki tubdan o'zgarishi deb hisoblaydi.

Shuning uchun Kasbiy pedagogikada shaxsning rivojlanish jarayoniga inson shaxsini takomillashtirishning murakkab va ziddiyatli yo'li deb qaraladi.

Murakkab bo'lgan tushunchani tahlil qilinganda turli olimlar turli hususiyatlarni asosiy tomonlar deb ko'rsatib kelganlar. Aql, hissiyot va irodani shaxsning uch asosiy tomoni deb ajratib ko'rsatish eng dastlabki o'rinishlardan edi. Keyinchalik pedagog olimlar shaxsni o'rganishga boshqacha yondasha boshladilar. Shaxs doim bir butun, murakkab hodisa bo'lib unda insonning biologik hususiyatlari ham, ijtimoiy hususiyatlari ham gavdalanadi. Bir shaxsda uning hamma tomonlari, hususiyatlari ham sifatlari bir-biri bilan bog'langan bo'ladi. Bu bog'lanishlar nihoyatda xilma-xil bo'lib, turli kishilarda turlicha sodir bo'ladi. Ba'zan ular bir-biriga zid va o'zgaruvchandir. Shuning uchun ham kishining har bir sifati, masalan irodasi, xotirasi yoki xarakter hususiyati uning qanday tilak va orzular bilan yoki boshqa sabablar bilan kirishganiga qarab mutlaqo har xil ahamiyat va qimmat kasb etadi. Xayol boyligi kishining ijodiy faoliyati uchun zarur bo'lgan qimmatli hususiyatdir ammo, odam xayolida o'ylab turgan narsalarini amaliy faoliyatida ro'yobga chiqarmasa, bu xayol boyligi salbiy hususiyat bo'lib qoladi. Musiqaga qobiliyati bo'lgan kishi uni yaxshiroq o'rganish uchun intilmasa va mehnat qilmasa, uning qobiliyati o'smaydi.¹³

Turmushda kishi o'zidagi ba'zi zaif tomonlarni, odatlarni kuchliroq sifatlari bilan qoplashga harakat qiladi. Biror narsani uncha tez tushunib ololmaydigan odam astoydil harakat qilib va zo'r berib uni tushunib oladi va mehnatini to'g'ri tashkil etadi. Har bir kishi juda ko'p odamlar bilan xilma-xil munosabatlarga

¹³ Ochilova G.O., Musaxanova G.M. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.36-bet

kirishganda o'zining turli hususiyatlarini namoyon qiladi.

Shaxsning eng barqaror va ahamiyatli xislatlari uning boshqa odamlarga, mehnatga, Vatanga bo'lgan turli munosabatlarida ifodalanadi. Bu xislatlar kishidagi ayrim psixik jarayonlarning kechish xarakterini ham ko'p jihatdan belgilab beradi.

Kasbiy pedagogika fani shaxsni biologik va ijtimoiy hususiyatlari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan bir butun narsa deb hisoblaydi. Kishining yoshi, sog'ligi, kasalligi, uning faoliyatidagina emas, balki turmush tarziga ham ta'sir qiladi. Lekin shaxsning butun qiyofasini belgilab beradigan unga o'z jismoniy kamchiliklarini xarakteridagi salbiy hususiyatlarni yo'qotish kuch bag'ishlaydigan sabablar, qiziqishlar, maqsadlar, ya'ni ijodiy hayot natijalari hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Shaxs tushunchasi ijtimoiy foydali faoliyatda qatnashishga ehtiyoj sezishini va aktiv ishtirok etishini har bir kishining boshqa odamlar bilan munosabatda bo'lishi ehtiyojini, bu munosabatning mazmuni va formalarini, shaxs bilan uning atrofidagi kishilar o'rtasidagi munosabatlar tizimini, uning tabiatga tevarak atrofdagi dunyoga munosabatini shaxsning asosiy hususiyatlari deb ajratish mumkin. Shaxsning ko'p sohali va har tomonlama faoliyatida turli xil odamlar bilan aloqada shaxsning hamma qiziqishlari namoyon bo'ladi, uning odamlarga umumiy ishga, o'z malakasiga o'ziga bo'lgan munosabatlari shakllanadi. Biroq shaxs ijtimoiy turmush mahsuli bo'lish bilan birga tirik organizm hamdir. Organizmning hayoti biologik qonunlarga bo'ysunadi. Birinchi galda nerv sistemasining xossalari mavjudga keltiradigan temperament hususiyatlari tufayli insonning butun xulq-atvori alohida xarakterga ega bo'ladi. Shaxsning tarkib topishi va xulq-atvorida ijtimoiy va biologik jihatlar munosabati nihoyatda murakkab bo'lib, kishi tarakqiyotining turli davrlarida uning boshqa odamlar bilan bo'lgan aloqalarining turli vaziyat va ko'rnishlarida har xil keskinlikda namoyon bo'ladi.

Shaxsga avvalo uning ijtimoiy qiyofasiga, kishining o'z atrofidagi odamlar hayoti bilan bog'liq holda ifodalanadigan qiyofasiga qarab baho beriladi, kishi tevarak atrofidagi odamlar bilan xilma-xil munosabatlarga ba'zan o'ziga bog'liq bo'lmagan munosabatlarga kirishib o'zining mohiyatini namoyon qiladi. Shaxsning barcha xislatlari atrofdagi kishilar bilan munosabatida shakllanadi. Shaxs odamlar orasidan tashqarida yashay olmaydi va shakllanmaydi.

Hozirgi davrda shaxsni ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash davlat siyosatining bosh mezoni hisoblanadi. Shaxs rivojlanishiga to'g'ri yondashish uchun shaxsning tabiatini, tuzilishini uning xulq-atvorini va unga ta'sir ko'rsatish vositalarini bilish zarur.

Tug'ilgan inson shaxs bo'lib shakllanishi lozim. Bu jarayon bir qancha omillar ta'sirida sodir bo'ladi va muayyan qonunlarga bo'ysunadi. Odatda shaxs shakllanishi uchun uchta asosiy omillar tan olinadi. Bular **irsiyat, atrof-muhit va tarbiyadir**. Ushbu omillarning hech biri vaziyat va sharoitlarga bog'liq bo'lmagan holatda mustaqil ravishda shaxs shakllanishiga ta'sir eta olmaydi. Bundan tashqari ba'zi omillar faolroq, muntazamroq ta'sir ko'rsatadi va kishilarning ongli irodasiga bo'ysunadi boshqalari esa boshqarilishi qiyin bo'lgan omillardir. Ba'zi omillarning

ta'siri stixiyali ravishda sodir bo'ladi va shaxs tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi ayrim kishilarning irodasiga, tashkilotsizlik qobiliyatlarida va boshqalarda bog'liq bo'lmaydi.

Tarbiyaga shaxsni uning his-tuyg'ularini xarakterini, jismoniy rivojini, xulq-atvorini muayyan yo'nalishda shakllantirish maqsadida kishilar bir-biriga ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy hodisa deb qarash lozim. Kasbiy pedagogika sohasining etuk olimlari ijtimoiy omilning hal qiluvchi ahamiyatiga ega ekanligini himoya qiladilar, shaxs yaxshi yoki yomon bo'lib tug'ilmaydi. Balki, tarbiyaning ta'siri ostida yaxshi yoki yomon bo'lib o'sadi deb isbotlaydilar. Xo'sh shaxs tarbiyasi uchun ta'sir etuvchi omillar qaysilaridan iborat? Bu asosan uchta omilni tashkil etadi. Biologik omil, atrof - muhit va tarbiyadagi omillardan iboratdir.

Biologik omil. Bu omilning ta'sirini avvalo shuning uchun e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydiki, shaxs tirik organizmdir, uning hayoti biologiyaning umumiy qonunlariga ham, yoshlar anatomiyasi va fiziologiyasining maxsus qonunlariga ham bo'ysunadi. Hayotning muayyan davrlarida shaxsning ayrim organlari va butun bir organlar sistemasining tuzilishida va funktsiyalarida o'zgarishlar yuz beradi. Shaxsning sog'lik holati va bu holat ko'p yoki oz muddat buzilib turishi biologik omilga taalluqli. Shaxs hayotida nerv faoliyatining individual va tipologik xususiyatlari, yosh va jinsiy jihatdan bo'lgan tafovutlar katta rol o'ynaydi, ular oldida irsiy emas, balki tug'ma xususiyat va tafovutlardir. Organizmning biologik etilishi qonunlarga asoslanadi. Bu qonun muhitning ba'zi bir tarbiyaviy ta'sirlariga turli darajada bo'ysungan holda amal qilishi kerak. Lekin shaxs organizmining biologik hayoti uning psixik rivojlanishini bevosita belgilab bermaydi va shu bilan birga, unga nisbatan mutlaqo betaraf va befarq hodisa bo'lib ham qolmaydi. Biologiyaning asosiy tushunchasi bo'lgan irsiyatning roli olimlar tomonidan jiddiy muhokama qilinib kelinmoqda. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, ota-onalar organizmining uzoq muddat bir xil sharoitda yashash natijasida mustahkam o'rnatilgan qolgan xossalari irsiyat yo'li bilan o'tadi.

Muhit. Biologiya fani muhitni organizm yashaydigan joy deb, muhitning ta'siri esa organizm bilan bog'liq muhit o'rtasidagi assimiliyatsiya va dissimiliyatsiya yoki moddalar almashish qonuni asosida amalga oshadi, deb tushuntiradi. Bu qonunga binoan organizm yashab turgan muhit bir butun narsadir. Tabiiy muhit yorug'lik, issiqlik, ovqat, havo kabi komponentlari shaxsning organizm sifatida rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega. Ammo shaxsning shaxs sifatida shakllanishi uchun bu mutlaqo etarli emas. Shaxsning yashab turgan muhitida odamlar, birinchi navbatda tarbiyalanuvchiga yaqin kishilar, ya'ni oz sonli oila a'zolarigina emas, balki unga uzoqroq bo'lgan kishilar uning qo'ni-qo'shnilari, mahallasi, tarbiyalanuvchilar bog'chasidagi o'rtoqlari, so'ngra esa u birga o'qiydigan o'ynaydigan, birga ishlaydigan, turli aloqada bo'ladigan o'rtoqlari hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Hozirda tarbiyalanuvchilar ommaviy axborot vositalari orqali o'zlariga notanish avlod-ajdodlarning jonli obrazlariga duch keladilar. Bu obrazlar yosh avlodning fikr va hislariga uning voqea-hodisalariga beradigan baholariga va intilishlariga ta'sir ko'rsatadi. Bunday ta'sir ijobiy yoki salbiy o'tadigan birdan-bir yo'l shaxsning tevarak - atrofidagi odamlar bilan munosabatda bo'lishidir, shaxs

munosabatda bo'lgan kishilar uning muhitidir. Shaxs bilan jamiyat o'rtasidagi o'ziga xos modda almashish tipi bo'lgan aloqa orqaligina shaxs o'tmish - avlodlarining qimmatli tajribasini o'zlashtira olishi eng yaxshi katta kishilardan namuna ola bilishi mumkin.

Faqat munosabatda tarbiyalanuvchilarning tarbiyachilari-kattalarga emas, balki tarbiyalanuvchilarning o'zlari ham faol qatnashadigan mana shu aloqadagina, faqat ana shu ikki yoqlama jarayondagina shaxs xilma-xil bilim oladi juda ko'p malakalarni va ish usullarini egallaydi, o'zining sezgi organlari orqali idrok qilgan narsalarini anglab olishga tashqi dunyodagi voqea va hodisalarga turli xil his-tuyg'ular fikr va tasavvurlar bilan javob berishga o'rganadi.

Odamlar bilan munosabatda u nima yaxshiyu nima yomonligini nimani qilish va qilmaslikni bilib oladi, u muayyan maqsad ko'zlab aqlga muvofiq tutishni hamda insonlarga va ularning fe'l-atvorlariga tanqidiy baho berishni o'rganadi. Odamlar bilan bo'lgan munosabatlarida shaxs yaxshi fazilatlar bilan boshqa shaxslar o'rtasida ajralib tura boshlaydi, o'zi yashab turgan jamiyatda qabul etilgan ahloq me'yorlarini boshqalarga va o'ziga nisbatan qo'llab, ularni o'z ishida mezon qilib ola boshlaydi. Demak, **birinchidan, muhit shaxsni rivojlantiruvchi omil** sifatida tarixan o'zgaruvchi ijtimoiy hodisadir, chunki muhit, hatto shaxs dunyoga kelgan dastlabki kunlardanoq uning hayoti o'tadigan eng tor muhit ham, ya'ni shaxsning oilasi ham jamiyatning bir uyasi, hujayrasidir. Tarixiy taraqqiyotning har bir davrda yangi kishini tarbiyalashning maqsadlari va vositalari o'zgaradi, ahloq me'yorlari, madaniyat boyliklari, katta yoshdagi odamlarning did va qiziqishlari, fikr yuritish usullari o'zgaradi.

Ikkinchidan, tarbiyalanuvchi o'z aktivligi tufayli, moddiy, tabiiy va ayniqsa ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqaga kiradi. Faqat ana shu sharoitdagina muhit o'sib kelayotgan shaxsni rivojlantiruvchi omil bo'lib qoladi. Inson tarbiyasida muhit muhimmi yoki tarbiya degan savolni qo'yish mantiqan to'g'ri bo'lmaydi. Bu narsa g'ayriqonuniydir. Ammo muhit shaxsga ma'lum darajada tarbiyalovchi ta'sir ko'rsatgan taqdirdagina rivojlantiruvchi omil bo'la oladi. Bu ta'sir stixiyali, tartibsiz ko'rinishda bo'lishi mumkin, bunday holda shaxsning rivojlanishi ham ma'yan maqsadga qaratilmagan bo'ladi, natijada shaxsda jamiyat uchun ham, shaxsning o'zi uchun ham zararli bo'lgan shaxsiy fazilatlar vujudga keladi.

Tarbiyalanuvchining o'z atrofidagi moddiy va ijtimoiy muxit bilan aloqada bo'lishi, uni rivojlantiruvchi asosiy sabab ekanini tushunish munozarali bir masalani, shaxsning psixik taraqqiyotida eng muhim narsa biologik omilmi yoki ijtimoiy omilmi degan masalani hal qilish imkoniyatini beradi. Shaxs hayotda va kattalar bilan munosabatda o'z individualligini tashkil etgan jismoniy va psixik sifatlarining butun majmui bilan harakat qiladi. Shunday qilib biologik va ijtimoiy omilni biri-biriga qarama-qarshi qo'ymaydi.

Kasbiy pedagogikada tarbiyalanuvchining rivojlanishini uning faoliyati va shu faoliyat tufayli yuz beradigan, shaxsning tevarak-atrofdagi voqelikka bo'lgan munosabatlarida, bilish jarayonlari va xarakter xususiyatlarini rivojida hosil bo'ladigan sifat o'zgarishlardan iborat murakkab jarayon deb hisoblaydi. Faoliyatsiz rivojlanish bo'lmaydi. Shaxsdagi rivojlanish mohiyati avvalo shundan iboratki, uning faoliyati o'zgarib va takomillashib boradi, faoliyat turlari (o'yin,

o'qish, mehnat va boshqalar) ko'payadi, har xil faoliyat turlarining o'zaro nisbati, ularning natijalari o'zgaradi va shu o'zgarishlar jarayonida shaxsning rivojlanishi yuqoriroq darajaga ko'tariladi. Shunday qilib, bilish protsesslarida ham tarbiyalanuvchining dunyoga bo'lgan munosabatida ham, uning turli faoliyatida ham murakkab sifat o'zgarishlari sodir bo'ladiki, bu shaxs rivojlanishining mohiyatini tashkil etadi.

Faoliyatning har xil turlarida shaxsning individual hususiyatlari shakllanadi. Bu hususiyatlar faoliyatning maqsadlarida, faoliyatga undagan sabablarda kishi o'z oldiga qo'ygan maqsadni amalga oshirish uchun foydalanadigan yo'l, usul va vositalarni va uning o'z ishiga, o'z faoliyatiga, o'zi va boshqalarning yutuq va muvaffaqiyatsizliklariga qanday qarashida namoyon bo'ladi.

Kishi o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishishda foydalanadigan vositalarga qarab ham shaxsga baho berishi mumkin. Bunda odam o'zidagi bilimini, o'zi yaxshi bilib olgan ish usullari, malaka va ko'nikmalarni qo'llaydi, qobiliyatlar ham shaxsning imkoniyatlaridandir. Kishining imkoniyatlari aksariyat hollarda o'zi o'ylaganidan ko'ra, ancha ko'p yoki oz bo'ladi. Talabchanlik darajasi ochiq ifodalangan sabab vaziyatning murakkabligi va masalani hal qilish yo'lini topish zarurligi unda bo'lgan yashirin imkoniyatlarini oshirib ko'rsatadi.

Shaxsning o'zi yutuq va kamchiliklariga munosabati, beradigan bahosi bu boradagi ruhiy kechinmalari ham uning onglilik darajasini ko'rsatadi. O'z yutuqlariga takabburlik yoki kamtarlik bilan baho berish, muvaffaqiyatsizlikka uchraganda umidsizlanish yoki masalani hal etish yo'lini topishi uchun yana ham ko'proq sabr, matonat bilan harakat qilish bu turli xil ruhiy kechinmalarning hammasi kishining o'ziga va boshqalarga bo'lgan talabchanligini, o'ziga-o'zi baho berishini va bu bahoning qanchalik asosli ekanini har xil tarzda yaqqol namoyon etadi.

Shunday qilib, shaxsning eng muhim hususiyati uning tevarak-atrofidagi dunyoga bo'lgan munosabatlari tizimidir. Kishi qancha ko'p bilsa har - xil odamlar bilan aloqada bo'lib turli xil ishlarda bo'lsa, shaxs sifatida unda o'z mamlakatining fuqarosi, yangi jamiyatning faol quruvchisiga xos eng yaxshi xislatlar shuncha yorqinroq ifodalangan bo'ladi.

Shaxs shakllanishi uchun zarur bo'lgan omillardan yana biri bu tarbiyadir. Tarbiya bu aniq maqsadga yo'naltirilgan, muayyan vazifalar belgilangan, shuningdek, shaxsga ta'sir o'tkazishning aniq yo'l, vositalari ko'rsatilgan va maqsadga muvofiq tashkil etilgan jarayondir.

Tarbiyaning asosiy vazifasi yosh avlodni xalqning hayotini yaxshilashga, Vatanining gullab-yashnashiga sarflashni biladigan, istaydigan a'zolari qilib tayyorlashdir.

Tarbiya shaxsning rivojlanishini ta'minlashi uchun shaxsdagi rivojlanish mohiyatini tushunish, uning bilish va aloqa boshlash faoliyatining o'zgarish sabablarini aniqlashi zarur. Tarbiyachi shaxsni rivojlantiruvchi eng muhim omilni ham bilishi, stixiyali ta'sir ko'rsatayotgan faktorlarni bartaraf etishi, shaxsda dunyoqarashni shakllantirish, uning o'sishi va rivojlanishining muayyan yosh bosqichlariga oid tarbiya qonunlarini aniqlashi kerak. Tarbiyaning shaxsni rivojlantirishdagi roli to'g'risida turli xil nuqtai nazarlar bo'lganligi Kasbiy

pedagogika fanining taraqqiyoti tarixidan ma'lumdir. Kasbiy pedagogika tarbiya omiliga aktiv rol ajratadi va shaxsning jismoniy, aqliy, ahloqiy va estetik rivojlanishiga to'g'ri tashkil etilgan tarbiyagina yordam beradi. Shu bilan birga tarbiyaga ikki yoqlama jarayon deb qaraladi, unda faqat katta yoshdagilar emas, balki kattalar tajribasini o'zlashtiruvchi shaxslar ham aktiv rol o'ynaydilar.

Tarbiyaviy ishda talabaning kuchi va qobiliyatlarini hisobga olmaslik kabi jiddiy kamchilik ham uchray turadi. Har bir shaxsning o'z ehtiyoj va qiziqishlari bor. U aqlli tarbiyachining izidan borishi yoki belgilangan yo'nalishda aktiv harakat qilishi, ba'zan esa tarbiyachiga e'tiroz bildirishi, kattalar bilan turli xil aloqada bo'lishi yoki boshqalarga qo'shilmay, passiv holda yurishi mumkin. Tarbiyalanuvchi o'z rivojlanishining ob'ekti va sub'ekti sifatida harakat qilganda bu jarayon eng muvaffaqiyatli boradi. Shu bilan birga shaxsning aktivligi, tashabbuskorligi, mustaqilligi ancha oshadi va uning o'zini o'zi tarbiyalashida namoyon bo'ladi.

Kasbiy pedagogika fanining asoschisi YA.A. Komenskiy: «Har bir hunarmand buyumni yasashga yaroqli materialning xossalarini o'rgangani singari, o'z oldiga insonni barkamol qilib tarbiyalash vazifasi turgan pedagog ham shogirdining qanday xislatlarga ega ekanligini bilishi kerak» - degan edi. Albatta pedagog qaysi fandan dars bersa o'sha fanni talabalarining shu fanni to'g'ri o'zlashtirishlariga yordam beradigan uslublarni yaxshi bilishlari lozim. Ammo talabaning ehtiyojlari, qobiliyatlari qiziqishlari va ularning chin ko'ngildan xohlab chidam va matonat bilan o'qishga tayyormi-yo'qmi ekanligini hisobga olinmasa, o'qish qoniqarli natija bermaydi, pedagogning mehnati og'ir kechadi. Shaxsning fikrlash qobiliyati va xarakter hususiyatlarini nazarda tutgan holda olib borilgan ta'lim talabalarni bilim olishga rag'batlantiradi, o'qishning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, pedagog va talabalar faoliyatini zavqli ijodiy ishga aylantiradi.

2.3. Shaxs rivojlanishida yosh va individual hususiyatlar

Tarbiyalanuvchilar kattalarga ko'ra o'zgacharoq fikr yuritishlari, his qilishlari va yurish-turishlari hammaga ma'lum. Tarbiyalanuvchidagi o'sish va rivojlanishning yosh bosqichlari masalasi yuzaki qarashda oddiy masala bo'lib ko'rinadi. Ma'lum bo'lishicha, bu jarayon bir tekisda bormay, sakrashlar bilan notekis holda borar ekan, har qaysi yosh davrining o'ziga xos rivojlanish hususiyatlari bor. Anatomiya, fiziologiya va psixologiya fanlari sohasida tananing ayrim organlarining rivojlanish qonuniyatlarini ham bu organlar butun sistemasining faoliyatini ham ochib beruvchi g'oyat ko'p faktik material to'playdi. Tadqiqotchilar tananing ayrim organlari va qismlari ko'pincha bir-biridan o'zib ketib, o'zaro kelisha olmay o'sishi va rivojlanishini ko'rsatdi. Bu hol shaxsning yoshini davrlarga bo'lishda alohida qiyinchiliklar tug'diradi.

Tarbiyachi albatta tarbiyalanuvchini aqlli va odobli qilib tarbiyalashi uchun bor kuch va imkoniyatni ishga soladi. Tarbiya jarayoni haqidagi tasavvurda tarbiyaning inson shaxsini shakllantirishda katta imkoniyatlar va buyuk roli borligini tasdiqlovchi to'g'ri fikr bayon etilgan. Ammo bu tasavvur aniq emas. U tarbiyaviy ta'sir ko'rsatiladigan ob'ektning o'ziga xos hususiyatini, ya'ni uning rivojlanayotgan, jonli mavjudod ekanligi e'tiborga olinmaydi. Shaxs doimo tarbiya jarayonning faol ishtirokchisidir. U pedagogik ta'sirlarni yaxshi qabul qilishi

mumkin, biroq ularga qarshilik ko'rsatishi, ularni qabul qilmasligi ham mumkin. Shaxs tarbiyachining maslahati, iltimosi va topshirig'ini bajarishni xohlaydi. Tarbiyalanuvchi pedagogning uyga bergan darsini tayyorlashga moyil bo'lishi kerak. Ularning faoliyati asosan beixtiyor faoliyatdir yoki tabiiy yoki ijtimoiy muhit ta'siriga berilgan javobdir.

O'smirlik davrida insonning faoliyatiga ko'p darajada ichki sabablar tufayli sodir bo'ladi.

Shunday qilib shaxs rivojlanishidagi uning intellektual qobiliyatlari va ijtimoiy ongi o'sishidagi muayyan bosqichda shaxs o'zi uchun tashqi bo'lgan maqsadlarnigina emas, balki o'z shaxsiy tarbiyasining maqsadini ham anglay boshlaydi. U o'ziga ob'ekt deb qarashga o'tadi. Shaxsning ichki sabablari shaxsning o'z nuqsonlarini yo'qotish va eng yaxshi insoniy fazilatlarni hosil qilish vazifasini o'z oldiga qo'yishining asosidir. Shaxsning o'z bilim va malakasini oshirishi, o'zini-o'zi tarbiyalashi uning ob'ektiv maqsadni o'z faoliyatining sub'ektiv zarur motivi deb anglashi va qabul qilishdan boshlanadi. Shaxs o'z xulq-atvori yoki faoliyatini sub'ektiv ravishda muayyan maqsadga qaratishi ifodasini ongli suratda ishga soladi, ertangi kunning rejasini tuzish masalasini qo'yadi. Bu maqsadning amalga oshirilishida ob'ektiv va sub'ektiv qiyinchiliklar yuz berishi muqarardir.

Tarbiya san'ati shaxsda o'zini-o'zi takomillashtirishga intilishini mumkin qadar ertaroq uyg'otish va unga o'z oldiga qo'ygan maqsadlarni amalga oshirish yo'lini ko'rsatib, yordam berishdan iboratdir. Bu ishda pedagoglar, ota-onalar hamma vaqt va hamma joyda kuchli va yaxshi bo'lishni istaydigan shaxsning o'ziga tayanishlari kerak.

Tarbiyalanuvchilarning o'sish bosqichlari asosan uch bosqichda rivojlanib boradi.

Uquv muassasasida tizimli ravishda o'qishga borganidan keyin hayot tarzi butunlay o'zgarib boradi. Endilikda u qiziqarli bo'lmagan ammo kerakli narsalarni bilib oladi. O'qish O'quv muassasasigacha davrda egallashgan hali ilmiy bo'lmagan hayotiy tushunchalarga qator o'zgartirishlar kiritadi.

O'spirinlik yoshining eng xarakterli belgisi-tarbiyalanuvchining katta odamga aylanishi ya'ni balog'atga etishidir. O'spirin xuddi shaxsga o'xshab barcha taassurotlarni jon jahdi bilan o'zlashtiradi, jismoniy va ma'naviy jihatdan voyaga etadi, bo'ysinishini idrok qiladi, undan o'zi uchun kuch va jasorat oladi, lekin o'z kuch qudratining chegarasini o'zi hali bilmaydi. U'spirin nisbatan ko'proq darajada kattalar hayotining ishtirokchisi hisoblanadi, oiladagi ancha ma'suliyatli vazifalar uning zimmasida bo'ladi. Tevarak-atrofidagilar ham o'spiringa nisbatan boshqacha munosabatda bo'la boshlaydilar. Lekin uning ma'naviy va jismoniy kuchlarini kattalarga tenglashish uchun, o'zining porloq rejalarini amalga oshirish uchun xali etarli darajada aniq emas. O'spirinlik yoshining ichki ziddiyatlari ana shulardan iborat. O'zining jismoniy taraqqiyotini anglash o'spirinda xususiy qadr-qimmatini ta'qid etish istagini, mustaqillik sari intilishni keltirib chiqaradi. O'spirin biron bir darajada o'zini ko'rsatishini xohlaydi. Bularning hammasi uning faolligini kuchaytiradi, ijodiy tashabbuskorligini rivojlantiradi, uni ijtimoiy hayotga olib kiradi, ma'suliyat va burch tuyg'usini oshiradi. Aytib o'tilgan

hususiyatlar O'quv muassasasi talabasining ijtimoiy pozitsiyasini shakllantirish uchun o'spirinlik yoshini ayniqsa maqbul qilib qo'yadi. Ushbu davrda ayrim yomon illatlar ham shaxsda borligi yaqqol ko'zga tashlanishi mumkin.

YOshlik davri-bu shaxs balog'atga etishi va shakllanishining yakunlovchi bosqichdir. Bu eng avvalo mustaqillikning rivojlanishida namoyon bo'ladi. Hali o'spirinlik yoshidayoq shaxsda o'zini qaror toptirishga munosabati bilan o'zining va uning hususiyatlariga katta qiziqish uyg'onadi. YOsh yigit va qiz xuddi o'spirin kabi o'zining nimaga qodirligi bilishini istaydi. Lekin endilikda u erishgan natijada hayotiy timsol haqidagi umumlashgan tasavvur bilan taqqoslangan holda o'z faoliyatini boshlaydi. Yigit va qizlar tafakkurining falsafiy yo'nalishi ularni o'zicha tahlil qilishga, o'zicha kuzatishga va o'zicha belgilashga olib keladi.

4. Tarbiya usullari xaqida tushuncha

Tarbiya jarayoni to'xtovsiz va sistemali davom etadigan jarayon bo'lib, unga pedagog, tarbiyachi rahnomalik qiladi va tarbiyaning ayni vaqt uchun zarur bo'lgan maqsadini, shu maqsadni hal etishga xizmat etadigan faoliyatni belgilaydi. Tarbiyalanuvchilarning ushbu faoliyatga aktiv ishtirok etishini ta'minlab, ular o'rtasida ijtimoiy, jamoa, o'rtoqlik aloqalari va munosabatlari uchun sharoit yaratadi.

Tarbiyani yaxshi yo'lga qo'yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchini, tarbiya jarayoni manbaini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir. Bu tarbiya jarayonidagi ichki va tashqi qarama-qarshiliklardan iboratdir. Masalan, tarbiyalanuvchining odobliligi, etukligi bilan unga qo'yiladigan talab o'rtasidagi farq tarbiyachi va jamoa ta'siriga shaxsning o'z pozitsiyasi, ya'ni munosabati tarbiya jarayonining ichki qarama-qarshiligi bo'lsa, tarbiyachining talablari bilan shaxs mikro muhit ta'siri o'rtasidagi uzilish tashqi qarama-qarshilikdir. Yana shuni e'tiborga olish kerakki, tarbiyada tarbiyalanuvchining tarbiyalanganlik dajarajasini ham e'tirof etish lozim. Bordi-yu, bu masala unutilib qo'yilsa, tarbiya jarayonida yana qarama-qarshiliklar vujudga keladi. Masalan, tarbiyalanuvchilarning faoliyatida faol ishtirok etishlarini ta'minlash uchun shu faoliyat nima uchun, qaysi maqsadda, qancha muddatda bajarilishini ularning ongiga etkazish, bajarish usuli va natijasini hisobga olishda esa o'zlariga havola qilish ma'qulroqdir. Bordi-yu, yaxshi faoliyat turi tavsiya qilinganda ularning onglilik va ishni bajarishga tayyorgarlik darajasi hisobga olinmasa, uni bajarish istagi uyg'otilmasa, tarbiyachining o'rinishlari befoyda bo'ladi, talabalar passiv, behafsala bo'lib qolaveradilar.

Tarbiya usullarida har tomonlama shaxsni shakllantirish maqsadida shaxs ongi, his tuyg'ulari, irodasi va munosabatlar sistemasiga ta'sir ko'rsatish usulini tushunish kerak

Tarbiya usullari ham ma'lum bir elementlarga bo'linib tarbiya usullari deb yuritiladi. Masalan, pedagog tarbiyalanuvchiga biror bir vazifani topshirdi. O'z navbatida bu vazifani bajarish uchun ko'rsatmalar beradi. Bu ko'rsatmalar va tushuntirish maxsus holda metodik usul sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiya usullari va vositalari o'zaro mustahkam bog'liqdir. Tarbiya usullari shaxsga ta'sir ko'rsatishdan iborat emas. Tarbiya ikki tomonlama jarayon bo'lib pedagog tarbiyachi faoliyati bilan talaba faoliyatini birlashtiradi.

Talabalarning tarbiyaviy ta'sirga faol tayyor bo'lishiga erishish uchun buni muayyan sharoitga qo'yish, uning faol faoliyatini tashkil etish lozim. U yoki bu tarbiyaviy vazifalarni hal etishning muvofiq tashkil etilgan metodik yo'llari tarbiya vositalari deb yuritiladi. Talabalar bilan tarbiyaviy ishda foydalaniladigan vositalar bunda televidenie, radio, kitoblar shaxslar jalb qilinadigan faoliyat turlari tarbiya vositalari bo'la oladi.

Pedagogning jonli nutqi, shaxslarning o'yinlari, jamoatchilik, havaskorlik to'garaklari tarbiya vositasi vazifasini bajaradi. Ammo tegishli tarbiyaviy vazifalarni hal etish uchun ularni albatta murabbiy pedagog ishining muayyan sistemasiga kiritish kerak. Tarbiya natijasining samarali bo'lishi tarbiyaviy jarayonni tashkil etish usullari, vositalari va shakllaridan mohirona foydalanishga va ularni qo'shib olib borishga bog'liq.

Tarbiya usulini tadbiq etish muayyan yoshdagi shaxs faoliyatiga mos kelsa muvaffaqiyatli bo'ladi. Tarbiyaning umumiy usullari asosan 4 gruppaga bo'linadi.

1. *Ijtimoiy ongni shakllantirish usuli.*
2. *Ijtimoiy ahloqni shakllantirish usuli.*
3. *Rag'batlantirish usuli.*
4. *O'z-o'zini tarbiyalash.*

Ijtimoiy ongni shakllantirish usullari - talabalarning ongli, his tuyg'usi va irodasiga har tomonlama ta'sir ko'rsatish usullarini umuman shaxs ongiga ta'sir ko'rsatishni o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy ongni shakllantirish usullari **tushuntirish, suhbat va o'rnak ko'rsatish** qismlardan iboratdir.

Tushuntirish - talabalarda e'tiqod hosil qilishning eng keng yoyilgan usulidir. Tushuntirish usulidan ko'zlangan maqsad shaxsga hatti-harakatlar, voqealar va hodisalarga u yoki bu talablarning ma'naviy, estetik, mazmunini ochib berish, unga hulq atvorga va insoniy munosabatlarga to'g'ri baho berishni shakllantirishda ko'maklashishdan iboratdir.

Hikoya va suhbat pedagogning jonli so'zi asosida shaxsni g'oyaviy va ma'naviy shakllantirishning ta'sirchan usuli hisoblanadi. Hikoya qilinadigan mavzu talabalar uchun dolzarb, shaxslarni ma'naviy ishonch, ijobiy his tuyg'ular vujudga keltirishga olib kelishi kerak. Masalan, pedagog boshqa guruh jamoasi metallom yig'ishda yordam berganligini maroq bilan gapirib bersa, buning samaradorligi talabalarning qanday quloq solishiga qarab tekshirish mumkin. Agar talabalar "Biz ham metallom terishda yordam beramiz"-degan umumiy istak bildirsa, demak, pedagogning hikoyasi shaxslar ongiga etib borgan va bunga javoban biron maqsad yo'lida faoliyat ko'rsatishga tayyorgarlik tuyg'usini keltirib chiqaradi.

Suhbat xilma-xil mavzularda olib boriladi, masalan etika-estetika mavzusida ya'ni insonni yurish-turishi, atrofdagi voqealar, hulq atvor, go'zalligi, davlatning ichki va tashqi siyosati, bilim olishi, talabalarni bilim doirasini kengaytirish va boshqa mavzularda olib boriladi. Suhbat vaqtida talabalar passiv tinglovchilar emas, balki muhokama qilayotgan faol ishtirokchilarga aylanadi. Suhbat vaqtida pedagog, tarbiyachilar tarbiyalanuvlarni tajribasiga, ularning bilimiga tayanishi lozim. O'tkazilayotgan suhbat talaba uchun ahamiyatlilikini hisobga olish zarurdir.

Yangi materiallarni tanlash, tarbiyalanuvchini o'ylashga, mazkur masala bo'yicha o'z bilimlarini orttirishga yordam beradi. Pedagogning o'zi qanchalik kam gapirsa, talabalar dunyosiga shunchalik yaxshiroq kirib borishi, ular bilan ajablanishi, quvonishi lozim, shunda suhbat muvaffaqiyatli olib boriladi.

Suhbat natijasida qabul qilingan ahloqiy me'yor keyinchalik talabalar hulq atvori va faoliyatida amalga oshirilishi lozim. Va keyingi davrga mo'ljallangan o'z hulq atvorini kuzatishlar bilan bog'liq bo'lgan topshiriqlar berish imkoniyati tug'iladi.

Tarbiyalanuvchi xayotiy faoliyatga intilar ekan, kattalar hurmat qiladigan kishilarni o'ziga namuna qilib oladi, ularga taqlid qiladi. Taqlid qilishga moyillik ko'p sabablar bilan izohlanadi. Chunki, tarbiyalanuvchilarning hayotiy tajribasi hali kam, barqaror hulq atvor ko'nikmasi yo'qligidir. Tarbiyalanuvchilarning aktivligi taqlid xarakteriga ega. Talaba kattalar tarjibasini o'zlashtira borar ekan, ko'pincha o'zi hurmat qiladigan, o'ziga yoqtiradigan kishilarning hulq atvori obrazlarida foydalanadi, ulardan nusxa ko'chiradi. Taqlid ularda bir muncha tanlash xarakteriga ega. Ularni boshqa kishilarning xarakteridagi ma'lum xislatlar jalb qiladi.

Yoshlikdagi taqlid va ishtiyoq doirasi namunalar yordamida kengayib boradi. Taqlid qilish uchun ijobiy namunalar tanlashda ahloqiy, g'oyaviy, siyosiy omillarning ahamiyati kattadir. Tarbiyalanuvchilar va o'smirlarning taqlid qilishga moyilligi ko'pincha salbiy odatlarni ham o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Ba'zan tarbiyalanuvchilarni O'quv muassasasi tartibini buzuvchilar, ularning qo'poligi soxta jasurligi jalb qiladi. Ota onalar va pedagoglar farzandiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan o'rtoqlari bilan aloqa qilishini ta'qiqlasa bu aksincha tarbiyalanuvchining haligi tarbiyalanuvchi bilan birga bo'lish istagini yanada kuchaytiradi. Eng muhimi yomon ta'sirga ijobiy namunani qarama-qarshi qo'yish, oilada va O'quv muassasasida faoliyatni shunday tashkil etish kerakki, toki bu faoliyat unga zerikarli, mazmunsiz, majburiy bir narsa bo'lib tuyulmasin.

Tarbiyalanuvchi bo'ladigan muhitga ham imkoni boricha ijobiy ta'sir ko'rsatmog'i zarur. Tarbiyada taqlid qilish va nusxa ko'chirish bilan cheklanib qolmasligi lozim. Har bir shaxsning o'ziga xos tarzda alohida takrorlanmaydigan shaxs bo'lib uyg'onishiga erishmoq kerak. Namuna onglilikni, ijobiy faollik va mustaqillikni rag'batlantirib turgandagina bunga erishsa bo'ladi. Kichik yoshdagi tarbiyalanuvchilar uchun oilada ota-ona, aka-uka, sevimli pedagog namuna bo'la olishi mumkin.

Rag'batlantirish uslubi biron-bir omilning tarbiyalanuvchiga ta'sirini kuchaytirish hamda tarbiyalanuvchining shaxsini, xatti-harakatlarini aktivlashtirish maqsadida qo'llaniladi.

Rag'batlantirish harakat qilishga ilhomlantirishdan iboratdir. Tarbiyaviy ishlarning formasi har qaysi tarbiyalanuvchining hususiyatiga qarab o'zgaradi. Istiqbolga doir talablar tarbiyalanuvchi faoliyatini aktivlashtiradi. Istiqbolni qo'yish har xil insonning ulg'ayishi uchun ham, jamoa uchun ham muhimdir. Rag'batlantirish usullari orasida musobaqa katta o'rin tutadi. O'quv muassasasi hayotida musobaqa ishlarini ommaviylashtirish muhimdir. Musobaqaning mohiyati qoloqlarni ilg'orlar darajasida etkazish ishning umumiy yuksalishiga

erishishdir. Musobaqa har bir talabaning imkoniyatlarini ko'ra olish va baholashda olg'a harakat qilishda, kuch etadigan istiqbolni belgilashda iroda va xarakterni tarbiyalashda yordam beradi.

Rag'batlantirish talabaga shunday ta'sir ko'rsatsinki, bunda tarbiyachi alohida bir talabaning xatti-harakatiga, xulq-atvoriga ijobiy baho bera olsun. Jamoa talablarining bajarilishini rag'batlantirishi uchun asos deb hisoblash kerak. Rag'batlantirish insonga yashayotgan va ishlayotgan jamoaning undan mamnunligini ko'rsatadi.

Jamoa to'g'ri xulq-atvor ko'nikmalarini mustahkamlash va salbiy ko'nikmalariga barham berishi mumkin. Rag'batlantirish tarbiyalanuvchining takomillashuviga, xulq atvor va xatti-harakat bobida qanday yo'l tutish kerakligini anglab olishga imkon beradi. Talabani qanday va nima bilan rag'batlantirishni pedagog bilmog'i lozim.

Masalan, o'quv yili oxirida yakun yasaladi va baholash nimaga asoslanishi kerak, o'qish natijasigami, yoki talabaning o'quv mehnatiga, munosabatigami?

Istiqbolni tasvirlash talaba faoliyatini rag'batlantiradi, bu narsa quvonch bilan kutish kayfiyatini oshirib, qo'ygan maqsadga erishish uchun butun kuchini sarflashga beradi.

Istiqbolni tasvirlash har bir tarbiyalanuvchining rivojlanishi uchun ham, jamoa uchun ham zarur.

Maqto'v rag'batlantirish usulidir. Maqto'v tarbiyachining alohida olingan shaxs hususiyatlariga ijobiy baho berishidir. Talaba tarbiyalanishida maqto'vning o'rni muhimdir. Maqto'v shaxsni ijobiy xislatlarini tarkib topishga yordam beradi. Lekin maqto'v ham talaba xissiyotlari rivojlanishi tezlashtirib yuboradi, unda manmanlik, xotirjamlik tuyg'ularini keltirib chiqaradi.

Jazolash usuli

Jamoa talabaning ahloqidan uning ishga munosabatidan, muomalasidan mamnun bo'lmasa, shaxsning o'z hulqini tuzatib olishda yordam ko'rsatish uchun jazo usullaridan foydalanadi. Maqto'v singari jazo ham talabaning o'zini noqulay sezishga, uyalishga majbur qiladi.

Tarbiyalanuvchilarni yosh hususiyatlarini hisobga olgan holda jazolash ham me'yor darajasida bo'lishi shart. Chunki buning natijasida tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishning bir qator usullarini ishlab chiqilishi lozim.¹⁴

O'z-o'zini tarbiyalash usullari

Tarbiya jarayonida talaba o'z-o'zini tarbiyalashi, ya'ni o'z ustida ishlash, aktiv ish olib borsagina tarbiyani samarali deb aytish mumkin.

Talaba o'z-o'zini tarbiyalash borasida istiqbolini yaratishga intilishi, hayotda ma'lum mustaqillikka intilishda namoyon bo'ladi. O'z-o'zini tarbiyalash oilada va O'quv muassasasidagi tarbiyaviy ishlarning ta'siri ostida ro'y beradi. O'z-o'zini tarbiyalash jamoadagi shaxslarda faolroq amalga oshishi mumkinligi ularda iroda,

¹⁴ Ochilova G.O., Musaxanova G.O. "Pedagogika" Toshkent. TDIU, 2005 yil.49-bet

tirishqoqlik intizomni tarbiyalaydi. O'z-o'zini tarbiyalash shaxslarning o'z oldida muayyan vazifa qo'ya olishini, uni bajarishida ichki ishtiyoq bilan bajarish jarayonida shu vazifani bajarishi mumkinligini anglashni, nima qilganligi haqida hisobot berilishini nazorat qilishni va to'plangan vazifalarning aniq natijalariga baho berishni o'z ichiga oladi. O'z-o'zini tarbiyalash shaxsiy majburiyat, o'z ishi haqida hisobotlarni tahlil qilish, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'ziga baho berish usullariga bo'linadi.

5. Tarbiya turlari

Har bir ishning o'ziga xos, ma'lum qonun-qoidalari bo'lganidek, inson tarbiyasining ham o'ziga xos bir qator muhim tamoyillari, qonun-qoidalari mavjud, ularga amal qilish tarbiya ishining samarali bo'lishini ta'minlaydi:

Tarbiya jarayonining tamoyillari quyidagilar:

- tarbiyaning bir maqsadga qaratilganligi;
- tarbiyaning hayot, mehnat bilan O'zbekistonimizning mustaqilligi, gullab-yashnashi yo'lida qilinayotgan fidoyi ishlar bilan bog'lanishi;
- shaxsni jamoada, jamoa orqali tarbiyalash;
- tarbiyada shaxsni hurmat qilish va unga talabchanlik;
- tarbiyaviy ishlarning izchilligi, muntazamligi hamda birligi;
- tarbiyada shaxsning yoshi va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish kabilardir.

YUqoridagi tamoyillar va qonun va qoidalarga amal qilib, yangi ijodiy uslublarni qo'llab, rivojlantirib tarbiyaviy jarayonni tashkil etish maqsadga erishishning eng samarali yo'lidir.

Aqliy tarbiya

Bozor iqtisodiyoti sharoitida kelib chiqayotgan yangidan-yangi muammolarni ilmiy asosda hal qila oladigan shaxsni tarbiyalash bosh masala hisoblanadi. Buning uchun esa aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish, aqliy mehnat qilish madaniyatiga o'rgatish zarur. Aqliy tarbiyani shakllantirishda faqat tushuncha va faktlardan foydalanishning o'zi etarli emas, buning uchun fikrlash, isbotlash, hulosa chiqarish, umumlashtirish, sistemalashtirish, taqqoslash, asosiy ma'lumotni ajratib olish kabi jarayonlarni ham faol qo'llash lozim bo'ladi. Bularning hammasi dars vaqtida amalga oshirib borishi aqliy mehnatni to'g'ri tashkil qilish malakasini shakllantirish kerak. Aqliy mehnatni to'g'ri tashkil qilish, talabalarga mustaqil bilim olishda eng muhim element bo'lib hisoblanadi. Aqliy tarbiya o'quvchilarda aqliy mehnatni to'g'ri tashkil etish, o'z-o'zini boshqarish, o'z-o'zini nazorat qilish, malakasini hosil bo'lishiga ko'maklashadi. Aqliy tarbiya talabalarda didaktikani jamlab olish xususiyati, xotirasini mustahkamlash, fikrlash operatsiyalarini ratsional o'tkazish kabi malakalarni o'stiradi.

Aqliy tarbiyasi etuk, o'tkir zehqli, zukko va zakovatli insonlarni xalqimiz donishmand kishilar deb ataydilar. Donishmandlik - bu donolik. Donolik - bu insonning eng buyuk va oliyjanob fazilatidir. Donolik shunday bir noyob ne'matdirki, u har kimga ham nasib etavermaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, xalq donoligida «Aql toji oltindan, oltin har kimda ham bo'lmas», - deyiladi.

Axloqiy tarbiya

«Ahloq», «hulq» va «atvor» soʻzlari arabcha soʻz boʻlib ular oʻzbek tilida ham oʻz maʼnosida qoʻllaniladi. Ayrim odatlarda «ahloq-kishilarning har bir jamiyatga xos xulq meʼyorlari majmui» desa, boshqalar esa «ahloq-ijtimoiy ong shakllaridan biri boʻlib, hamma sohalarda kishilarning hatti-harakatlarini tartibga solish funktsiyasini bajaradi» deyishadi.

Ahloq meʼyorlari hulq atvorning regulyatori sifatida odat meʼyorlariga zid hatti-harakat ahloqsizlik harakati deb qaraladi. Shunisi ham borki, huquq majburiy boʻlsa ahloq ixtiyoriydir.

Ahloqiy tarbiya odamlarni nomusli vijdonli, adolatli, vatanparvar, mehnatsevar boʻlishga oʻrgatish bilan profilaktika ishlarini ham olib boradi. Ahloqiy tarbiyada yaxshi hulqni takomillashtirish uchun kurashiladi. Xalq taʼlimi tizimida oʻqitish tarbiyalanuvchilarning ahloqiy mukammallashtirish bilan bogʻliq boʻladi. Ularda ong bilan xulq birligi tarbiyalanadi. Shaxsning jamoat va vatanga, mehnatga, kishilarga, oʻz hulqiga munosabatlarni quyidagilarda oʻz aksini topgan:

a) jamiyatga, vatanga muhabbat va sadoqatni tarbiyalash;

b) mehnatga ahloqiy munosabatni tarbiyalash;

v) atrofdagi kishilarga ahloqiy munosabat, yuqori muomala madaniyatiga ega boʻlgan shaxsni shakllantirish;

g) shaxsning oʻziga, oʻz hulqiga, ahloqiy munosabatni tarbiyalash.

Dars va darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar jarayonini Alpomish, Toʻmaris, Shiroq kabi xalq qahramonlari; A.Temur, Ulugʻbek, Bobur singari davlat arboblari va sarkardalarimiz, Ibn Sino, Beruniy kabi olimu fuzalolarimiz qarashlariga tez-tez murojaat qilishimiz, yoshlarni Vatanga muhabbat ruhida tarbiyalash ishning asosini tashkil qiladi. Shu bilan birgalikda tarbiya borasidagi jahon standartlariga ham eʼtiborni qaratmoq lozim. Estetik tarbiya ancha keng maʼnoga ega boʻlib shaxsni tabiat va jamiyatdan goʻzalliklarni ideal nuqtai nazardan idrok etishga oʻrgatadi.¹⁵

Tarbiya turlarining hammasi bir-birlari bilan oʻzaro uzviy bogʻliq, lekin shunga qaramasdan oʻz mazmunidan kelib chiqqan holda, ular oʻz spetsifikasiga ham egadir. Endi biz quyidagi: aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, iqtisodiy tarbiya, ekologik tarbiya, xuquqiy tarbiya, estetik tarbiya, jismoniy tarbiya, mehnat tarbiyasi kabi tarbiya turlarining har biriga alohida-alohida toʻxtalib oʻtamiz.

Inson kundalik hayotida undan (axloq normalaridan) norma sifatida foydalanadi. Axloqiy tarbiya normalari har bir jamiyatning huquqiy normalariga asos boʻladi. Axloqiy tarbiyada kishi axloqiy bilimlarni oʻzlashtiribgina qolmay, har qanday vaziyatlarda oʻzini ana shu normalarga munosib tuta oladigan kishilar axloqiy tarbiyalangan hisoblanadi. Axloqiy tarbiyalangan kishida barqaror maʼnaviy motivlar shakllangan boʻladi. Bu motivlar esa oʻsha kishini jamiyatda munosib xulq-atvorga ragʻbatlantiradi.

YOsh avlodni jamiyatga, mehnatga, oʻziga munosabatni ochib beruvchi

¹⁵ Mirjalilova YU. “Milliy va umuminsoniy kadriyatlar asosida talaba shaxsini axlokiy jixatdan tarbiyalash” Bitiruv malakaviy ishi. 2004 yil.

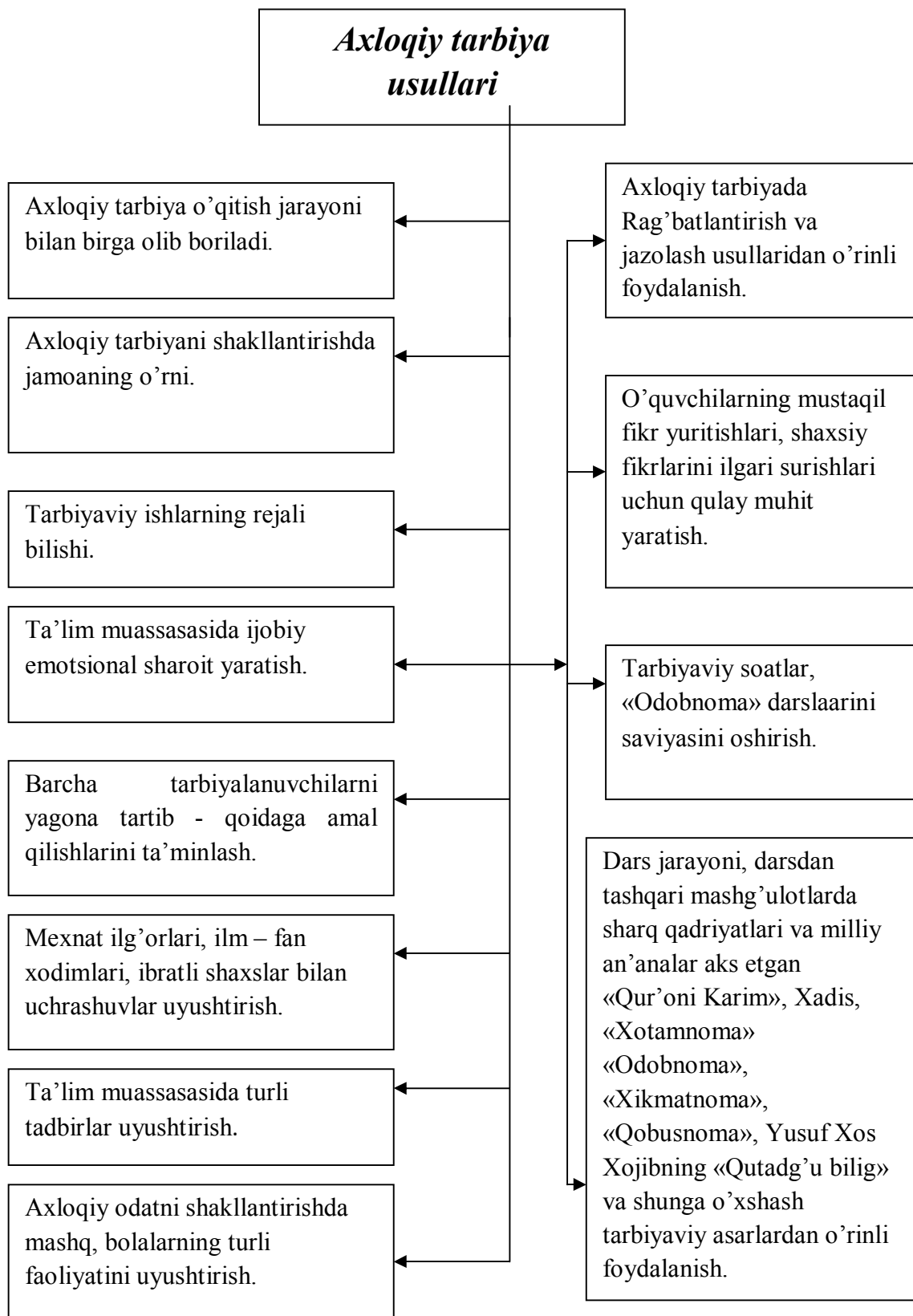
ma'naviy fazilatlarga muvofiq ravishda tarbiyalash - tarbiyalanuvchi shaxsni, axloqiy tarbiyaning pedagogik va psixologik asoslarini chuqur bilishni talab qiladigan murakkab jarayondir. Axloqiy bilimlarni ongli ravishda o'zlashtirib olishgina o'quvchilarga atrofda kishilar xatti-harakatidagi qaysi jihatlar yaxshiyu, qaysilari yomon ekanligini anglab olishga yordam beradi. Axloqiy tushunchalarning turli yosh davrlarida shakllanish darajasi turlichadir. Jumladan:

1. Axloqiy onglilik.
2. Axloqiy qadriyatlar.
3. Axloqiy his-tuyg'ular.

Kasbiy pedagogikada axloqiy tarbiyani rivojlantirishni bir necha uslublari mavjud bo'lib, bu uslublarni biz 2-rasm orqali ifoda etib o'tamiz.

Ekologik tarbiya.

Ekologiya so'zi «tom» yoki «uy» degan ma'noni anglatib, nemis olimi Ernest Gekkel' tomonidan birinchi bor fanga kiritilgan. Ekologiya fani hozirgi bozor munosabatlari davrida ko'pgina tarmoqlarga ega: o'simliklar ekologiyasi, zooekologiya, tuproq ekologiyasi, inson ekologiyasi va boshqalar. Ekologiya fani tanlab olingan bir yoki bir necha ob'ektning yashash sharoitini yoki normalarini o'rganadi va yashashning optimal darajasini aniqlashga yordam beradi.

Bu yo'nalishdagi ishlar bizga ekologik bilimlarni etkazadi, ammo bu bilan insoniyat cheklanib qolmaydi. Davr talabiga ko'ra, yana boshqa yo'nalishda ham ish olib borishni talab etmoqda. U ham bo'lsa **ekologik tarbiya masalasidir**.

Ekologik tarbiya albatta ekologik bilim asosida shakllanadi, lekin u o'ziga xos xususiyatlarga ham ega. Ekologik tarbiya insonda tabiatga nisbatan to'g'ri, oqilona munosabatni shakllantirish masalasi ustida ish olib boradi va o'z oldiga

talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishdek maqsadni qo'yadi. Ekologik tarbiyaning mazmuniga ekologik onglilik, ekologik his-tuyg'ular (tabiatga, insonlarga, hayotga nisbatan munosabatlar) kiradi. Shunday qilib, ekologik tarbiya inson hayotida, jamiyatda, vatanda muhim ahamiyat kasb qiladi.

Ekologik tarbiyaning shakllanishiga ekologik bilimlarni egallash bilan bir qatorda ekologik munosabatlarni ham shakllantirib borish zarur bo'ladi. Ekologik munosabatlarga:

1. Hayotga munosabat.
2. Yaxlitlik hissini tarbiyalash.
3. Javobgarlik hissini tarbiyalash.
4. Tabiat go'zalliklarini his etish kabi komponentlarni kiritish mumkin.

Huquqiy tarbiya.

Huquqiy tarbiya - bu shaxsga nisbatan huquqiy ongini, huquqiy munosabatlarni, qonunga itoatkor xulq-atvor ko'nikmalari va odatlarini shakllantiruvchi uyushgan, aniq maqsadni ko'zlagan holda ifodalanishidir. Huquqiy tarbiyani bolaning kichik yoshidan boshlab amalga oshira boshlash, huquqiy axborotlarning birinchi darajali tus olishiga erishish, shaxsning umumiy dunyoqarashi va ijtimoiy yo'naltirilganligining tarkibiy qismi tarzida huquqiy qarashlariga asoslanishi zarurdir.

O'sib kelayotgan yosh avlod huquqiy tarbiyasining xususiyatlari yangi jamiyatning o'z xarakteri, turmush tarziga asoslanadi. Ularning hammasi printsiptial jihatdan yangi, yanada murakkab muammolarni hal etish zarurligini ifoda etadi. Avvalo, huquqiy tarbiya yangi yosh avlodni kamol toptirishning samarali vositasi sanaladi.

YUqorida qayd qilingan mulohazalar **huquqiy tarbiyaning** yaxlit tizimi quyidagilardan iboratligini ifodalaydi:

Birinchidan, huquqiy tarbiya sub'ektlariga: davlat idoralari, jamoat tashkilotlari, mehnat jamoalari, mansabdor shaxslar va boshqalar kiradi.

Ikkinchidan, huquqiy tarbiya ob'ektlariga: mansabdor shaxslar, fuqarolar, ichki ishlar idoralari xodimlari kiradi.

Uchinchidan, huquqiy tarbiya mazmuniga: huquqiy ta'lim, huquqiy targ'ibot va tashviqotlar kiradi.

To'rtinchidan, huquqiy tarbiya shakllariga: ma'ruzalar, seminarlar, suhbatlar, viktorinalar kiradi.

Beshinchidan, huquqiy tarbiya metodlariga: ishontirish, rag'batlantirish, majburlash kiradi.

Oltinchidan, huquqiy tarbiya vositalariga: matbuot, radio, televidenie, adabiyot va san'at asarlari, ko'rgazmali tashviqot hamda targ'ibot vositalari kiradi.

Mustaqillik sharoitida huquqiy madaniyat bilan huquqiy tarbiyaning bog'liqligi yanada ortadi.

Estetik tarbiya

Hayotda tabiat - go'zallikning manbasidir. U estetik tuyg'ularni, bolalarning kuzatuvchanligini va tasavvurini rivojlantirish uchun juda boy material beradi. Bundan tashqari, san'at ham estetik tarbiya vositasi hisoblanadi. San'at orqali estetik tarbiyalash Kasbiy pedagogikada badiiy tarbiya deb ataladi. U quyidagi

metodlardan foydalangan holda olib boriladi:

1. Badiiy asarlarni namoyish qilish va ijro etish.
2. Badiiy asarlarni tahlil qilish va baholash.
3. San'atshunoslik bilimlaridan xabardor qilish, talabalar san'atning har xil turlarini ifoda vositalari, tarixi va nazariyasini xarakterlovchi muayyan ma'lumotlar jamg'armasiga ega bo'lishi zarur.
4. Talabalar ijodiy va ijrochilik faoliyatini tashkil etish, talabalar badiiy faoliyatining xilma-xil shakllarida mashqlar o'tkazib, ijodiy qobiliyatlarini, voqelik predmetlarini va hodisalarini san'at vositalari yordamida mustaqil tasvirlash ko'nikmalari va malakalarini rivojlantiradi.

Jismoniy tarbiya

Jismoniy tarbiya shaxsni har tomonlama rivojlantirish tizimidagi o'z vazifasini bajarish bilan birga, u quyidagi asosiy vazifalarni hal qilishga qaratilgan: salomatlikni mustahkamlash, inson oranizmini chiniqtirish va talabalarning jismoniy rivojlanishiga yordam berish; harakat ko'nikmalarini va malakalarini shakllantirish hamda takomillashtirish; o'g'il bolalarni armiya safariga tayyorlash; fizkul'tura va sportning mohiyati hamda ijtimoiy roli haqidagi ma'lumotlardan xabardor qilish. Talabalarning sog'ligini himoya etish va boshqarish jismoniy tarbiyaga ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi mustaqilligini qo'lga kiritgandan buyon davlat darajasida ahamiyat bermoqda. Jismoniy tarbiya va sport ishlariga hukumatimiz tomonidan katta g'amxo'rlik qilmoqda. Buning dalili sifatida Toshkent shahri va barcha viloyatlar, Qoraqalpog'iston Respublikasi va tumanlarda bunyod etilayotgan sport inshootlari, sport komplekslarini keltirish mumkin.

Mehnat tarbiyasi

Mehnat tarbiyasi yosh avlodni tarbiyalashda markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Rivojlanishning asosiy vazifalaridan biri mehnat tarbiyasi va ta'lim samaradorligini umumiy ta'lim O'quv muassasasi talabalarini kasb tanlash, mustaqil hayotga amaliy va texnika inqilobi va hozirgi zamon ishlab chiqarish sharoiti talabalarning mehnat tarbiyasi va ta'limi ana shu talablar darajasiga ko'proq muvofiq bo'lishini talab qilayotir. Nega deganda tarbiyalanuvchilar O'quv yurtini tamomlagandan keyin ishlab chiqarishning butun tizimini bimalol bilishlari va unda ro'y berayotgan o'zgarishlarni tezda payqab olishlari kerak.

«Umumiy va kasb-hunar ta'limini isloh qilishning asosiy yo'nalishlari»da ta'kidlanadiki, mehnat tarbiyasini shaxsni shakllantirishning eng muhim omili va xalq xo'jaligining mehnat resurslariga talabini qondirish vositasi deb bilish kerak.

Mehnat faoliyati jarayonida inson tabiatini o'zgartiribgina qolmay u bilan birga o'zi ham o'zgaradi. Mehnat faoliyati shaxsning ahloqiy fazilatlarini shakllantirishga uning tabiat va jamiyatga qarashli tizimiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Mehnat inson aqliy qobiliyati jarayonini o'z ijodiy faolligini namoyon qilib ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi va takomillashtiradi. Mehnat tufayli insonning ma'naviy munosabatlari shakllanadi. Jismoniy jihatdan kamol topib o'z mehnat ko'nikmalari va malakalarini rivojlantira boradi.

Mehnat faoliyatini tashkil etishga kuyiladigan umumiy talablarni kuyidagi jadvalda keltirib utildi.

<i>Mehnat faoliyatini tashkil etishga qo'yiladigan talablar.</i>				
Mehnat faoliyatining axloqiy asosda, ijtimoiy-g'oyaviy mazmunga egaligi.	Mehnat faoliyatini jamoa xarakteriga egaligi.	Mehnat topshiriqlarini berishda o'quvchilar imkoniyatini hisobga olish.	Mehnat faoliyatining tizimli va rejali bo'lishiga erishish.	Mehnat faoliyatining ijodiy hususiyat kasb etishi.

Ammo har qanday mehnat ham shaxsni har tomonlama tarbiyalash va kamol toptirish omili bo'lavermaydi. Ekspulatsiya va zo'ravonlikdan xoli bo'lgan mehnatgina insonga hal qiluvchi va tarbiyalovchi ta'sir ko'rsatadi. Agar inson majburan mehnat qilsa bu jarayon ma'naviy rivojlanishga xalaqit beradigan va ma'naviy mamnuniyat keltirmaydigan mehnatga aylanadi.

O'quv yurtlarida mehnat tarbiyasini rivojlantirish yo'llarini ijodiy ishlab chiqishda shaxs mehnatini tashkil etish metodikasiga jiddiy e'tibor berish kerak. Mehnatdan maqsadga muvofiq foydalanilsagina u tarbiyalanuvchilar ma'naviy kamolotini omili bo'lib qolishi mumkin. Buning uchun mehnat shaxsni qiziqtirishi, jismoniy mehnatgagina emas, balki aqliy mehnat bo'lishi lozim. Shaxs mehnat natijasini tushunishi kerak. Shaxs faqat O'quv muassasasidagina emas, undan tashqarida ham mehnat qilishi kerak. Mehnat tarbiyalanuvchilar uchun ularning qurbi etadigan ijodiy faoliyat bo'lishi lozim. Mehnat tarbiyasini bir qator etakchi vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- umumfoydasi uchun mehnat qilish zarurligi;
- talabalarda jamoa mehnat faoliyatida ishtirok etish uchun zarur bo'lgan barqaror ma'naviy va irodaviy xislatlarni tarbiyalash;
- talabalarni umumiy bilim va politexnik bilimlar tizimi bilan hozirgi zamon ishlab chiqarishda qatnashish uchun zarur bo'lgan maxsus mehnat ko'nikmalari va malakalari bilan qurollantirish;
- talabalarga bo'lajak kasbni ongli tanlashda yordam berish;
- mehnat madaniyati asoslarini tarbiyalash, tarbiyalanuvchilarning iqtisodiy tarbiyasi.

Mehnat tarbiyasining vositalari quyidagilar:

1. Ijtimoiy foydali mehnat.
2. Oilaviy mehnat.
3. Mehnat faxriylari va turli mehnat vakillari bilan uchrashuv.

Mehnat ikki xil bo'ladi:

Aqliy mehnat.

Jismoniy mehnat.

Aqliy mehnat - shaxs uchun eng og'ir mehnatdir. Bu mehnat aqliy zo'r berishni talab qiladi, uzoq vaqt davom etadi va qunt bilan shug'ullanishni talab

qiladi. Bu mehnatning murakkabligi yana shundaki, bundagi natijalarning namoyon bo'lishi qiyinroq bo'ladi, bu natijalarni shaxs deyarli tushunmaydi.

Akliy mehnati jarayonida tarbiyalanuvchilar turli darajada murakkablikka ega bo'lgan va mustaqillikni turli darajada talab qiladigan bir qator aqliy, hamda amaliy xarakterlarni egallaydilar. Bu esa ularda bilimga qiziqishini, aqliy faoliyatning samarali turlarini shakllantiradi.

Akliy mehnati tarbiyalanuvchilarning qurbi etadigan darajada bo'lishi kerak. Tarbiyalanuvchilarning qurbi etmaydigan mehnat inson organizmiga ziyon etkazadi. O'qishdan ko'nglini sovtishi mumkin. Shu sababli pedagog har bir tarbiyalanuvchining yosh hususiyatini va ta'lim olishga individual tayyorligini aniqlash, shaxsning e'tibori va tafakkuridagi hususiyatlarini bilishi, mehnat va dam olish rejimiga rioya qilishi muhimdir. O'quv mehnatning bosh vazifasi-shaxsni o'qishga o'rgatishdan, uni o'quv mehnati metodikasi va texnikasini qurollantirishdan, uzi bilim oladigan bo'lish imkoniyatini berishdan iborat. O'quv mehnati jarayonida ta'sir qiladigan ko'nikma va malakalar tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy foydali unumli mehnatda qatnashishga tayyorgarligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tarbiyalanuvchini bular mehnat faoliyatiga tayyorlash uchun yaxshi poydevor bo'ladi. Pedagogning O'quv muassasasi tarbiyalanuvchilarida darsliklar, komp'yuter texnikasi bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirishda mehnat tarbiyasiga doir ishi ayniqsa muhim ahamiyatga ega. O'quv mehnati jarayonida aqliy mehnat madaniyati hosil qilinadi. O'rtoqlik, xayrixohlik, intizomlilik, uyushqoqlik singari fazilatlar tarbiyalanadi. Binobarin, bularning bari mehnat tarbiyasini eng samarali hal qilish uchun xizmat qiladi.

Qisqa hulosasi

Tarbiya jarayoni to'xtovsiz va sistemali davom etadigan jarayon bo'lib, unga pedagog, tarbiyachi rahnomalik qiladi va tarbiyaning ayni vaqt uchun zarur bo'lgan maqsadini, shu maqsadni hal etishga xizmat etadigan faoliyatni belgilaydi. Tarbiyalanuvchilarning ushbu faoliyatga aktiv ishtirok etishini ta'minlab, ular o'rtasida ijtimoiy, jamoa, o'rtoqlik aloqalari va munosabatlari uchun sharoit yaratadi.

Tarbiyani yaxshi yo'lga qo'yish uchun uning harakatlantiruvchi kuchini, tarbiya jarayoni manbaini yaxshi bilish va hisobga olish muhimdir.